

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

MACHİAVELLİ VE NİZAMÜ'L MÜLK'ÜN

YÖNETİM ANLAYIŞLARI

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Şerif OLÇAŞ

**Sivas
Temmuz 2019**

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı

MACHİAVELLİ VE NİZAMÜ'L MÜLK'ÜN
YÖNETİM ANLAYIŞLARI

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Şerif OLÇAŞ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU

Sivas

Temmuz 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Sosyoloji
Bilim Dalı :
Tezin Başlığı : Machiavelli ve Nizamü'l Mülk 'ün Yönetim Anlayışları
Savunma Tarihi : 28.06.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU

Unvanı – Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU

Üye : Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ziyet BAHADIR

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Mehmet Şerif Olçaş tarafından hazırlanan “Machiavelli ve Nizamü'l Mülk 'ün Yönetim Anlayışları” başlıklı tez, Kabul edilmiştir. ..../..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

09. / 07 / 2019

Mehmet Şerif ÖLÇAŞ

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca gerek ders döneminde gerekse tez çalışmamın hazırlanmasında yardımlarını ve katkılarını benden esirgemeyen, çalışma süresince beni yönlendirerek bana danışmanlık yapan değerli hocam Sayın Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU'na, en içten teşekkürlerimi sunarım. Lisansüstü eğitimim döneminde benden desteklerini esirgemeyen Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalındaki tüm hocalarıma teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmamın her aşamasında yanımda olan eşim ve çocuklarıma, eğitim-öğretim hayatım boyunca bana destek veren bütün hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	5
KAVRAMSAL VE KURAMSAL BAKIMDAN YÖNETİM OLGUSU	5
I-KULLANILAN KAVRAMLAR VE TANIMLARI	5
1-YÖNETİM	5
1.1 Yönetim Niçin Var?	9
1.2 Yönetimi İşler Kılan Faktörler: Güç ve İktidar	11
1.3 Toplumsal Güç Kullanımı ve Otorite	16
1.3.1 Rasyonel Temele Dayanan Otorite	19
1.3.2 Geleneksel Temele Dayanan Otorite Biçimi	19
1.3.3 Karizmatik Temele Dayanan Otorite	20
1.4 Güç Kullanımı ve Meşruiyet	20
1.5 Otoriteyi İşler Kılan Araçlar: Hiyerarşi, Konumlar ve Otokontrol	21
2.YÖNETİM OLGUSUNUN CİSİMLEŞMİŞ ŞEKLİ: BÜROKRASİ	24
3.YÖNETİM SİSTEMLERİ	26
3.1 Oligarşi	27
3.2 Aristokrasi.....	27
3.3 Monarşi.....	28
3.4 Demokrasi	29
4.LİDERLİK	29
4.1 Liderlik Tipleri	30
4.1.1 Ortaya Çıkış Biçimlerine Göre Liderlik Tipleri	31

4.1.1.1 Pozisyona Bağlı Liderlik.....	31
4.1.1.2 Doğal Liderlik	31
4.1.1.3 Uzman Liderlik.....	31
4.1.1.4 Karizmatik Liderlik	31
4.1.1.5 İş-Becerici Lider	32
4.1.2 Kişilik Özelliklerine Göre Lider Tipleri	32
4.1.2.1 Otoriter Liderlik	32
4.1.2.2 Destekleyici Liderlik	32
4.1.2.3 Katılımcı (Demokratik) Liderlik	32
4.1.2.4 Başarıya Yönelik Liderlik	33
4.2 Liderliğin, Benzer Kavramlardan Farkı.....	33
4.2.1 Lider-Yönetici Farkı	33
4.2.2 Lider- Komutan Farkı	33
4.2.3 Lider-Başkan Farkı	33
5. EN BÜYÜK ÖRGÜTLENME: DEVLET.....	34
5.1 Modern Devlet Yapısının Kendine Özgü Nitelikleri Bulunmaktadır.....	37
5.2 Devlet Yapılarının Gelişimi ve Değişimi: Kent Devletlerinden Ulus Devlete	39
5.2.1 Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı	41
5.2.2 Feodal Devlet Yapısının Ortaya Çıkışı.....	44
5.2.2.1 Feodal İlişkinin Niteliği	45
5.2.2.2 Feodalitenin Siyasi Yapısı.....	47
5.2.2.3 Feodalitenin Hukuki Yapısı	49
5.2.2.4 Feodal Beylerin Ekonomik Yetkileri	50
5.2.2.5 Feodal Bey'in Askeri Yetkileri.....	51
5.2.3 Zümre Devleti	51
5.2.4 Mutlak Devletin Ortaya Çıkışı.....	52

5.2.5 Ulus Devletlerin Ortaya Çıkışı	53
5.2.5.1 Ulus Devlette Demokratik Meşruiyet ve Yurttaşlık.....	54
II-BATI VE DOĞU TOPLUMLARINDA SİYASAL DÜŞÜNCENİN	
GELİŞMESİ	57
1.BATI TOPLUMLARINDA SİYASAL DÜŞÜNCELERİN GELİŞMESİ.....	57
1.1 Platon'ın Yönetim ve Devlet Anlayışı (M.Ö:427-347).....	57
1.2 Aristoteles'in Yönetim ve Devlet Anlayışı (M:Ö:322-384).....	59
1.2.1 Siyasi Düşünceleri	60
1.2.2 Aristoteles'in Devlet Anlayışı	64
1.3 Saint Aurellus Augustinus.....	64
1.3.1 St. Augustinus'un Siyasi Düşüncesi	65
1.4 Aqino'lu Saint Thomas	66
1.4.1 Yönetim Düşüncesi.....	66
1.4.2 YasaAnlayışı.....	68
1.4.3 Mülkiyet Anlayışı	70
1.4.4 Devlet Görüşü	70
2.DOĞUDA SİYASAL DÜŞÜNCENİN GELİŞMESİ	71
2.1 Ebu Hanife'nin Siyasal Düşüncelere Katkısı	71
2.1.1 Ebû Hanîfe'nin Siyasi Görüşleri.....	73
2.2 İbnü'l Mukaffa'nın Siyasal Düşüncelere Katkısı.....	75
2.2.1 Hayatı ve Eserleri.....	75
2.2.2 Siyasal Düşünceleri.....	77
2.2.3 Liderlik Anlayışı	77
2.2.4 Din ve İktidar Anlayışı.....	78
2.2.5 Ordu Anlayışı	80
2.2.6 İstihbarat Anlayışı	81

2.2.7 Hukuk Anlayışı	81
2.2.8 İdarî Örgütlenme Anlayışı.....	82
2.2.9 Malî Yapı.....	82
2.3 Farabi'nin Siyasal Düşüncelere Katkısı	82
2.3.1 Farabi'nin Hayatı ve Eserleri.....	82
2.3.2 Toplum ve Siyasi Düşünceleri	83
2.3.3 Liderlik ve Yöneticilik Anlayışı	85
2.3.4 Farabi'nin Devlet Anlayışı.....	86
2.4 Mâverdi'nin Siyasal Düşüncelere Katkısı	90
2.4.1 Mâverdi'nin Hayatı ve Eserleri	90
2.4.2 Mâverdi'nin Siyaset Anlayışı	91
2.4.3 Yönetim Anlayışı	95
2.5 Yusuf Has Hacip'in Siyasal Düşüncelere Katkısı	96
2.5.1 Yusuf Has Hacip'in Devlet Anlayışı	97
2.5.2 Siyaset Anlayışı	98
2.5.3 Yönetim ve Yönetici Anlayışı	98
BÖLÜM II.....	101
ARAŞTIRMA BULGULARI	101
NİZAMÜ'L MÜLK VE MACHIAVELLİ'İN YÖNETİM ANLAYIŞLARI ...	101
I-NİZAMÜ'L MÜLKÜN YÖNETİM ANLAYIŞI.....	101
1.NİZAMÜ'L MÜLKÜN SİYASİ DÜŞÜNCELERİNİN GELİŞTİĞİ	
TOPLUMSAL ORTAM	101
1.1 Oğuzların Göçü ve Yerleşik Hayata Geçişleri	101
1.2 Selçuklularda Siyaset ve Yönetim Sisteminin Kuruluşu.....	103
1.3 Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşu.....	105
1.4 Selçuklularda Toprak Sisteminin Kurulması.....	107

1.5 Selçuklularda Sosyal Tabakalaşmanın Biçimlenmesi.....	111
2.NİZAMÜ'L MÜLK'ÜN YÖNETİM ANLAYIŞI	112
2.1 Hayatı ve Eserleri	112
2.2 Nizamü'l Mülk'ün Yönetim Anlayışı	117
2.3 Liderlik Anlayışı.....	118
2.3.1 Nizamü'l Mülk'e göre, Lider Olarak Padişahların, Devlet Yönetiminde Uyması ve Dikkate alması Gereken Temel İlkler.....	120
2.3.2 Padişahın, Yakın Çevresiyle Kurduğu İlişkilerde Dikkat Etmesi Gereken İlkeler.....	120
2.3.3 Kararların Alınmasında İstişareye Önem Vermesi.....	121
2.3.4 Elçilerle Olan ilişkilerde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	122
2.4 Devletin Kuruluşuna ve Bürokratik Örgütlenmeye İlişkin Görüşleri	123
2.4.1 Nizamü'l Mülk'ün Tasarladığı Devlet Örgütlenmesinde Yer Verdiği Organlar ve İşlevleri	125
2.4.1.1 Güvenlik ve İstihbarat Birimi	125
2.4.1.2 Posta Teşkilatı Kurulması.....	126
2.4.1.3 Resmi Yazışma Kurallarının Oluşturulması.....	127
2.4.1.4 Saray Süvari ve Muhafız Alaylarının Kurulması	127
2.4.1.5 Liyakat ve Adalet Sistemi Kurulması.....	129
2.4.1.6 Devlet-Halk ilişkileri ve Hizmet İçi Eğitim	130
2.4.1.7 Disiplin Anlayışı ve Denetim	131
2.4.1.8 Memleketin İmarı ve Refahı İçin Yapılacak İşler	133
2.4.1.9 Maliye Politikası ve İktisat Sistemi.....	133
2.4.1.10 Din Kurumuna Verdiği Önem	134
II-MACHIAVELLI'İN YÖNETİM ANLAYIŞI.....	136

1.MACHİAVELLİ'İN DÜŞÜNCELERİNİN GELİŞTİĞİ TOPLUMSAL ORTAM (XV. YÜZYIL İTALYA'SINDA YÖNETİM ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI)	136
1.1 Machiavelli'nin Yaşadığı Dönemde Toplumsal Değişmeler	137
1.2 Sosyo-Ekonomik Yapıda Değişme.....	138
1.3 Yeniçağda Siyasal Gelişmeler	142
1.4 Ulusal Ekonomik ve Siyasal Bütünleşmeler	142
1.5 Mutlak Monarşilerin Ortadan Kaldırılması	143
1.6 Parlamentoların Doğuşu	144
1.7 Batı'da Özgürlükleri Geliştiren Tarihsel Etmenler	145
2.1 Hayatı.....	147
2.2 Eserleri.....	151
2.3 Prens (Hükümdar) Adlı Eserin Önemi:	155
3.MACHİAVELLİ'NİN DÜNYA GÖRÜŞÜ	156
4. MACHİAVELLİ'İN YÖNETİM ANLAYIŞI	157
4.1 İktidar Anlayışı.....	158
4.2 Titus Livius'un ilk On Kitabı Üzerinde Konuşmalar ve Machiavelli'nin Yönetim Hakkındaki Görüşleri	158
4.3 Prensliklerin Yönetim Şekilleri	160
4.4 Fethedilen Bağımsız Devletler Nasıl Yönetilmeli?	164
4.5 Prens'te Aranılan Nitelikler	164
4.6 Prens'in İtibarını Yükselten Davranışlar	166
4.7 Prenslerin Danışman Seçimi.....	167
4.8 Siyasi Görüşleri	168
4.9 Din Anlayışı.....	168
4.10 Devlet Anlayışı.....	169
4.11 İtalya'da Birliğin Sağlanması.....	170

4.12 Machiavelli'nin Makyavelizmi:.....	171
III-SİYASİ DÜŞÜNCELERİ BAKIMINDAN NİZAMÜ'L MÜLK VE MACHİAVELLİ'İN KARŞILAŞTIRILMASI.....	171
1.SİYASİ DÜŞÜNCELERİ ARASINDAKİ TEMEL FARKLILIKLAR.....	172
1.1 Devlet Anlayışında Farklılıklar	172
1.2 İnsan davranışlarına İlişkin Varsayımları.....	174
1.3 Düzen mi, Demokrasi mi?.....	175
1.4 Özgürlüğün Korunması İçin Aristokrasi mi, Demokrasi mi?	175
1.5 Adalet ve Toplumsal Düzen	176
1.6 Liyakat, Toplumsal Düzen ve Düzensizlik	177
1.7 Din Anlayışları	177
1.8 Bir Toplumda Özgürlüğün Sürdürülebilir Olmasının Önündeki Engeller	179
1.9 Demokrasi ve Devlet	180
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	181
KAYNAKÇA	185
ÖZGEÇMİŞ.....	193

ÖZET

Yönetim olgusu, diğerleri eğitim, ekonomi, hukuk ve din olmak üzere beş temel kurumdan biridir. O yüzden diğer kurumları etkilediği gibi onlardan etkilenmektedir de. Bu çalışmada, iki siyaset bilimci ve devlet adamının görüşlerinden yola çıkarak yönetim biçimi ve anlayışının oluşumunda rol oynayan tarihsel ve toplumsal koşullar hakkında bir fikir edinilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken siyaset bilimcilerin, sonuçta bir yönetim sisteminin bireyleri olarak ondan etkileneceği ve düşüncelerinin birey-toplum, birey yönetim ve birey-iktidar ilişkileri çerçevesinde gelişeceği varsayımından yola çıkılmıştır.

Bir Ortaçağ düşünürü olan Nizamü'l Mülk, Göçebe bir topluluktan modern bir devlet oluşturmuştur. İktisat sistemi aracılığıyla hem güçlü bir ordu, hem de aşiretler arasında Türk birliğini sağlamıştır. Yazdığı Siyasetname adlı eserinde ideal yönetim için yöneticilere öğütlerde bulunmuştur.

Nizamü'l Mülk sadece Selçuklu devletinin siyasetine yön vermekle kalmamış, liyakat, devlet yönetimi, bürokrasi ve yöneticilik konusunda aktardığı tarihsel bilgilerle de kendisinden sonra gelen birçok düşünür ve yöneticiye de kılavuzluk etmiştir.

Machiavelli ise, yaşadığı dönem nedeniyle yeniçağ düşünürü olup bu dönemin önemli fikir adamları arasında yer almaktadır. Yeniçağın siyasal düşünce tarzını şekillendiren üç önemli siyasetçiden biridir. Diğerleri ise Jean Bodin (1530-1596) ve Thomas Hobbes (1588-1679)'dur. Machiavelli, küçük şehir devletleri halinde bölünmüş, bu yüzden parçalı ve dağınık bir durumda olan İtalyan toplumunu birleştirmek, böylece İtalya birliğini sağlamak için çalışmıştır. Bunun yanı sıra siyasal düşünceyi burjuva dünya görüşüne uygun olarak, laikleştirme ve bilimselleştirme yolunda ilk adımları atışı da önemlidir. "Makyavelizm" ise onun siyasal düşünceye kattığı bir başka kavramdır. Diğer taraftan Batı dillerindeki "devlet" anlamına gelen "stato" sözcüğünü ilk kez kullanan yazardır.

Anahtar Kelimeler: Nizamü'l Mülk, Machiavelli, Yönetim, Devlet, Otorite, Güç, Liderlik

ABSTRACT

The phenomenon of management is one of the five basic institutions: education, economy, law and religion. Therefore, it is influenced by them as it affects other institutions. In this study, it is tried to get an idea about the historical and social conditions that play a role in the formation of management style and approach based on the views of two political scientists and statesmen. In doing so, it is assumed that political scientists would ultimately be influenced by them as individuals of a management system and that their ideas would develop within the framework of individual-society, individual governance and individual-power relations.

Nizamü'l Mülk, a medieval philosopher, formed a modern state from a nomadic community. Through the Ikta system, he created a powerful army and ensured Turkish unity among the tribes. In his book entitled "Siyasetname" he advised administrators for ideal governance. Nizamü'l Mülk not only led the politics of the Seljuk state, but also guided many philosophers and executives who ruled after him, with the historical information he conveyed on merit, state administration, bureaucracy and management.

Machiavelli, a philosopher of the modern age due to the period in which he lived, on the other hand, is one of the important intellectual men of this period. He is one of three important politicians who shaped the political thought of the modern age. The others are Jean Bodin (1530-1596) and Thomas Hobbes (1588-1679). Machiavelli worked to unite the Italian community, which is in a fragmented and messy state, divided into small city states, and thus to ensure the unity of Italy. Besides, it is also important to take the first steps towards secularization and scientificization of political ideas in accordance with the bourgeois worldview. "Machiavellianism" is another concept which he adds to political thought. On the other hand, he is the author who used the word "stato" for the first time in Western languages.

Key Words: Nizamü'l Mülk, Machiavelli, Management, Statement, Authority, Power, Leadership

GİRİŞ

Tarih boyunca düşün ve bilim adamları hep ş u sorulara cevap aramaya çalışmışlardır. Devletler nasıl var ve yok olurlar? Refah düzeyleri bakımından toplumlar arasında niçin önemli farklılıklar vardır? Birinci soruya, Sorokin, Spengler, Tonbee, İbn i Haldun gibi tarihçiler ve toplumbilimcileri cevap ararken, ikinci soruya da başta Adam Smith olmak üzere John Keynes, Milton Friedman gibi birçok iktisatçı açıklık getirmeye çalışmışlardır. Ancak ne var ki bu soruların cevapları, genellikle başka olgularda bulunabilmiştir. Bunlar “yönetim” ve “yönetim anlayışı” olgularıdır.

Yönetim dendiğinde ilk akla, devlet olgusu gelmektedir. Devlet olgusunun yapılmış birçok tanımları bulunmaktadır. Örneğin Weber, devleti, kurallarının uygulanmasında, idari yürütme memurlarının meşru olarak fiziksel güç kullanma tekeline sahip olduğu kurumlaşmış nitelikteki sürekli siyasi birlik olarak tanımlamaktadır (2005: 30). Başka bir tanıma göre de devlet, devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık düzenlemelerdir (Poggi 2009:15).Bu dairelerin toplamı olan devlet, belli sınır dâhilindeki bir toplumda yönetim işini üstlenmiştir. Bu sınırlar içinde çok sayıda aile, boy, kabile, etnik gruplar v.b. olduğunu dikkate alacak olursak devletin siyasi bir birlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Weber (2005:30)'in ifadesiyle, bir sosyal eylem sisteminin, özellikle de bir kuruluşun eyleminin, bir siyasi kurumun yönetimini etkilemek, özellikle idari güçleri elde etmek, zorla almak, yeniden dağıtmak, ya da tahsis etmek amacıyla gerçekleşmesi halinde o eylem, siyasi olarak yönlendirilen bir eylem olmaktadır.

“Devlet” olgusunu, en genel anlamıyla yöneten ve yönetilenler arasındaki etkileşimler sonucunda ortaya çıkmış olan, sınırları tanımlanmış belli bir coğrafya üzerinde hükümlerlik hakları bulunan ve bu hakkın, diğer devletler tarafından da meşru ve hukuki olarak görülüp tanımlandığı toplumsal oluşum olarak tanımlanabilir. İşte gerek devletin oluşması ve gerekse işlevlerini yerine getirmesi, bütünüyle yönetim olgusuyla ilişkilidir. Ancak yönetim olgusunun işlevlerini yerine getirmesi için bir güce ihtiyacı bulunmaktadır. Çünkü devlet denilen bütünü oluşturan parçaların bir arada tutulması, ancak bir güç kullanımıyla mümkündür.

Eğer devlet, belli bir siyasi coğrafya üzerinde oluşmuş ve kurumlaşmış bir siyasi birlik ise, bu birliğin oluşmasını mümkün kılan bir gücün olması gerekmektedir. Çünkü her güç biçimi, toplumu oluşturan parçaların birbirlerine eklemlesini sağlayamamaktadır. Örneğin ortaçağ İtalya'sıyla bağlantılı olarak Burckhardt (1974: 5)'ın şu ifadesi, anlatılmak istenen durumu açık olarak ifade etmektedir:

“Papalık, kendi elleriyle yarattığı uyduları ve dayanak noktaları ile gelecekte herhangi bir siyasi birliğin meydana gelmesini önleyebilecek kadar bir kuvvet gösteriyor, buna karşılık kendisinin bir birlik vücuda getirecek gücü bulunmuyordu”.

Devlet, son çözümlemede, çok sayıda sosyal-kültürel gruplar, etnik gruplar, sınıflar ve tabakalar arasındaki uzlaşma sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu uzlaşma, çok sayıda parametrenin birlikte rol oynaması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Burckhardt (1974: 6), bu tür bir uzlaşmaya, “denge hali” demektedir ve bu denge halinin cisimleşmiş şekli olan “devlet” olgusuna ise sanat eseri demektedir.

Devlete sanat ürünü özelliğini kazandıran, aslında yönetim olgusudur. Çünkü yönetim, aynı zamanda bir sanattır. Yönetim, bir yandan farklı sosyal kültürel grupları, birbirleriyle çatışmadan bir arada tutacak şekilde “*idareetme*’yi, diğer taraftan da bunları, toplumun refah düzeyini artırmaya yönelik faaliyetlere “*sevk etme*” bilgi, beceri, teknik ve araçlarına sahip olmayı gerektirmektedir. İşte bu çalışmada Nizamü’l Mülk ve Machiavelli’in yönetim anlayışları incelenerek devlet sisteminin kuruluş, işleyişi ile yönetim şekli arasındaki ilişkiler incelenmeye çalışılmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Doğu-Batı siyasal düşünceler tarihinde, devlet, toplum, siyaset kuramı, yönetim felsefesi ve yöneticilik konusunda Machiavelli ve Nizamü’l Mülk, hem yaşadıkları dönem hem de kendilerinden sonraki dönemlerde görüşlerine en fazla başvurulmuş düşünürlerin başında gelmektedirler. Her iki düşünürün en temel ortak özelliği, siyaset bilimi alanında eserler vermiş olmakla birlikte aynı zamanda devlet adamlığı görevlerini de yerine getirmiş olmalarıdır. Bu kapsamda düşüncelerini pratik hayatta da uygulama imkânı bulmuşlardır. Birisi kent devletlerine bölünmüş ve dağılmış bir İtalya'nın birliğini sağlama konusunda büyük başarı sağlamıştır. Diğer farklı yaşam tarzlarına sahip toplulukları bir araya getirerek devasa bir imparatorluk kurmuştur. Birisi din ahlak ve erdemi yönetimin ve yöneticiliğin vazgeçilmez koşulu

olarak görmüş, diğeri üstün bir amaç için bu değerlerin hiçbir tanesini önemsememiş ve bunların gerektiğinde bu üstün amaç için araçsallaştırılmasında hiçbir bir sakınca görmemiştir.

Tez iki bölümden oluşmakta olup;

Birinci bölümünde kavramsal ve kuramsal bakımdan yönetim olgusu incelenmiş olup; Bu alanda kullanılan kavram ve tanımlar üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede yönetim, otorite, güç kullanımı ve meşruiyet, hiyerarşi, bürokrasi, yönetim sistemleri, liderlik ve devlet kavramları üzerinde durulmuştur. Daha sonra Batı ve Doğu toplumlarında siyasal düşüncenin gelişmesi konusu incelenmiş olup bu kapsamda, Machiavelli ve Nizamü'l Mülk'ün görüşlerinden en fazla etkilendikleri düşünürler üzerinde durulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde araştırma bulguları kapsamında Nizamü'l Mülk ve Machiavelli'nin yönetim anlayışları incelenmiştir. Bu kapsamda her iki düşünürün hayatı ve eserleri ile siyasal düşüncelerinin geliştiği toplumsal ortam, liderlik anlayışları, devletin kuruluşuna ve bürokratik örgütlenmeye ilişkin görüşleri incelenmiştir.

En sonunda, Machiavelli ve Nizamü'l Mülk, siyasi düşünceleri ve yönetim anlayışları bakımından karşılaştırılmış olup, farklı ve benzer yönleri incelenmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM I

KAVRAMSAL VE KURAMSAL BAKIMDAN YÖNETİM OLGUSU

Nizamü'l Mülk ve Machiavelli'in yönetim anlayışlarının değerlendirebilmesi, yönetim olgusu ve yönetim anlayışları konusunda ortaya atılmış kavram ve kuramlar çerçevesinde mümkün olabilir. O nedenle bu bölümde yönetim olgusu ve anlayışları irdelenmeye çalışılmıştır.

I-KULLANILAN KAVRAMLAR VE TANIMLARI

1-YÖNETİM

Her devlet, kendi siyasi sınırları ve birliği içinde, birbirleriyle çeşitli biçimlerde eklemleşerek *toplum* olarak kavramlaştırılan olguyu meydana getiren birçok farklı sosyal kültürel grupları içermektedir. Bu gruplar, çeşitli amaçlar etrafında koalisyonlar halinde birleşerek daha büyük gruplar oluşturabilmektedirler. Haliyle devlet yönetimi, çok farklı amaçlar etrafında bir araya gelmiş irili ufaklı grup ve örgütleri, ortak amaçlar etrafında ya da en azından birbirleriyle çatışmayarak bir arada yaşayabilen topluluklar halinde sevk ve idare edebilme sorununu ortaya çıkartmaktadır. Yönetim olgusu, en önemli ve eski¹ toplumsal olgulardan biridir. Aynı zamanda beş temel toplumsal kurumlardan biridir².

---

¹Yönetim olgusu, ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışı, prehistorik dönemler de denilen ve insanlık tarihinin ilk yaşama biçimi olarak kabul edilen toplayıcılık dönemine kadar uzanmaktadır. Yönetim olgusu ilk olarak klan şefliği biçiminde ortaya çıkmıştır. Aralarında kan akrabalığı olan ve aynı atadan gelen 20-30 kişinin bir arada yaşamasından ortaya çıkan klanlar, klan şefleri tarafından yönetilmiştir. Ancak toplulukların zaman içerisinde nüfuslarının kat ve kat artması ve bir o kadar da kültürel bakımdan çeşitlenmesi, kaçınılmaz olarak yönetim olgusunu da karmaşıklştırmıştır. Bu süreç içerisinde yönetim, sadece bir kişinin yönetebileceği bir olgu olmaktan çıkmış, bir örgüt tarafından yönetilebilecek bir olgu haline gelmiştir. Yönetimin en karmaşıklaşmış şekli ise devlet yönetimlerinde görülmektedir.

² Temel toplumsal kurumlar, Ekonomi, Eğitim, Hukuk, Din ve Yönetimdir. Davranışları standartlaştıran, her kurumun kendine özgü ilkeleri, değerleri ve yazılı/yazısız normlarıdır. O yüzden toplumsal kurumlar, kendi alanlarıyla bağlantılı konularda sadece insan davranışlarını standartlaştırmakla kalmaz aynı zamanda konuyla bağlantılı kararları ve oluşumları meşrulaştırır (Fichter 2011:139-140).

En genel anlamıyla yönetim, insanlar aracılığıyla işleri yaptırmak olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş anlamda ifade edilirse, önceden saptanan amaçlara ulaşmak için kaynakların organize edildiği ve gelecekteki faaliyetlerin belirlenmesi amacıyla sonuçların değerlendirildiği bir süreçtir (Hodgetts, 1997:3).Yönetim dendiğinde hem devletlerin, şehirlerin yönetimi, hem de firmaların, şirketlerin yönetimi akla gelmektedir Bu iki yönetim olgusu arasındaki farkı dile getirmek amacıyla ilkinde “kamu yönetimi”, ikincisine ise “firma/işletme yönetimi” adı verilmektedir.

Her birey bir sosyal grubun, bir yerleşim yerinin, bir halkın, bir milletin ve bir devletin üyesi olarak dünyaya gelmektedir. Bunun nedeni her devletin çok kültürlü bir özelliğe sahip oluşudur. Devletlerin çok kültürlü bir özelliğe sahip olmasının nedeni, sadece tek bir boy’dan değil, çok sayıda ve çok çeşitli boyları, kültürleri ve yaşama tarzlarını bünyesinde barındırıyor olmasından ileri gelmektedir.

Eğer çok farklı kültürel özellikleri, yaşama tarzları ve amaçları olan çok sayıda kültürel, etnik grup bir arada yaşıyor ve ortak amaçlar doğrultusunda davranıyorlarsa bunu sağlayan bir gücün olması gerekmektedir. İşte bu güce “Yönetim” adı verilmektedir. En geniş anlamıyla yönetim, ortak amaçları gerçekleştirmek için işbirliği eden insan kümelerinin eylemleridir (Simon vd, 1975: 1). Çünkü yönetim kavramının iki bileşeni bulunmaktadır. Bunlar, amaç ve işbirliği/işbölümüdür. Yönetimin öncelikli amacı, bireyleri, sosyal-kültürel grupları, belli bir fiziki mekân üzerinde aynı ortak amaçlar etrafında toplama, bir arada tutma ve ortak amaçlar doğrultusunda davranmalarını sağlamaktır. Yönetim bu amacına ulaşmak için işbölümü ve işbirliği esasına göre çalışmak zorundadır. Kısacası bir topluluğu, bir örgüt ya da firmayı, bir devlet ya da imparatorluğu sevk ve idare etmek demektir.

Yönetim evrensel bir olgudur. Tarih öncesi (prehistorik) dönemlerde ortaya çıkmış 20-30 kişilik “Klan” adı verilen topluluklar³dan İmparatorluklara varıncaya kadar insanlar tarafından oluşturulmuş bütün toplulukların muhakkak bir yönetim şekli olmuştur. O yüzden yönetim olgusunun ihtiyaçtan doğduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlk başta imece, ortak savunma ve benzeri problemleri çözme işlevleri

---

³Durkheim, bu topluluklara, ”Horde” (ilkel sürü) adı vermiştir.

olan yönetim, daha sonraları bir yandan yönetilen birey ve grup sayısındaki artışlar, diğer yandan çözüm bekleyen sorunların nitelik ve niceliklerindeki artışlar, yönetim olgusunu daha sofistike bir duruma getirmiş ve üzerinde bir çok fikir insanının düşünmesine ve görüşler geliştirmesine yol açmıştır. Öyle ki bu fikirler, daha sonra yönetim biliminin doğmasına yol açmıştır.

Yönetim olgusu incelenirken konunun iki boyutu olduğu görülür. Bunlardan birincisi yapılacak işlerdir. İkincisi ise bu işi yapacak kişilerdir. İş ve personelin bir tür karışımı söz konusudur (Hodgetts, 1997: 5). Son çözümlemede bakıldığında yönetim olgusunun üç niteliğinden söz edebiliriz. Bunlardan biri, bilimsel boyutudur. Yönetim olgusunun bilimsel boyutunun bulunmasının iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri, bilimin konusunun, olgular ve düzenlilikler olmasıdır. İkincisi ise insan davranışlarında etki-tepki ve dolayısıyla neden-sonuç ilişkilerinin bulunmasıdır. Yönetim olgusunun bir başka niteliği, sanatsal oluşudur. Çünkü yöneticinin kişisel maharet ve becerilerine göre yönetilen örgüt ya da devletin performansında da değişimler olabilmektedir. Yönetimin bir diğer niteliği ise teknik ya da araçsal oluşu özelliğidir.

‘Yönetim’ kavramının iki farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlardan biri, devletin örgütleyici eylemleri, ilkeleri ve amaçlarını ifade etmektedir. Diğer ise eylemleri yürüten sistemi ifade etmektedir. O yüzden yönetim olgusunun hem amaç, hem de araç işlevleri bulunmaktadır. Amaç açısından yönetim olgusuna bakıldığında, toplumsal hayatın değişik kesimlerinin işleyişini düzenleyen ve bu kesimlerdeki yönetsel kuruluşların belirleyici özelliklerinde somutlaşan bir eylemler dizisidir (Fişek, 1975: 13). Araç olarak ise yönetim, eş-amaçlı kişilerin yer aldıkları bir örgütün en kısa ve kestirme yoldan amaçlarını gerçekleştirmesi için planlama, örgütleme, personel alımı, yönlendirme, eşgüdüm ve denetleme öğelerinden oluşan karmaşık sistemdir (Fişek, 1975: 13).

Tarihi akış içerisinde özel girişimlerin de gelişmesi sonucunda kamu yönetimi kavramına ilave olarak şirket yönetimi kavramının da ortaya çıkması, ‘yönetim’ kavramının alanını daha da genişletmiştir. Bazı düşünürler, “yönetimin evrensel olması, işletme yönetimiyle devlet yönetimi arasında sürdürülen kuramsal ayrımın artık geçersiz sayıldığını, özel işyerlerindeki ilke ve sorunların kamu

kuruluşlarında değişmeksizin tekrarlandığını ve eldeki çözümlene yöntemlerinin, tek bir yönetim biliminden söz ettirecek bir gelişkinlik düzeyine ulaştığını gösterir” demektedirler (Fişek, 1975: 16).

Bazı siyaset bilimciler, yönetim olgusunun işleyişini, bir orkestranın işleyişine benzetmektedirler. Örneğin Cannetti (2003: 399), bir yöneticinin, bir orkestra şefinin yaptığı işten daha farklı bir iş yapmadığını ifade etmektedirler. Orkestra yöneticisi, işinin müziğe hizmet etmek olduğuna inanır. Dolayısıyla kendisini, müziğin hizmetkârları arasında birinci sırada görür. Kendisini bu fikre o kadar kaptırmıştır ki kendi faaliyetinin, müzikle ilgili olmayan bir başka anlamı olduğunu aklından bile geçirmez. Orkestra şefinin güç kullanma yetkisi ve becerisi, onun orkestra elemanlarını yönetmesini mümkün kılmaktadır. Bu güç, orkestra faaliyeti sırasında bir sopa hareketiyle bir enstrümanı canlandırmak ya da susturma gücüdür.

‘Yönetim’ kavramıyla bağlantılı olan bir diğer kavram da, ‘Siyaset’ kavramıdır. TDK sözlüğünde ‘Siyaset’ kavramı, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş ve anlayış olarak tanımlanmaktadır. Poggi (2009: 17)’ye göre siyaset, bir kaynağın dağıtımı ile ilgilidir. Yaptırım gücü olan meşru emirler verme yetkisidir. Poggi, emir verme yetkisi ile dağıtım ve değiş-tokuş arasındaki bağlantıyı şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Siyasetten söz edilebilmesi için, görenek ya da değiş tokuşla gerçekleşmeyen bir değer dağıtımının mevcudiyeti gerekmektedir. Çünkü görenekler aracılığıyla yapılan değer dağıtımı, tüm ilgili kişilerin görüş birliği içinde olduklarının bir ifadesidir. Dolayısıyla değer dağıtımıyla ilgili dış bir iradenin olmasını gerektirmez. Göreneklere göre yapılan değer dağıtımında, taraflar birbirlerine boyun eğme yerine alışırlar. Oysa siyasal dağıtımlar, zorunlu olarak bir tarafın diğer tarafın iradesine tabi olmayı içerir. O yüzden bir babanın emirleri, bir kulüp başkanının yönetim biçimi, hatta bir firmanın genel müdürünün kararları, gerçek siyasal olgular değildir. Çünkü bu tür örgütlenmelerde bir üye, durumdan memnun olmaması ve kendisi için ciddi kayıpların olduğunu düşünmesi durumunda gruptan ayrılabilir. Ancak bu tür gruplar, üyeliğin kolayca bırakılmayacağı çok daha geniş bir grubun parçalarıdır. Değer dağıtımı yapan kapsamlı ve katı bir görenekler dizisi, niteliği gereği, kaynakların iyi kullanımına ve yenilik arayışlarına cevap vermez. Değiş tokuşa gelince; değiş-tokuşta kontratın geçerli olması kontrat kurumunun varlığına bağlıdır. Kurumun kendisi ise, kontrat sonucu oluşamaz, aksine, bağlayıcı ve yaptırım gücü olması gerekir. Yani burada da emir gerekliliği bulunmaktadır”(2009: 18).

Bir alman siyaset kuramcısı olan Carl Schmitt (1888-1985), siyasal kararların ideolojik ve değer yüklü olduğunu belirtmektedir. Ona göre nasıl ki, ahlaki kararların

sınırlarını “iyi-kötü”, ekonomik kararların sınırlarını “karlı-karsız”, hukuksal kararlarını “yasal- yasal olmayan” gibi karşıt kavramlarla belirleniyorsa, siyasal kararlar da, “dost-düşman” ayrımı çerçevesinde ele alınmalıdır (Poggi, 2009: 19-20). Dost olarak nitelendirilen toplumlar, bizim bağımsız ve bölünmemiş bir toplum olarak varlığımızı kabul edenlerdir. Düşman diye nitelendirilenler ise, birliğimizi ve bağımsızlığımızı tehdit edici siyasal faaliyette bulunanlardır. O yüzden Schmitt’e göre siyasal kararların yasallıkla yani yasal-yasal olmayan türünden ayrımlarla hiçbir ilgisinin bulunmadığı, hukukun sadece standartlaştırılmış ya da standartlaştırılabilir kararlarla ilgili olduğu değerlendirilmesini yapmaktadır (Poggi, 2009: 21). Siyasi kararlar, belirli standartlara tabi olmayacak kadar güncel ve sonucu belirsiz durumları kapsamaktadır. Çünkü dost ve düşman arasındaki kararlar, bağımsız topluluklar arasındaki mücadeleler sonucunda oluşmaktadır.

1.1 Yönetim Niçin Var?

Yönetim, her şeyden önce insanların bir başkasının egemenliğini benimsemelerini, kendileri dışındaki bir iradeye boyun eğmelerini gerektirmektedir. Acaba insanlar kendileri dışındaki bir iradeye tartışmasız ya da şartlı olarak boyun eğmeye zorlayan nedir? Rousseau (1987), bunun nedenini toplumsal sözleşme ile açıklamaktadır. Fişek’e göre (1974: 65), yönetimin varlık nedeni, toplumsal işbölümüne sağlanan ekonomik temele dayanmakta, “otorite” olgusuyla yasallık (meşruiyet) edinmekte ve otoriteyi kademeleştiren “hierarchy” olgusunda toplumsal-yönetimsel yaptırımını bulmaktadır.

Yönetim olgusu, ihtiyaçtan doğmuştur. Dolayısıyla insanları, yönetilmeye hazır hale getiren, başka bir ifadeyle yönetimi meşrulaştıran en önemli faktör, insanların yönetim olgusuna ihtiyaç duymalarıdır. Bu ihtiyacın kaynakları ise farklı olabilmektedir. Örneğin Rousseau (1987) gibi bazı düşünürler, bir arada yaşayan insanların, yaşama hakkı gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, kendi aralarında anlaşarak bazı haklarından vazgeçerek yönetime devrettiklerini ileri sürmüştür. Bu devretiliş, belki insanların kimi özgürlüklerini daraltmış olabilir. Ancak ortaya çıkan güçlü yönetim olgusu, fiziki açıdan zayıf insanların, güçlü insanlar tarafından istismarını engellemiştir. Zaten şemsiyesi altındaki bireylere kalkan görevi gören bir yönetim olgusu olmadan temel hak ve hürriyetlerden söz etmek mümkün

değildir. Öte yandan bazı düşünürler, bireylerin yönetim olgusunu kabullenmeye hazır olduklarını ifade etmektedirler. Nitekim Simmel (1971: 103) de konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“İnsanların çoğu, bir öndersiz olamayacakları gibi bunsuz yapamayacaklarını da hissederler. Onları, sorumluluktan kurtaran bir güç ararlar; yalnızca dış dünyaya karşı değil, fakat aynı zamanda kendilerine karşı da kısıtlayıcı, düzenleyici bir zoru ararlar” demekte ve böylece şahıslar, temel hak ve özgürlüklerini sağlaması için kimi özgürlüklerinden vazgeçerek yönetime devrettiğini belirtmektedir”.

Aynı ilişkiyi Black da, başka bir anlatımla dile getirmektedir. Ona göre (Black 1985;26), "çağdaş toplumlarda birey, geleneksel toplumlardakine oranla çevre baskısından daha az etkilenir ve bu ölçüde daha özgürdür. Ne var ki taşıdığı amaçtan emin değildirler ve büyük huzursuzluk zamanlarında amaçlı önderlerin yararına özgürlüğünü bırakmayı göze alır".

Yönetim olgusunu ihtiyaç haline getiren bir başka faktör ise, İnsanlık tarihi bağlamında toplumsal işbölümü ve uzmanlaşmanın ortaya çıkarak işin karmaşıklaşmasıdır. Zaten kavram olarak işbölümü, işin bölündüğü bireyler arasında karşılıklı bağımlılığı dile getirmektedir. Bu bağımlılığın nedeni ise işin, parçalara ayrılmış her bir bölümünün uzmanlık haline gelmeleri, her işçinin sadece kendi uzmanlık alanı içinde bilgili olması ve böylece işin diğer süreçlerinden kopuk hale gelmesidir. O yüzden işçinin başarısı, sadece kendi başarısına değil, işin diğer birimlerinde çalışanların başarısına da bağlı olmaktadır. İşte işin çok küçük parçalara bölünmesi, işin yönetimi sorununu ortaya çıkarttığından kaçınılmaz olarak yönetim olgusunu ortaya çıkartmış ve bireyleri de yönetim olgusunu kabullenmeye hazır hale getirmiştir.

Yönetim olgusuna ihtiyaç duyma, yönetimin güç kullanmasını da beklenir duruma getirmektedir. Yönetimi gerekli kılan ve güçlendiren üç önemli olgu bulunmaktadır. Bunlar güç, otorite ve hiyerarşidir. Fişek (1975:75)'in ifadesiyle, yönetsel gerçeklik, yönetimin üç temel ögesi olan işbölümü, otorite ve hiyerarşinin, toplumsal doku içinde, kopmaz nedensellik bağlarıyla birbirlerine bağlı olduklarıdır.

1.2 Yönetimi İşler Kılan Faktörler: Güç ve İktidar

İşlevselci kuramcılardan olan Parsons, 1957 tarihli bir çalışmasında⁴, “maalesef iktidar kavramı sosyal bilim ya da sosyolojide oturmamış bir kavramdır” diye yazmıştır (Tekelioğlu, 2003:135). Bununla birlikte genel olarak iktidar, güç uygulayabilme yetkinliği olarak tanımlanmaktadır. Nitekim iktidar olgusu konusunda önde gelen düşünürlerden olan Lukes (1974: 27)’a göre en sade biçimiyle iktidar, A’nın B üzerinde uyguladığı bir şeydir; B’nin çıkarlarının tersi bir yönde, A’nın B’yi etkilemesidir (Tekelioğlu, 2003:136). Bir siyaset bilimci olan Steven Lukes, “tek” bir iktidar kavramı dediği olguyu üç boyutta incelemektedir. Bunlar plüralistlerin çok değişkenli bakış açısı, reformistlerin düzeltimci ve Marksistlerin iktidar olgusu kavrayışlarına denk düşmektedir. İktidar olgusunun bu farklı kavrayışları özetle şu şekildedir (Tekelioğlu, 2003: 136-139):

-Pluralist Model: Lukes’un ifadesiyle, plüralist boyut, siyasi arenadaki çatışma sırasında *açık* (gözlemlenebilir) yollarla ortaya konulan tüm iktidarı içerir. Dolayısıyla A ile B arasındaki çıkar çatışması, iktidarın gerçek uygulama alanıdır. Bu süreçte A’nın başarısı, B’ye başka durumda yapamayacağı bir şeyi yaptırmasına bağlıdır.

-Reformistlerin Model: Bu bakış açısında iktidar çözümlemesinin amacı, birikmiş sorunları bulmaktır. Önyargıları harekete geçirmeyi amaçladığı için bu yaklaşıma reformist denmektedir. İktidar sadece B’nin çıkarlarına karşı bir karar almayla değil, aynı zamanda B’nin çıkarları sorusunu içeren “non-decisions”la (verilmemiş kararlar) gerçekleşir. Böylece çalışmanın hem açık, hem örtük çıkarlar üzerine yapılması gerekir. Lukes, A’nın B’ye, istemediği bir şeyi yaptırarak onun üzerinde iktidarını gerçekleştirdiği biçiminde bir teorileştirmeyi yetersiz bulmaktadır. Çünkü A, aynı zamanda B’nin isteklerini açıkça etkileyerek de iktidarını gerçekleştirebilir.

Marksist Model: İktidarın bu biçimi, çoğu zaman *birikmiş sorunlar* yerine bir *yabancılaşma*, *şaşkınlık hissi* ve *belirsiz güçsüzlük hissi* üzerine kuruludur. Bu çözümlemede iktidar alanı, B’nin istek ve arzularının biçimlendiği bilincinin

---

⁴Talcot Parsons, **The distribution of Power in American Society**, World Politics,10

kendisini içermektedir. Başka bir ifadeyle A; B'yi etkiler yani B, A'nın yapmasını istediği şeyi arzular.

Görüldüğü gibi yönetim dendiğinde genellikle erki ya da gücü elinde bulunduran kişi ya da zümreler akla gelmektedir. Weber (1995: 92)'e göre erk ya da güç, bir toplumsal ilişki içinde, neye dayalı olursa olsun, kendi istencini, dirençleri bile aşip yerine getirebilme olasılığını anlatmaktadır. “Güç” ve “iktidar”, birbirlerini çağrıştıran iki önemli olgudur. Güç kavramı, insanların çevrelerindeki olaylara, nesnelere müdahale edebilme ve bunları değiştirebilme kapasitesiyle ilişkilidir. Giddens (1985: 7), güç kadar gücün sağlandığı kaynakların da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, güç, sonuçta eyleyenlerin eylemlerini gerçekleştirmek için kullandığı kaynaklara karşılık gelmektedir. Giddens, bu anlamda iki güç kaynağından söz etmektedir. Bunlar, dağıtımsal kaynaklar (üretim araçları, hammaddeler ve üretilmiş malların denetim kapasitesi) ve yetkesel kaynaklardır. Yetkesel kaynaklar ise insanları ya da diğer unsurları denetleme yeteneğiyle ilgilidir (Esgin, 2005: 344). İktidar ise, belli bir coğrafya üzerinde insan ilişkilerini belirleme, tanımlama ve düzenleme yetisini ifade eden kavramdır. Ancak iktidar olgusu, her zaman güç olarak daha iyi betimlenmiştir. Güç, kendisine zaman tanındığında iktidar haline gelir, ama kriz anı, geri dönüşsüz karar anı gelince çıplak güç haline geri döner (Cannetti, 2003: 283). İktidar olgusunun alanı, güçten daha geniştir. Örneğin bir nükleer güç olarak bir atom bombasının etkili olabileceği alanın örneğin bir Hiroşima şehri büyüklüğü kadar sınırları bulunmaktadır. Ancak nükleer gücü elinde bulunduran iktidarın etki alanı, değil bir şehirden, yüzlerce ülke genişliğinde olabilir.

Bazı düşünürlere göre, bir toplumda demokrasinin gelişebilmesi için çıkar grupları arasında bir güç dengesinin sağlanması gerekmektedir. Aksi halde bir iktidar dengesi yaratamamış toplumların varacağı yer despotizmdir demektedir (Mills, 1974: 333). Bir toplum içinde yer alan çeşitli zümrelerin ya da çıkar grupların (örneğin girişimcilerin) gücünü kaybetmeleri, güce olan bağımlılığını artırır. Bu ise despotik yönetimin gelişmesi için gerekli ortamı hazırlar. Bu da bizi, ‘iktidarın meşruluğu’ kavramına götürmektedir. Bir iktidarın meşruluğu veya gayri meşruluğu üzerindeki toplumsal uzlaşma, toplumsal denge ve amaçlar açısından hayati bir önem göstermektedir. Ancak meşruluğu toplum nüfusunun çoğunluğu tarafından kabul edilmiş bir iktidar toplumsal uzlaşmayı ve güven ortamını sağlayabilir. Meşruiyet

nedir sorusuna ise farklı cevaplar verilmiştir. Örneğin S.M.Lispet, siyasal bir sistemin meşruluğunu, o sistemin toplum için var olan en iyi ve uyumlu sistem olduğu inancının oluşturulması ve onu sürdürmesi olarak görmektedir (Türkkahraman, 2000: 95). Öte yandan R.Merelman (Türkkahraman, 2000: 95)'a göre meşruluk, halkın bir rejime atfettiği kalitedir. Hükümetin kapasitesinin bir sonucu olarak oluşan bu kalite, o iktidarın meşruluğunu oluşturur. David Beethem ise meşruluğun daha nesnel ölçütleri bulunmaktadır. Ona göre iktidar, şu ölçütler dâhilinde meşru olabilir (Beethem, 1991: 15):

- İktidar yerleşmiş kurallara uyum ve uygunluk gösterir.
- Bu kurallar, hem yöneten hem de yönetilenler tarafından paylaşılan ortak değerler ve inançlar etrafında doğrulanır ve belirlenir.
- Yönetilenlerin, bir iktidarı onaylama yoluyla yoğun bir desteğinin var olduğunun görülmesi gerekir.

17.yüzyıl düşünürü olan John Lock'ın düşüncesi ise, siyasi toplumun kurulmasıyla, yönetimin meşruiyet kazanmış olduğu yönündedir. Bu da çoğunluğu oluşturan hür insanların, aralarında anlaşmalarına bağlıdır (İşçi, 2016: 281). Locke, iktidarların meşruiyetini kaybetmesi nedenleri üzerinde de durmuştur. Bunları iki kritere bağlamıştır. Bunlardan biri, başkasına ait olan iktidarı kullanması, yani iktidarın gaspedilmesidir. Böyle bir iktidar gayrimeşrudur. Çünkü bu durum zorbalıktır. Bu da iktidarın toplum çıkarları yerine kendi çıkarları doğrultusunda ve hakkı olmadan kullanması demektir. Yasaların kendilerine tanıdığı yetkileri aşan ve ellerindeki gücü halka karşı kullanan kişiler, yönetimin adı ne olursa olsun zorbadır. Diğeri ise, hükümdarın kutsallaştırılmış olduğu durumlarda, hükümdar ne yaparsa yapsın şikâyet konusu olamayacağından dolayı, bu durumda hükümdarın yardımcıları olan alt basamaktaki görevlilerin meşruiyetleri sorgulanır (İşçi, 2016: 281).

Max Weber ise meşru otoritenin üç ideal tipini ortaya koymuştur. Bunlar ayrıca aşağıda otorite tipleri bahsinde ele alınmıştır.

Bir yönetim organının yaptığı tek şey, sadece yönettiği parça ve bütünlerin önüne ortak amaçlar koyup onları bu amaçlar doğrultusunda çalışmaya sevk ve motive etmek değil, gerektiğinde onlara istenmedik davranışları yapmaya ya da bazı

davranışları yapmaktan sakınmaya zorlayabilir. Yönetimin bunu başarması için bir güç kullanması gerekmektedir. İşte iktidar olarak tanımlanan olgu, yönetimin, “emir verme hakkı ve itaat ettirme gücü” dür (Fayol, 1949:21). Bu yönüyle iktidar, zorlayıcı gücü elinde bulundurmak anlamına gelmektedir. Zorlayıcılık ise, Robert Dahl’ın tanımıyla (Duverger, 1982:182), ona boyun eğmekten kaçanları ağır kayıplara uğratan özel bir etki tipidir. Ancak hemen belirtilmelidir ki siyaset biliminde iktidar kavramı, kaba güç kullanan anlamında kullanılmamaktadır. İktidar, kullanıldığı toplumun normlarına, inançlarına ve değerlerine uygun şekilde oluşan bir etki ya da güç biçimidir. Duverger’a göre iktidarın temelinde, toplumdaki tüm grupların üstü örtük ya da açık olarak, şeflerin, hükümetlerin, yöneticilerin varlığını kabullenmiş ve onları, diğer grupların, “o” olmasaydı yapamayacakları bir şeyi yaptırmak üzere emir verme hakkıyla donatmış olmalarıdır. Bu yönüyle iktidar, yaptırımlara başvurma tehdidi olmaktadır. Siyaset bilim yazınında iktidar ve otorite kavramlarının, bazen eş anlamlı, bazen de farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin meşru olarak güç kullanma yetkisini elinde bulundurma durumunu, bazıları otorite, bazıları da iktidar olarak kavramlaştırmaktadırlar. Bazıları, ağır yaptırımlara başvurma tehdidini elinde bulundurma durumunu iktidar olarak tanımlarken, bazıları da zorlama olarak tanımlamaktadırlar. Ancak sonuçta otorite ya da iktidar, kendi iradesini topluluğun diğer üyelerine benimsetirken; onlar da meşru saydıkları için bu iradeye boyun eğerler.

İktidarın üç biçimi bulunmaktadır. Bunlar, ekonomik, ideolojik ve siyasal iktidardır. Ekonomik iktidar, ender ya da ender sayılan belli mallara sahip olma avantajından faydalanarak, bu mallara sahip olmayan diğer insanlara belli bir davranış biçimini kabul ettirip onları yönlendirmek biçiminde kendini gösterir ve bu davranış biçimi genellikle belli bir emek icra etmek şeklinde ifade edilir. İdeolojik iktidar, belli bir yapıdaki düşüncelerin belli bir otoriteye sahip kişilerce formüle edilmesine dayanmaktadır; belli bir tavırla ortaya çıkarıldığı zaman, ortak noktaları olan insanların davranış biçimleri üzerinde etkide bulunabilir. Siyasal iktidar ise, fiziksel şiddet uygulama aracı olarak kullanılabilir olanaklara (her türlü silah ve iktidar) sahip olmayı temel almaktadır. En katı anlamıyla buna, zor kullanıcı iktidar denir (Poggi, 2008: 4-6): İktidarı kullanmanın ise üç yönü bulunmaktadır.

Bunlar(Poggi 2008: 4-6): Zor kullanma hakkı, emir verme gücü ve meşruiyetin dayanağıdır.

'Toplumsal güç' kavramından, bir kişi ya da grubun, düşüncesini hayata geçirebilme; kişi ve gruplar üzerinde etki yapabilme ya da zor kullanabilme donanımı ve kapasitesi anlaşılmaktadır. Bu anlamda en yalın haliyle güç, “ şiddetin, servetin ve geniş anlamda bilginin, insanları belli bir biçimde davranmaya itmek için kullanılması demektir” (Toffler, 1992: 30). Buna göre insanların ihtiyaçlarını tatmin edecek her şey, potansiyel bir güç kaynağıdır. Mills ise toplumsal güç kavramından, insanları denetim altında tutan normatif sistemin oluşumundaki kararları alabilme ve uygulayabilme yetisini anlamaktadır. Benzer şekilde Weber de “güç” olgusunu, bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temele dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimalini ifade etmektedir (2005: 28). Otorite, gücün kurumlaştırılmış biçimidir (Güney, 2000: 24).

Tarihin her döneminde insanlar bir güç kullanma ya da bir güce boyun eğme durumunda kalmışlardır. Güç kullanma ve güce boyun eğme ilişkileri, toplum nüfuslarının sınıflaşmalarında ve normatif sistemlerinin oluşmasında belirleyici olmakla kalmamakta, aynı zamanda sosyal sınıf ve tabakaların, hem üretim araçları karşısındaki sınıf konumlarını hem de şeref, onur, asalet unvanları şeklinde prestij konumlarını belirlemektedir. Toplumsal güç ilişkileri, uygarlık tarihinin her evresinde görülmekle birlikte kullanılan güç kaynakları zaman içerisinde değişme göstermiştir. Haliyle bu değişmeler, bundan yararlananların niteliklerinde, sınıf ve prestij konumlarında da değişmelere yol açmıştır.

İlk kullanılan güç kaynağı, zorbalığa dayalı fiziki güç olmuştur. Ancak gerek nüfus ve gerekse toplumsal değişme süreçleri, kullanılan güç kaynaklarında da değişmelere yol açmıştır. Örneğin, feodalite döneminde toprak, sanayi döneminde sermaye, teknoloji ve enerji, bilgi toplumu döneminde enformasyon, önemli güç kaynakları haline gelmiştir.

Tarih, üretim ve teknolojiye dayalı güç ilişkilerinin, türevleri olarak sosyal içerikli yeni güç kaynakları oluşturduğunu göstermektedir. Bu ifadeyi Marx'ın perspektifinden şu şekilde de dile getirebiliriz: Her güç kaynağı, kendi çelişkilerini yaratmaktadır. Yeni güçler ve güç kullanım biçimleri, insanların olay ve olgulara, o

güne değin bakmadıkları bir pencereden bakmalarını, sorun olarak algılamadıklarını sorun olarak görmelerine yol açmıştır. Örneğin kapitalizm, aslında bir ekonomik sistem olmasına karşılık sınıf ve tabaka bilinci gibi toplumsal değerlendirmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki bu bilinç, 'Hürriyet', 'Özgürlük', 'Eşitlik', 'Kardeşlik' kavramları aracılığıyla yeni toplumsal talepleri oluşturmuş ve giderek kitlelerin bu talepler ardından koşmalarını sağlamıştır. Kapitalizmin türevleri olarak ortaya çıkan bu sosyal gruplaşmalar, üretim ilişkilerine özgü sınıf konumuyla bağlantılıdır.

Sanayi ve sanayi ilişkilerine ait yeni güçler ise, o güne değin görülenlerden daha farklı tanınma taleplerini yaratmıştır. Yeni tanınma talepleri de, öncekilerde olduğu gibi istenilen ya da beklenen olmayıp sanayi ilişkilerinin türevi olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü sanayileşme, kolektifleşmeyi ya da diğer bir ifadeyle bütünleşme gerektirmektedir. Özellikle de işlevsel bütünleşmeyi. Ancak sanayi ilişkileri, üretim ilişkileriyle sınırlı kalmamakta, toplumsal yaşamı da düzenleyen çeşitli sonuçları olmaktadır. İşte bu sonuçlardan birisi de, birey olarak kolektif risklere katılmama eğilimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu durum, 'sınıf' gibi büyük kategorileştirmelerin eski önemini ve gücünü kaybettiği anlamına gelmektedir (Wagner, 2003:202). Sonuçta egemenlik ve güç kullanma biçimleri ile toplumun sosyal yapısı arasında önemli bağlantıların olduğu açıktır.

1.3 Toplumsal Güç Kullanımı ve Otorite

Devlet dendiğinde iktidar, iktidar dendiğinde düzen akla gelmektedir (Neocleous, 2006: İVIII). Düzeni sağlama biçimleri ise, genel olarak otorite ve güç kullanım biçimlerine göre oluşmaktadır.

Max Weber gücü, başkalarının karşı koymasına rağmen, insanların ya da grupların kendi istediklerini yapabilme yeteneği olarak tanımlamıştır. Ancak otorite, insanların sadece buyruklar aldığı ve buyrukları yerine getirebilecekleri makul beklentileri olduğu zaman söz konusudur. O nedenle otorite kullanımı ve uyulmasında, buyruk veren ile alan arasında güven ilişkisine dayanmaktadır ve güven, buyruk verenin meşruiyetiyle ilgilidir (Giddens ve Sutton, 2014: 361-362).

Bir lider ya da yöneticinin, toplumda başkaları üzerinde kullandığı etki, o kişinin sahip olduğu statünün bir sonucu olarak gerçekleştiği takdirde bu etki yapabilme durumu, toplumsal güç olarak tanımlanmaktadır. Fichter'ın ifadesiyle toplumsal güç kullanımı, toplumsal konumun belirleyicisi olmaktan çok sonucudur. Başka bir ifadeyle bir gücün etkisini kullanabilmek için önce bir sosyal pozisyon elde edilmelidir (2011:40). Weber (2005:28-29) ise, belli içerikteki bir emre belli bir grup insanın itaat etme ihtimali olarak tanımlamaktadır. O bakımdan egemenliğin sürdürülmesini sağlayan güç, otorite olmuş olmaktadır.

Otorite, sadece yönetim ve örgütün motivasyon aracı ya da itici gücü olmakla kalmamakta, aynı zamanda iktidar olgusunu da mümkün kılmaktadır. Nitekim otoriteyi, “normlarla yaptırıma bağlanmış bir iktidar sistemi” olarak tanımlayan fikir insanları bulunmaktadır (Fişek, 1974: 69). Otorite, sonuçta ast-üst ilişkilerini kapsamaktadır. Otorite ilişkisinden söz edilebilmesi için emir verme ve o emre uyma davranışların olması gerekmektedir. Bu durumda otorite, bir iradenin diğer bir iradeye egemen oluşunu yansıtan bir kavram olarak, “son ve kesin kararı veren irade” olarak tanımlanabilir (Fişek, 1974: 69). Otorite, organizasyon ve grubun yöneticiye verdiği bir haktır. Yani emir verme ve emrin gereklerini yerine getirmeyi bekleme hakkıdır. Eğer bu hak yöneticinin mevki'i işgal ettiği için verilmişse otorite formel olarak, eğer herhangi bir mevki karşılığı değil de sadece kendilerini yönetmeleri için verilmişse, o zaman bu otorite informel olarak tanımlanmaktadır (Güney, 2000:24).

Her iktidarın olduğu her durumda egemenlik de vardır. Egemenlik olgusu, yalnızca başkalarına başarıyla komuta eden bir bireyin varlığına bağlıdır; ama ne bir yürütme yöneticiliğinin, ne de bir kuruluş yöneticiliğinin varlığına hiçbir biçimde bağlı değildir. Bir kuruluşun üyeleri bu nitelikleriyle, yürürlükteki kurallar gereğince egemenlik ilişkilerine bağlı oldukları ölçüde, bir egemenlik kuruluşunun varlığından söz edilebilir. Ancak egemenlik ilişkilerinin olduğu her oluşum, siyasi bir kuruluş değildir. Egemenliğe sahip bir kuruluş, varlığı ve düzenlemelerinin geçerliliği, sınırları belli bir coğrafi alan içinde yürütme görevlilerince bir fiziksel zorlama uygulanarak ya da uygulama tehdidi altında sürekli biçimde güvenceye alınmışsa, ona siyasal kuruluş denmektedir (Weber, 1995: 93).

Siyasi kuruluşlarda (ki devlet olgusu bu kuruluşların başında gelmektedir) iktidar, egemenliğini inşa etmek ve sürdürmek için öncelikli olarak güç kullanmayı meşru ve kabul edilir kılması gerekmektedir. Güç kullanımı, farklı şekillerde meşrulaştırılabilmektedir. Başka bir deyişle iktidar olmayı meşru kılan farklı otorite tipleri bulunmaktadır. Weber, otoritenin, yasal, geleneksel ve karizmatik olmak üzere üç ideal tipini⁵ ortaya koymuştur.

Çok farklı otorite tipleri bulunmaktadır. Bunun nedeni, otorite olgusunu ortaya çıkartan asıl faktörün iş bölümü olması ve işbölümünün de tarihi akış ve sosyo-ekonomik gelişme süreçleri perspektifinden değişiklikler ve çeşitlilik göstermesinden ileri gelmektedir. Örneğin ilkel topluluklarda, yönetilenler ile yönetenler tanımlanmamış ve normlara bağlanmadığından kurumlaşmamış olduğu için yönetim, geçici ve seçimlikti. Yani yönetim, sadece topluluk bir dış tehditle karşı karşıya geldiğinde işlevsel oluyordu. Klan şefi ise otoritesini, doğal işbölümü olan kadın-erkek farklılaşmasına dayanmaktaydı. Klan şefi gücünü ise, fiziki gücünden almaktaydı. Ancak zaman içinde güç kaynakları değiştikçe, yeni güç kullanım biçimleri ortaya çıktıkça otorite ve güç ilişkileri ve giderek yönetim biçimleri de değişmiştir. Duverger (1982: 182), kaba kuvvet, ceza verebilme yeteneği, servet, saygınlık, sevgi, norm, değerler, v.s. gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilen 14.000 güç biçimi saymıştır.

Yöneten yönetilen farklılaşmasının ya da eşitsizliğinin kurumlaşması, ikinci toplumsal işbölümüyle gerçekleşmiştir (Fişek, 1974: 70). İkel toplulukların neolitik devrimle birlikte üreticiliği öğrenmeleri ve böylece ekonomik iş bölümünün ortaya çıkması, profesyonel yöneticilerin ortaya çıkmasının ve yöneticilik olgusunun kurumlaşmasının en önemli nedenidir. Çünkü profesyonel yönetici demek, geçimini, hiçbir üretici faaliyete katılmaksızın bu mesleği yerine getirerek sağlamak demektir. Bunun içinde topluluğu oluşturan bireylerin, ihtiyaç fazlası ürün (artı değer) elde etmeleri gerekmektedir. İşte bir yandan üretimin öğrenilmesi, diğer yandan da

---

⁵“İdeal tip” kavramı, Max Weber’in oluşturduğu bir kavramdır. Hemen belirtelim ki ideal tip kavramı, ‘mükemmel’ , ‘kusursuz’ ya da ‘ortalama’ anlamında kullanılmamaktadır. İdeal tip, bir oluşumla ilgili olarak yapılmış gözlemlerden elde edilen verilerin, değer yargılarından arındırılarak akılcı yöntemlerle değerlendirilmesi süreci sonucunda oluşturulan soyut kalıplaştırma ya da tipleştirilmelere ideal tip adı verilmektedir. Weber’e göre birey davranışlarının yorumlanabilmesi için o davranışların bağlamının bilinmesi gerekmektedir. İşte ideal tipleştirme, bu bağlamların ortaya konulması girişimidir(Giddens ve Suttion, 2014: 59-60).

ekonomik işbölümü sonucunda verimliliğin artması, toplumsal tasarrufları da artırmış, bu biriktirim ise, profesyonel yöneticilerin ortaya çıkmasını, hak, görev ve sorumlulukların yöneticiler ile yönetilenler arasındaki dağılım biçimlerinin tanımlanmasıyla kurumlaşmıştır.

İktidar, gücünü çok farklı güç kaynaklarından alabildiği için çok çeşitli otorite tiplerinin olması doğaldır. Nitekim Weber (2005: 40), otorite tiplerini üç başlık altında sınıflandırmıştır. Bunlar, “Rasyonel Temele Dayanan Otorite”, , “Geleneksel Temele Dayanan Otorite” ve “Karizmatik Temele Dayanan Otorite” biçimleridir.

1.3.1 Rasyonel Temele Dayanan Otorite

Yasal otorite, meşruiyetini yasalardan almaktadır. Otoriteyi meşru kılan güç, toplumun yetkili kıldığı birimlerce akılcı ilkelere göre oluşturulmuş ve kabul edilmiş normatif sistemdir. Normatif kuralların meşruluğu ve bu yasalara göre egemenlik konumuna getirilenlerin, emir verme hakkı olduğu inancına dayalıdır. O yüzden buna, “yasal otorite” adı da verilmektedir. Toplum üyelerinin otoriteye inanmaları ve uymalarının nedeni, kanunların üstünlüğüne olan inançlarıdır. Yasal otoritenin “bürokrasi” adı verilen yönetim aracı bulunmaktadır. Yasal otorite biçiminde lider ve bürokrasi, halka hizmet etmekle görevlendirilmiş birimler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla liderin ve bürokratların aldığı kararlar yasalara uygun olduğu sürece meşru olarak değerlendirilmektedir. O yüzden bu otorite tipinde toplum üyeleri, lidere değil, kurallara uymuş olurlar.

1.3.2 Geleneksel Temele Dayanan Otorite Biçimi

Geçmişten gelen- daima var olan- kural ve güçlerin kutsallığını öne sürerek meşruluk tezinde bulunan ve kendisine inanılan egemenlik türüne geleneksel otorite adı verilmektedir. Weber’e göre ortaya çıkan ilk otorite tipi, geleneksel otoritedir. Geleneksel otoriteyi meşru kılan güç, geleneklerdir. Hem otoritenin kendisi ve hem de aldığı kararlar, geleneklere uygun olduğu sürece meşru kabul edilir ve ona uyulur. Çok eski zamanlardan beri süregelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayalıdır. Geleneksel otoritede otorite, kuşaktan kuşağa miras yoluyla aktarılır(örneğin krallığın, padişahlığın kuşaktan kuşağa geçmesi gibi). Geleneksel otoritede, otoriteyi elinde bulunduran soy

ya da sülale, diğerlerine göre daha kutsal olarak düşünülür. O nedenle yöneticiliğin, bu sülalelerin doğal hakkı olduğuna inanılır. Geleneksel otoritede kral, hükümdar ya da padişahın ağzından çıkan her buyruğun yerine getirilmesi ve ona uyulması gerekir. Başka bir deyişle geleneksel otorite biçiminde toplum, yasalarla değil, yönetici ya da liderin emir ve buyruklarıyla yönetilir.

1.3.3 Karizmatik Temele Dayanan Otorite

“Karizma” kavramı, bireysel olarak bir şahsı sıradan insanlardan ayıran ve onu doğüstü, insanüstü ya da en azından bazı özel istisnai güçlere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan belli bir nitelik anlamında kullanılmaktadır (Weber, 2005: 75). Karizmatik otorite, gücünü liderin niteliklerinden alır. Bir bireyin istisna kutsallığına, kahramanlığına, örnek özelliklerine ya da onun tarafından açıklanan veya emredilen normatif kalıpların ya da emrin kutsallığına olan bağlılığa dayalıdır. Bu tip otoriteyi meşru kılan faktörler, liderin kahramanlığı, kutsallığı ve toplum için önemli görülen maharetleridir. Karizmatik otoritede lidere olan bağlılık çok fazladır. Bunu sağlayan ise liderin mesleği ya da statüsü olmayıp, ona atfedilen olağanüstü kişisel özelliklerdir. O yüzden karizmatik liderler, savaş, salgın hastalıklar ve diğer kriz dönemlerinde ortaya çıkarlar.

1.4 Güç Kullanımı ve Meşruiyet

Geleneksel dönemde meşruiyetin kaynağı, toplumun dışındaki güç olarak kutsallıktır. Kutsal alan, sadece meşruiyetin ve egemenliğin değil, aynı zamanda bilgi ve düşünce yapısını da etkilemiştir. Merkezinde Tanrı, onun temsilcisi olarak yönetici, yöneticinin yönettiği insanlar ve coğrafya kabulleri hep birlikte kendine özgü ahlak anlayışı, hukuki, siyasi ve ekonomik anlayışı geliştirmiştir. Epistemolojik açıdan bakıldığında, geleneksel anlayışta aklın konumu ikincildi ve görevi sadece tanrısal bilgiyi anlamaktı. Çünkü birincil olan tanrısal bilgiydi. Bir bilgi, Tanrı kaynaklı olursa bir değere sahip olabilirdi. Dolayısıyla meşru bilgi de, kutsaldan kaynaklanan ya da en azından kutsal tarafından doğrulanan bilgiydi. Ancak ticaretin ve endüstrinin gelişmesi, para ekonomisinin güçlenmesiyle birlikte meşruiyetin kaynağı, kutsaldan kutsal dışı alana kaymıştır. Çünkü para ve ordunun önemli bir güç haline dönüşmesi, kralların kilise ile olan bağlarını kopartarak tanrı kraldan asker

kral haline dönüşmelerini sağlamıştır. Bu süreç içerisinde geleneksel meşruiyet anlayışındaki ilk değişimin, Machiavelli ile başladığı görülmektedir. Machiavelli, kralın halkla birlikte anlaşarak siyasi birlik oluşturmasının temeline soylular-halk çatışmasını yerleştirmiştir. Ancak Machiavelli, meşruiyetin dayanağının ne olduğu konusu ile ilgilenmemiştir. O yüzden meşruiyetin kaynağını dünyevileştirilmesinin, Jean Bodin'in "*Bölünmez Egemenlik*" kavramlaştırmasıyla gerçekleştiğini olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Akal, 2003: 16). Bu yeni anlayışa göre dünyevi ilişkilerin artık tanrısal kaynaklı olduğunu iddia eden kilise tarafından yönlendirilemeyecek olduğu kapalı ya da açık ticari devlete ihtiyaç duyulacaktır.

Bu süreç içerisinde Suarez, dini anlayışa dayalı bir toplumsal sözleşme kavramı geliştirmiştir. Hobbes ise, laik anlamda bir sosyal sözleşme kavramı geliştirmiştir. Böylece yeni tip meşruiyetin kaynağını artık toplumsal sözleşme oluşturacaktır. Rousseau ise meşruiyetin kaynağı olarak toplumsal sözleşme fikrini perçinlemiştir.

Batıda başlayan laikleşme sürecinde, "Kendiliğinden meşruiyet olmaz. Meşruiyet arayışı zorunlu olarak güç ile gücü kullananın birbirinden ayrılması gerekir" fikri etkili olmuştur. Bu soyutlama, "Devlet" fikrinin de temellerini atmıştır. Yani meşruiyetin kaynağını devlet olgusu oluşturmaya başlamıştır (Akal, 2003: 18-68). Egemenlik ve meşruiyetin dünyevileşmesinin ardından kutsallık, ekonomi, siyaset, hukuk ve bilim gibi hayatın her alanında dışarıda bırakılmıştır. Ancak bununla birlikte bu boşluğu doldurmada etkili olan "ideoloji", "vatan", "ulus devlet" gibi olgular kutsallık kazanmaya başlamışlardır.

1.5 Otoriteyi İşler Kılan Araçlar: Hiyerarşi, Konumlar ve Otokontrol

Liderin ya da merkezi yönetimin almış olduğu kararların uygulamaya konması için emir-komuta silsilesini işletecek bir aygıtı ihtiyaç vardır. Bu aygıtı "hiyerarşi" adı verilmektedir. Hiyerarşi, aslında aralarında emir-komuta ya da etki-tepki bulunan toplumsal birimlerden ve toplumsal konumlardan oluşturulmuş bir sistemdir. Zaten Fişek'in (1974: 20), de ifadesiyle yönetim olarak kavramlaştıran olgu, hiyerarşik ilişkiler yoluyla sistemleşmiş olan bütüne verilen addır.

Kurumsal olguların sürekliliğinin sırrı, bireylerin bu tarz kurumlara doğrudan dâhil olmaları ve ilgili topluluğun yeterli sayıdaki üyesinin, bu olguların varlığını tanıma ve kabul etmeye devam etme zorunluluğundadır. Çünkü statü, kolektif kabul yoluyla inşa edilir (Searle, 2005: 149). İşte bu inşayı sağlayan, hiyerarşik yapılanmadır. Bunun nedeni, kurumsal yapılara ilişkin ortak anlamların, ortak değerlerin oluşması ve paylaşılması, birbirlerine hiyerarşik olarak bağlanmış toplumsal katmanların varlığıyla mümkündür. O yüzden Searle, (2005: 151), en büyük yanılısamalardan birinin, gücün silah miktarına dayalı olduğu görüşü olduğunu, oysa asıl gücün, kuruluşlara, yani statü- işlevlerinin sistematik düzenlenişine dayandığını ileri sürmektedir.

Hiyerarşik yapılanma bir zorunluluktur. Nitekim Henri Fayol'a (Tortop, 1983: 22) göre yönetmek demek, planlamak⁶, örgütlenme⁷, personel almak⁸, emir ve kumanda etmek⁹, eşgüdüm¹⁰, ve denetlemek¹¹ demektir. Bu çok sayıda ve çeşitlilikteki görevlerin, düzensizliğe ve bir kargaşaya yol açmadan yüzbinlerce kilometrekarelik alanda gerçekleştirilmesi için bu görevleri yapacaklarla merkezi yönetim arasındaki bağlantıları sağlayacak ast-üst ilişkileri vasıtasıyla işleyen bir hiyerarşiye (sıradüzen) ihtiyaç bulunmaktadır. Hiyerarşik yapının oluşması ise iki gerekliliğe dayanmaktadır. Bunlardan biri, ast- üst ilişkileriyle birbirlerine bağlanacak konum ya da pozisyonların kavramsal olarak tanımlanmaları, ikincisi ise bu konumlardakilerin görev, hak ve sorumluluklarını, belirleyen normatif sistemin, başka bir ifadeyle yasa ve yönetmeliklerinin oluşturulmasıdır. (Giddens, 1999: 331), otorite ve egemenliği mümkün kılan gücün, sabit ve durağan bir büyüklük

---

⁶Örgütlenme, planlama aşamasında ortaya konan ortak amaçlar doğrultusunda bireyleri en etkin ve verimli şekilde sevk ve idare etmek için oluşturulan örgenliğe verilen addır (Tortop, 1983: 67).

⁷Planlama aşamasında amaçların ve bu amaca ulaşmayı mümkün kılacak yolların neler olduğu tanımlanır. Böylece kıt kaynakların etkin kullanımı sağlanmış olur (Tortop, 1983: 51-63).

⁸Örgüt amaçlarında ortaya konan işlerin ve örgüt planlarında ortaya konan hedefler doğrultusunda örgüt faaliyetlerinin sürdürülmesi için gerekli olan personelin alınması ve personel alımında uyulacak kurallar bütünü oluşturulmaktadır. Personel alımında liyakate mi yoksa özne değerlendirilmelere mi önem verildiği konuları, personel alma ve dolayısıyla personel yetiştirme anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır (Tortop, 1983: 51-63).

⁹Yönlendirme, eldeki kaynakları en akıllı ve etkin biçimde kullanarak ortak amaçlara yönlendirebilme bilgi ve teknikleridir (Tortop, 1983: 141-148).

¹⁰Eşgüdüm, değişik birimlerce yapılan çalışmalar arasındaki uyumu ve koordinasyonu sağlama faaliyetidir. Aynı ve benzer işlerin ayrı birimlerce yapıldığı birimlerin çalışmaları arasındaki çakışmaları önlenmesi, ya da aynı işin farklı bölümlerini gerçekleştiren birimler arasındaki zaman ve dakiklik açısından gerekli koordinasyonun kurulması için eşgüdüm önemlidir.

¹¹Denetleme, hiyerarşik üstlerce alınan kararların astlar tarafından planlandığı şekilde yapılıp yapılmadığını izlemek amacıyla yapılan işlemlere verilen addır (Tortop, 1983: 141-156).

olmadığını, hiyerarşiler aracılığıyla genişleyebilir özelliğe sahip olduğunu ileri sürmektedir. Gücün hiyerarşiler aracılığıyla genişlemesi, iki tür kaynağın belirli şekillerde birleşimi ile mümkündür. Giddens (1999:333), bu birleşimi şu şekilde formüle etmiştir:

Dağıtımsal Kaynaklar	Yetkesel Kaynaklar
<i>1-Çevrenin maddi özellikleri (hammadde, maddi güç kaynakları)</i>	<i>1-Toplumsal zaman-uzamın örgütlenişi (yol ve bölgelerin zamansal-uzamsal oluşumları)</i>
<i>2-Maddi üretim/yeniden üretim araçları (üretim aletleri, teknoloji)</i>	<i>2-Bedenin üretim/yeniden üretimi (insanların ortak birlikler içindeki örgütlenme ve ilişkileri)</i>
<i>3-Üretilmiş mallar (1 ve 2'nin etkileşimi yoluyla yaratılan ürünler)</i>	<i>3-Yaşam şanslarının örgütlenişi (kendini geliştirme ve kendini dile getirme şanslarının oluşumu)</i>

Toplumsal konum ya da sosyal statü, kendilerine başkaları tarafından yüklenen sosyal saygınlık ve itibara göre sosyal gruplar arasındaki farklılıklarını anlatan bir kavramdır (Giddens ve Sutton, 2014: 229). En genel tanımıyla konum, sosyal sistem içinde toplumun kabul ettiği sınırlara göre belirlenmiş ve tanımlanmış görevler ve ilişkiler bütünüdür (Güney, 2000: 25). Kural olarak hiyerarşik yapı içindeki konum ya da pozisyon sayısı arttıkça, her bir konumun yetki alanı azalırken etkinliği artmaktadır. Bu arada merkezi yönetimin gücü de artmış olmaktadır. Örneğin sanayi toplumlarında işlevsel farklılaşma ve uzmanlaşmanın ileri derecede olmasından kaynaklanan mesleki örgütlerdeki artış, bu örgütler arasındaki koordinasyon ve eşgüdüm görevini üstlenen merkezi yönetimin yönetme işini kolaylaştırmıştır. Nitekim demokrasi rejiminin en etkin biçimde sanayi toplumlarında uygulanıyor olmasının en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Hatta bu determinizm nedeniyle ticari ve sınai kapitalizm sürecine dayalı olarak yeni meslek ve konum/pozisyon sayılarındaki artış (işbölümü sonucu olarak), aynı zamanda güçlü yönetimlerin de kurulma süreçlerini ifade etmektedir. İktisadi gelişme süreciyle yönetim tarzı arasındaki bu ilişki, yönetim-konum/pozisyon ve teknoloji arasındaki nedensellik ilişkilerine yol açmaktadır.

Sosyal kontrol ise, sosyal kurallara uymaları için insanlar üzerinde kurulan tüm baskıları içeren bir kavramdır. Ancak hemen belirtilmelidir ki insanların düzene

uyumu, sadece korkudan ve dışsal araçlardan kaynaklanmayıp, aynı zamanda insanların sosyalleşme süreci esnasında öğrendiği normlar ve değerlerinde etkili olduğunu unutmamak gerekir (Giddens ve Sutton, 2014: 354). Sosyal kontrol, hem toplum düzeninin korunması için bireylerin tutum ve davranışlarına etki etmeyi sağlayan metodları, hem de bu metodların uygulanmasını mümkün kılan mekanizmaları ifade eden bir kavramdır. Sosyal kontrol, bir grubun veya bir kurumun amacına ulaşması, bireyler arası ilişkilerin bozulmaması, birliğin dağılmaması ve sürekli olmasını sağlamak için insanlar üzerinde etkili ve geçerli bir denetim görevi yapan mekanizmaları ifade etmektedir (Güney, 2000: 107). Sosyal kontrolün işlevi, toplumsal düzenin iyi işlenmesini ve varlığını sürdürülebilir kılmaktır. Toplumda, işleyişin sağlanabilmesi için muhakkak bir oto kontrol sistemine ihtiyaç vardır. Devlet, sosyal kontrolü gerçekleştiren en büyük kuruluştur. Oto kontrol sisteminin temelinde anlamlar, değerler ve normlar bulunmaktadır. Geleneksel toplumlarda ve köy gibi topluluklarda oto kontrol, geleneklerle sağlanırken örgütlerde ve bürokratik toplumlarda yasalarla sağlanmaktadır.

2.YÖNETİM OLGUSUNUN CİSİMLEŞMİŞ ŞEKLİ: BÜROKRASİ

Bürokrasi, işbölümü, otorite ve hiyerarşi olgularının nesnelleştiği bir olgudur. Bürokrasi kavramı ilkin 1745 yılında iktisatçı Vincent de Gournay tarafından, Latince “burra” (masaları kaplamada kullanılan koyu renk kumaş) ve Yunanca “kratos” (egemenlik, yönetim) sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle türetilmiş ve büroların artan egemenliğini betimlemek için kullanılmıştır(Fişek, 1975: 76). “Bürokrasi” kavramı, bürokrat ve yönetim öğelerini kapsadığından en genel anlamıyla bürokratların yönetimi olarak tanımlanabilir. ‘Memurların yönetimi’ anlamına gelmektedir (Giddens ve Sutton, 2014: 135).

Bürokrasiyi ortaya çıkartan süreç, işbölümü ve uzmanlaşmadır. O yüzden insanlığın belli bir gelişme aşamasından sonra ve özellikle de kapitalizmle birlikte görülmeye başlanan bir olgudur. Çünkü işbölümü ve uzmanlaşmanın olmadığı dönemlerde yöneticilik, geçici, sorumlu ve seçimlikti. Sorun ortaya çıktığında gönüllüler bir araya gelir ve sorun çözülmeye çalışılırdı. Sorunun bitmesiyle birlikte üstlenilmiş olan görevler de biterdi. Ancak özellikle iktisadi gelişmeye bağlı olarak bu görevler devamlı hale gelmeye ve kurallara bağlanmaya başladı. Görevlerin

süreklilik kazanmasıyla birlikte görevlerde kalıcılığın da oluşması, bürokrasi ve bürokratik örgütlenmeyi tetiklemiştir. Bürokrasiyle birlikte yönetimde etkinlik ve verimliliğin artması, yönetimin iktidarını ya da otoritesini güçlendirici etkileri, talimata dayalı uygulamaların geliştirilmesi sonucunda kalifiye elemana olan ihtiyacın görece azalması, bürokrasi ve bürokratlara olan güveni artırmıştır. Hem yönetim biçimi, hem yönetsel bir araç hem de yeni bir sosyal sınıf (bürokratlar) olarak bürokrasinin önem kazanması, doğal olarak düşün adamlarının da ilgisini çekmiş ve bürokrasi konusunda çeşitli görüşlerin ve teorilerin geliştirilmesini sağlamıştır.

Yasal ya da rasyonel otorite uygulamasının ideal tipi, bürokrasi, bir başka anlatımla bürokratik memurların çalıştırıldığı durumdur. Bürokrasinin yönetimine seçilme ya da atamayla yoluyla elde edilebilmektedir. Bürokrasi, bürokratik hiyerarşi aracılığıyla işlemektedir. Bürokrasi, devlet görevlerini yerine getirmek amacıyla açıkça tanımlanmış hiyerarşik düzene göre oluşturulmuş örgütlenmeye verilen addır. Weber'e göre (2005:40), üst otoriteye bağlı yürütme memurlarının tümü, ideal tip olarak belli kriterlere göre atanıp işlev gören bireysel memurlardır. Bu kriterlerden bazıları şunlardır:

- Her dairenin yasal olarak tanımlanmış bir yetki alanı vardır.
- Memurlar, teknik bilgi ve becerilerine göre ve gerektiğinde sınavla seçilirler.
- Görev, görevlendirilen kişinin biricik ya da en azından asli işi olmalıdır.
- Memurlar, görevin yapılışı bakımından katı ve sistematik bir disiplin¹² ve denetime tabidir.
- Memurlar şahsi olarak özgürdürler. Ancak otoriteye karşı sadece görevlerinden kaynaklanan gayri şahsi sorumlulukları bulunmaktadır.

Bürokrasi, yasal otoriteyi geleneksel otoriteden ayıran en önemli olgulardan biridir. Çünkü gerek amir-memur ilişkisi ve gerekse memurların niteliği, iki otorite biçiminde önemli farklılıklar göstermektedir. Weber'e göre tarihsel süreçte güç-otorite ilişkisinin ilk örneği geleneksel otoritedir. Geleneksel otoritede inançlar ve

---

¹² Disiplin, belli bir grup insanın kazanılmış bir alışkanlık sonucu, anında, kendiliğinden ve kalıplaşmış bir şekilde itaat etmeleri ihtimalini ifade eden bir kavramdır (Weber, 2005: 29).

değerler otoriteyi belirler. Liderlerin inançları kutsal sayılmaktadır ve bu sebeple liderin ya da yönetimin kararları geleneksel görülmesi sebebi ile kabul görmekte, uygulamaları ise gelenekle bağlantılı olması ile uygulanabilir kılınmaktadır.

Yasal otoritenin varlığı ise akılcı ilkelere göre oluşturulmuş kanunlara bağlıdır. Geleneksel ve karizmatik otoriteden farklı olarak, insanların bu otoriteye olan bağlılıklarının sebebini kanunların üstünlüğüne olan inançları oluşturur. Yasal otoritede liderler ve bürokratlar kanunun üstünlüğü ilkesiyle görevlerini yerine getirirler.

Yasal otoritedeki amir-memur ilişkisinin yerini, geleneksel otoritede efendi-hizmetçi ilişkisi almaktadır. Geleneksel otoritede idare görevlileri “memurlar” değil, “hizmetçiler”dir (Weber, 2005:55). Geleneksel otoritede güç sahibi yöneticiler, yönetim işlevlerini, patrimonyal örgütlenme aracılığıyla yerine getirmektedirler. Patrimonyal yönetimde göreve getirmelerde liyakat değil, geleneksel değerler ve sadakat kriterleri öne çıkmaktadır. Dolayısıyla görevlendirmelere akrabalar, köleler, hanedeki memurlara bağlı hizmetliler, yanaşmalar, vs. konu olabilmektedir.

3.YÖNETİM SİSTEMLERİ

Tarihi akış içerisinde incelendiğinde, en küçük yönetim birimlerinin “Klan”, ve en büyük yönetim birimin de “İmparatorluk” olduğu görülmektedir. Klanlar, imparatorluğa doğru evrindikçe gerek yönetim erkinin ve gerekse yönetilenlerin gücü, konumu ve yeteneklerinde önemli değişimler ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz bu değişimlerde, değişimde rol oynayan güçlerin istek ve beklentileri de önemli olmaktadır. Örneğin Burckhardt (1974: 6) İtalya’da imparator II. Friedrich’in 1231 yılından beri feodal devletleri parçalamaktaki amacının, halkı iradesiz, silahsız ve son derece fazla vergi verebilme yeteneğinde bir kitle haline getirmek olduğunu belirtmiştir. Böylece kendi otokontrol sistemleri olan halkları, teba haline dönüştürerek denetlenebilirliklerini artırmayı hedefliyordu. “Öyle ki mesela hiç kimse özel müsaade almaksızın dışarıdan evlenemez, kayıtsız ve şartsız olarak dışarıda eğitim göremezdi (Burckhardt, 1974: 7). O yüzden farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda çok sayıda ve değişik yönetim biçimlerinin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Öyle ki bunlar, çeşitli değişkenlere dayanarak değişik biçimlerde sınıflandırılmıştır. Örneğin yönetim biçimi, yönetimin merkezileşme durumuna göre

'merkezden yönetim' (kamu hizmetlerinin tek bir merkezden yürütülmesi) ve 'yerel yönetim'(hizmetlerin ve bunlarla bağlantılı kararların çeşitli merkezler arasında paylaşılması) olmak üzere iki kategori altında sınıflandırılmıştır (Sencer, 1986: 32-33). Rejim ya da iktidar gücünün ne şekilde kullanıldığına göre üç yönetim şekli tanımlanmıştır. Bunlar, Totaliter, Otoriter ve Demokrasi rejimleridir (Kalaycıoğlu, 1984: 32).Yönetim biçimi, iktidar ya da otoritenin nasıl ve kimler tarafından kullanıldığına göre ise oligarşi, monarşi ve demokrasi olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır(Parkinson, 1984: 29-141).

3.1 Oligarşi

Bir ülkenin belli bir zümre ya da grup tarafından yönetildiği yönetim biçimine verilen addır. Başka bir deyişle Yunanca sayıca az anlamına gelen 'Oligoi' ile egemenlik anlamına gelen 'Arche' sözcüklerinin bileşiminden oluşturulmuştur (Dursun, 1990: 141). Oligarşi yönetim biçimi, esas olarak aristokrasinin donatılmış bir şeklidir. Çoğunlukla iki tip toplumsal ortamda gelişmiştir. Bunlardan biri, kalabalık bir ülkenin ya da bölgenin, farklı ırktan bir grup insan tarafından istila edilmesidir. Örneğin Eski Yunan'ın ilk dönemlerinde Germen kabilelerinin istilalar yoluyla yönetimi ele geçirmeleri gibi. İkinci tip ortam ise, askerden ve yönetimden destek almadan gücünü devam ettiremeyen, nispeten küçük bir grubun elinde büyük çapta bir servetin toplanmasıdır. Başka bir ifadeyle savaşlar nedeniyle gücünü kaybeden yönetimin karşısında, toplum yapısında ortaya çıkan varlıklılar sınıfının devlet yönetiminde söz ve mevki sahibi olmalarıdır. Oligarşinin plütokrasi¹³ ile birleştiği bu duruma, Yunan, İtalyan ve Alman şehir devletlerinden örnekler verilebilir (Dursun,1990: 141).

3.2 Aristokrasi

Aristokrasi, Yunanca 'Aristo'(en iyi) ile 'Kratos' (iktidar) kelimelerinin bileşiminden türetilmiştir. Üstün soylular idaresi demektir (Er, 1990: 94-95). Başka bir ifadeyle asillerden ya da soylulardan oluşmuş bir sınıfın egemenliğine dayanan yönetim şeklidir. İlk aristokrasi, eski Yunan'da Atina kent devletinde görülmektedir(Şenel, 1991: 141). Krallık döneminde, toprakların giderek az sayıda

---

¹³Plütokrasi: Zenginlerin yönetimi.

kimsenin elinde toplanmasıyla, toplum feodal bir yapı özelliği kazanmış, bir aristokrat sınıfı oluşmuştur. M.Ö:8. Yüzyılın sonlarına doğru, krallık önemsiz bir dinsel memurluk derecesine inerken, yürütme işlerini aristokratların aralarından her yıl yeniden seçtikleri “Arkhon” denen üç yüksek memur görmeye başlamıştır. Krala ve arkhon'lara danışmanlık yapmak üzere bilgili ve deneyimli aristokratlardan, “Areopagus” adı verilen aristokratlar kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul, aristokratların güçlenmesiyle yetkilerini artırarak bir yasama ve aynı zamanda bir yargı organı konumuna yükselmiştir (Sencer, 1986: 10-12).

3.3 Monarşi

Monarşi, en eski ve en sıklıkla uygulanan yönetim şeklidir. Monarşinin zıddı ise, cumhuriyettir. Monarşi, Fransızca kökenli bir kelime olan “Monarchie” sözcüğünden kaynaklanmaktadır. Yunanca “Tek şef” anlamına gelmektedir. O bakımdan monarşi, devlete ait tüm güç ve yetkilerin bir kişinin elinde toplandığı yönetim biçimidir. Başka bir ifadeyle siyasi iktidarın, kaynağını bir kişinin iradesinden aldığı yönetim biçimidir (Karatepe, 1990: 49). Padişah, Kral, Emir, İmparator, Şah gibi unvanlar, monarşi yönetimine ait unvanlardır. Monarşi, Mutlak Monarşi ve Meşruti Monarşi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mutlak monarşide monark ile yönetilenler arasında hiçbir birim ya da kurum yoktur. Oysa meşruti monarşide kral ile halk arasında, parlamento ve benzeri kurumlar bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle meşruti monarşide, kral, padişah ya da imparatorun yetkileri, anayasa ile sınırlandırılmış ve iktidar gücü, kral ile bazı kurumlar arasında paylaştırılmıştır.

Monarşiler, egemenliğin niteliği, egemenliğin kazanılması biçimi ve egemenliğin sınırları bakımından üç başlık altında gruplandırılabilir. Bunlar:

- Devleti temsil eden siyasi öndere (kral, imparator, v.s.) ‘*Tanrının yeryüzündeki gölgesi*’, ‘*Tanrı düzeninin koruyucusu*’ gibi ilahi niteliklerin verildiği monarşiler,
- Devleti temsil eden siyasi önderin (kral, imparator, v.s.), ‘*devletin ve mülkün sahibi*’ olarak kabul edildiği monarşiler,

- Devleti temsil eden siyasi önderi (kral, imparator, v.s.) devlet olmanın zorunlu şartı ve devletin bir organı olarak kabul ededen monarşiler (Karatepe, 1990: 50).

3.4 Demokrasi

Demokrasi kavramı, Antik Yunandaki demokratia: *demos* (halk) ve *kratos* (yönetmek-egemenlik) kavramlarından türetilmiştir. Demokrasi, yönetme yetkisinin hükümdarlarda ya da despotlarda değil, halkta olduğu bir politik sistemdir (Giddens ve Sutton, 2014: 385). Bu yönetim biçiminde kararlar, karardan etkilenen herkes tarafından alınmaktadır.

Demokratik siyasal sistemler, çoğulcu sistemler olarak tanımlanmaktadır. Çoğulcu sistemlerde tek doğru yoktur ve dolayısıyla yasal bir muhalefet ya da muhalefetler vardır. Çağdaş çoğulcu sistemlerde, toplumda çıkarları ve dolayısıyla dünya görüşleri farklı kesimlerin bulunması doğal sayılır, bu farklı çıkar ve dünya görüşlerinin barışçı yollardan savunulmasına, iktidar da imkan verir (Kışlalı, 1993: 200-201).

Demokrasinin siyasal iktidarı belirleme metodu olarak anlaşılmasının sonucunda, Batı toplumlarında, genellikle Rönesansla başladığı kabul edilen “bireyselleşme”nin beraberinde getirdiği çoğulculuk (düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü), hukukun üstünlüğü (temel hak ve özgürlüklerin siyasal iktidarın keyfi tasarruflarına karşı güvence altına alınması), siyasal iktidarın genel ve eşit oy, düzenli aralıklarla yapılan, gizli oy, açık sayım ilkelerine dayalı seçimlerle el değiştirmesi öğeleriyle ifade edilen “biçimsel” bir demokrasi tanımına ulaşılmıştır (Kökner, 1993: 31).

4.LİDERLİK

Yönetim olgusu ile liderlik olgusu arasında korelasyon (birlikte değişme) ilişkisinin olduğu bilinmektedir. Çünkü yönetimin olgusunun iki önemli elemanı bulunmaktadır. Bunlardan biri yönetilen, diğeri de yönetendir. Ancak her yöneticinin aynı zamanda bir lider olduğu söylenemez. Çünkü lider kavramının üç ayrı anlamı vardır. Bu anlamlar, liderliğin ayırt edici özelliklerini ortaya koymaktadır. Bunlar

(Zel, 2001: 89), belli bir makamı elinde bulundurmaktan elde edilen sıfat, bireyin kişilik özelliği ve davranış kategorisidir. Lider, grubun amacını belirleyen, grup içi iletişimi sağlayan, yaratıcı, örgütleyici ve düzenleyici kimsedir (Tolan, 1991: 424). Bir başka tanıma göre de, kişisel bakımdan sahip olduğu saygınlık, üstünlük ve çekicilik yüzünden kendisine itaat edilen kişidir (Duverger, 1982: 200).

Liderlik ise, sadece yönetim erkinin kuruluşunu ve işleyişini değil, toplum üyelerinin motivasyon ve refahını da tayin edebilen önemli olgulardan biridir. O yüzden liderlik, birçok bilim dalının konusunu oluşturmuştur. Böyle olunca da çok sayıda tanımları yapılmıştır. Öyle ki Bennis (1984: 16), liderlik ile ilgili 350 tanımın yapılmış olduğundan bahsetmektedir. Bir tanıma göre liderlik, baskı kurmadan, başkalarının davranışları üzerinde olumlu bir etki yaratma sürecidir (Kempner, 1976: 221). Bir başka tanıma göre grubun yaşantılarını düzenleme ve bu yaşantılar yoluyla grubun mevcut gücünden yararlanmadır (Güney, 2000:500).

Yapılmış tanımlar incelendiğinde liderliğin, bir konum, kendine özgü sosyal-psikolojik özelliklerden çoğunu bünyesinde taşıyan bir olgu olduğu görülmektedir. Bu özellikler arasında insanları güdüleme, ortak amaçlar etrafında toplama ve harekete geçirme yetenek ve becerileri yer almaktadır. Bir görüşe göre liderliği belirleyen iki temel bağımsız değişken bulunmaktadır (Luthans, 1985: 134). Bunlardan biri, bireyi dikkate alma, yani liderin astları üzerinde güven yaratması durumu, ikincisi ise, inisiyatif kullanma durumudur. Liderlik ise, insanları belirlenen amaçlar doğrultusunda harekete geçirme yeteneğidir. Başka bir ifade ile liderlik, bireyler arası etkileşimi sağlamak için kişinin kendinde mevcut olan gücü kullanma sürecidir (Güney, 2000: 21).

4.1 Liderlik Tipleri

Liderlik, etkililik, kullandıkları teknikler, hizmet ettikleri grup tipi gibi çeşitli değişkenlere göre sınıflandırılabilir. Bir sınıflandırmaya göre (Fichter, 2011: 215-216) :

4.1.1 Ortaya Çıkış Biçimlerine Göre Liderlik Tipleri

4.1.1.1 Pozisyona Bağlı Liderlik

Bir kişinin, grup veya toplumda sahip olduğu statüye işaret etmektedir. Liderlik atfedilen kişi, ya soylu bir ailede doğmuştur ya da bürokrasi ya da hiyerarşide bir pozisyonu bulunmaktadır. Lider nitelemesi, sahip olduğu bir hünlerden değil, işgal ettiği konumdan dolayı verilmektedir.

4.1.1.2 Doğal Liderlik

Klasik okulun savunucuları, liderlik niteliklerinin geliştirilemeyeceğini kabul etmiş ve bunun bir Allah vergisi olduğunu kabul etmişlerdir (Eren, 1971: 147). Bu liderlik tipinde insanları etkileme, motive etme yeteneği, aileden gelmektedir. Ancak bu liderlik tipinin ortaya çıkmasında, kalıtım kadar çevresel faktörler de önemli olabilmektedir. Bu liderlik tipinin, “uzman liderlik”, “karizmatik liderlik” ve iş becerici liderlik” olmak üzere üç tipi bulunmaktadır.

4.1.1.3 Uzman Liderlik

Teknik yeterliliğe ya da belli bir konuda üstün yeteneği olmanın önemli görülmesi ve onlara güven duyulmasından kaynaklanan bir liderlik tipidir. Örneğin matematik alanında başarılı olan bir şahsın, uzmanı olmadığı din, siyaset, sanat gibi alanlarda görüş ileri sürerek matematik alanındaki liderliğini, bu alanlara transfer edebilir (Fichter, 2011:216).

4.1.1.4 Karizmatik Liderlik

Bireyin sahip olduğu ve sergilediği coşkulu ve kararlı davranışlar aracılığıyla çevresindekilere, kendinde çeşitli sezgilerin ve yeteneklerin bulunduğu inandıran liderlerdir. Karizmatik lider, başkalarını kendine adadır ve buna dayanarak o kişiler üzerinde etkide bulunur. Karizmatik liderler ortaya büyük hedefler kor ve takipçilerinden yüksek performans beklediklerine dair mesajlar verir ve onları bu hedeflere ulaşma konusunda yüreklendirirler. Karizmatik liderlerin ileriye görme, çekici ideolojik hedefler belirleme, güven telkin etme ve etkileme ve kendini ifade edebilme kabiliyeti, alışılmışın dışında davranışlar gösterme, kahramanlık

davranışları sergileme, insanüstü bir güce ve güçlü bir çehreye sahip olma gibi özellikleri bulunmaktadır (Güney, 2000: 544-548).

4.1.1.5 İş-Becerici Lider

Bu liderlik, yürütmeye başarılı ve bir parça da karizma ile birlikte bulunur. İş-becerici lider, karmaşık gibi görünen problemlerin üzerinden gelmeyi başaran kişidir. Bu tip liderler, başkalarına nasıl iş verileceğini ve otorite kurulacağını bilen üst düzey örgütleticilerdir.

4.1.2 Kişilik Özelliklerine Göre Lider Tipleri

Liderlik, sadece ortaya çıkış şekline göre değil, liderin kişilik özelliklerine göre de sınıflandırılmıştır. Kişilik özellikleri bakımından dört lider tipi tanımlanmıştır.

4.1.2.1 Otoriter Liderlik

Bu tip liderler, başkalarının görüş ve düşüncelerini almayan, sert yaradılışlı otoriter tiplerdir (Tortop, 2009: 119-121). Bu lider tipi, astlarından ne beklediklerini bildirir ve özel danışmanlık, çalışma programlarının standartları ve kurallarını sağlar (Güney, 2000: 538).

4.1.2.2 Destekleyici Liderlik

Bu lider tipi, işi daha zevkli hale getirmek için dostluk ilişkilerinde bulunarak, izleyenlerin sorunlarıyla ilgilenir, ihtiyaçlarını temin etmeye çalışır ve mutlu olmalarını sağlar (Güney, 2000: 538).

4.1.2.3 Katılımcı (Demokratik) Liderlik

Bu tip lider, Demokratik liderler, astlarının, çeşitli kuruluşların, halkın görüş ve düşüncelerini alan, bunları değerlendiren kişilerdir (Tortop, 1993: 132). Bu tip lider, grup üyelerine danışarak kararları alır. Grup üyelerine işin yapılması, sorunların çözülmesiyle ilgili teklifler sunar ve karar vermede onların söz sahibi olmalarını sağlar (Güney, 2000:538).

4.1.2.4 Başarıya Yönelik Liderlik

Lider, performansta gelişmeyi vurgulayan, grup üyelerinin başarılarını artıran ve bu konuda beklentilerini destekleyen hedefler oluştururlar (Güney, 2000: 538).

4.2 Liderliğin, Benzer Kavramlardan Farkı

Lider kavramının, eş anlamlı olarak kullanılan bazı kavramlardan farklı bir anlama sahip olduğuna ilişkin görüşler bulunmaktadır. Bu farklılıklar şu şekilde ifade edilmektedir (Güney, 2000:502-506)

4.2.1 Lider-Yönetici Farkı

Bir lider, biçimsel bir yapı içinde, kurallarla tanımlanmamış bir yoldan ortaya çıkabilir. Diğer taraftan lider için biçimsel yetki, fazla önem taşımayabilir. Ancak yönetici, görevini, kanun ve yönetmeliklerle tanımlanmış biçimsel yapının bir gereği olarak sürdürmek zorundadır. Yöneticilik ve liderlik, aynı kişi üzerinde toplanabileceği gibi toplanmayabilir de.

4.2.2 Lider- Komutan Farkı

Komutan, rütbe, kıdem ve makamına dayanarak astları üzerinde, kanun, yönetmelik ve emirlerle belirlenmiş olan yetkiyi kullanan bir görevlidir. Oysa lider, yetkisini kanun ve yönetmeliklerden değil, kendi özellik ve davranışlarından alan kişidir.

4.2.3 Lider-Başkan Farkı

Başkanlık pozisyonundakiler, biçimsel yetki yoluyla bu pozisyona atanmış kişiler olup, olaylar üzerinde pek denetimi olmayan kişilerdir. Başkanlar, biçimsel ya da yetki çerçevesinde görev yapan şahıslardır. Oysa liderler, biçimsel ya da yasal yetkiler olmadan da grup üzerinde etkili olan şahıslardır. Ancak şu var, biçimsel otoriteye sahip olan başkanlar da iyi bir lider olabilirler.

5. EN BÜYÜK ÖRGÜTLENME: DEVLET

Devlet olgusu, siyaset bilimi ile sosyoloji arasındaki yol ayrımını ortaya koyan önemli bir olgu olarak görünmektedir. Giddens (Esgin, 2005: 338)'ın da vurguladığı gibi sosyoloji, devlet konusunda kayda değer teoriler geliştirememiştir. Bunun nedenini, şu faktörlere bağlamaktadır:

- Sosyolojinin gelişmesine önemli katkılarda bulunan Marx¹⁴, Durkheim ve Weber gibi sosyologların, devlet konusunu incelemede yetersiz kalmaları ve sosyolojik teorilerin nesnesi olarak toplumu görmelerinden dolayı devlet kavramından çok toplum kavramı üzerinde odaklanmaları,
- Devleti, toplumun içsel dinamiklerine dayalı politik bir örgütlenme olarak görmeleri ve devletlerin ortaya çıkış ve biçimlenmesinde rol oynayan savaş, şiddet ve askeri düzen konularının ihmal edilmesi,
- Sosyolojik teorinin devlet konusunu ihmal etmesinin bir diğer nedeni olarak, politika biliminin ortaya çıkması ve kendi konusunu, hüküm etme'nin incelemesi olarak tanımlayarak ilan etmesi olmuştur.

Gerçekten de sosyolojinin gelişmesinde önemli katkıları olan Marx'ın da devlet olgusu konusunda bir kuram geliştirmede bilinmektedir. Devlet aygıtını, “gücün cisimleşmiş hali” olarak ele almakla birlikte (Giddens, 1999: 56), “devlet iktidarı”, “sermaye birikimi” ve bunların toplumsal koşulları arasındaki karmaşık ilişkiler konusuyla fazla ilgilenmemiştir. Devletle ilgili çalışmaları, bir dizi parçalı ve sistematik olmayan felsefi görüşleri, aktüel tarihle ilgili analizleri, gazete yazıları ve arazi yorumları kapsamaktadır Gerek Marx tarafından ve gerekse Marxist yazında devletin çeşitli nitelikleri üzerinde durulmuştur. Bu nitelendirmeler şu şekilde özetlenebilir(Jessop, 2005: 37-39):

---

¹⁴Marx ve Durkheim'in Saint-Simon'un görüşlerinden etkilenmiş olmalarına rağmen görüşlerinde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Giddens bu farklılığın nedenini, söz konusu düşünürlerin Saint-Simon'u farklı pencerelerden okumalarına dayandırmaktadır (Giddens, 1985: 167-168). Marx, devleti, üretim tarzı ve üretim ilişkileri bağlamında kapitalizm aracılığıyla, burjuva sınıfının çıkarları doğrultusunda hareket eden bir yapılanma olarak görmüştür. Durkheim, devleti tümüyle işlevselci anlayışın kabulleri açısından tartışmaktadır (Esgin 2005: 340). Durkheim, daha çok Saint-Simon'un endüstrileşmiş bir toplumda devletin rolüyle olan son dönem düşüncelerine odaklanarak, devleti liberal değerlerin yerleştirilmesi için bir araç olarak tanımlamıştır. Weber'in devlet anlayışı ise, modern devletin karakteristiklerini yansıtırıcı bir özellik taşımaktadır.

i-İlk başlarda modern devleti (en azından 19.yy.da Prusya'daki halini) ekonomik üretim ve yeniden üretimde hayati bir önem taşımayan, parazit konumunda bir kurum olarak görmüştür. Ancak daha sonraki döneminde ise Marx, modern temsili devletin yapısı ve onun sivil toplumdaki ayrışmasıyla ilgili temel görüşünü devam ettirmiş olmasına rağmen, devleti artık dışsal ve parazit olarak görmekten çok, sınıf egemenliği sisteminin zorunlu bir parçası olarak ele almaya başlamıştır. Ancak gene de doğu despotizmi üzerine çalışmasında *asya tipi üretim tarzı* üzerine kurulu olan asyatik devleti, “parazit” karakterli bir yapı olarak değerlendirmiştir.

ii-Marx devleti ve devlet iktidarını, mülkiyet ilişkileri ve buradan türeyen ekonomik sınıf mücadelesinin bir gölge olgusu (yani basit yüzey yansıması) olarak da ele almıştır. Hukuki-siyasi ilişkiler ile ekonomik ilişkiler arasında bir tür “yön gösterme” ya da “geri kalma” ilişkisi olduğunu düşünmektedir. Devlet müdahalesi ekonomik gelişmeyi hızlandırabilir ya da köstekleyebilir ancak ekonomik gelişme nihai kerte de daima belirleyici olacaktır.

iii-Klasik metinlerdeki bir diğer yaygın yaklaşım, devleti belirli bir toplumsal bütünleşme unsuru olarak ele almaz. Nitekim Engels devleti, ekonomik sömürüyle birlikte ortaya çıkan bir kurum olarak görmektedir. Ona göre devletin işlevi, baskı ve ödün mekanizmasıyla antagonist (rakip) sınıflar arasındaki mücadeleyi düzenlemek suretiyle, egemen sınıfın hakimiyetini ve hakim üretim tarzının yeniden üretimini tehlikeye atmaksızın sınıf çatışmasını yatıştırmasıdır.

iv-Marksist yazında devlet, sınıf egemenliğinin bir aracı olarak değerlendirilmiştir.

v- Klasik Marksist metinlerde varolan bir başka yaklaşımda, devlet, bir kurumlar dizgesi olarak görülür ve devletin sınıfsal doğası üzerine hiçbir genel varsayım yapılmaz. Devlet, işbölümünün belirli bir evresinde ortaya çıkan ve yönetim işinde uzmanlaşan memurların tekelindeki farklılaştırılmış bir yönetim sisteminin oluşumunu da içeren “kamusal güç” olarak ele alınır.

vi-Devlet, sınıf mücadelesi üzerinde özgül etkiler yaratan bir siyasi egemenlik sistemi olarak analiz edilmektedir. Dolayısıyla devleti bir araç olarak değerlendiren

araçsal yaklaşım, “kim yönetiyor” sorusuna odaklanırken bu yaklaşım dikkati, “siyasal temsil ve devlet müdahalesinin biçimleri” sorusuna yöneltilir.

‘Devlet’, belli bir coğrafya üzerinde insanların bir şekilde örgütlenmesinden ortaya çıkan ve kendisine özgü hükümlerini kullanma biçimi olan siyasi birliğe verilen addır. TDK sözlüğünde devlet kavramının birden fazla şekilde tanımlanması, bu kavramın, birden fazla anlamının olduğunu göstermektedir. Nitekim “Devlet” sözcüğü, TDK sözlüğünde şu şekillerde tanımlanmıştır:

- Devlet, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğun oluşturduğu tüzel varlık, bu tüzel varlığın yönetim organları.
- Sınırları belirli bir yurt ve töre düzeni içinde ülküdaş insanların topluca kamu yararını sağlamak amacıyla örgütlenerek kurdukları ve benzeri topluluklarca bağımsız ve siyasal kişiliği tanınmış birlik.
- Devlet, gerek egemenliğin tesis edilmesi ve gerekse sürdürülmesi amacıyla gücün her türünün kullanıldığı bir olgudur. Zaten egemenlik olgusu da, güç kullanma yetisi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla egemenlik olgusu, gücü kullanan bir kişi, bir zümre ya da bir sınıfın ortaya çıkmasıyla oluşur. Dolayısıyla egemen olan aktör, egemenliği mümkün kılan gücü uygulayabilme yeteneğini kaybettiğinde, egemenlik de ortadan kalkmış olmaktadır. Nitekim güç kullanımıyla ilgili olarak Giddens (1999: 56), bir eyleyen, bir değişiklik yaratma, yani bir biçimde güç uygulayabilme yeteneğini yitirirse, artık eyleyen olmaz demektir.

Devletin kuruluşu ve güç kullanımının meşruluğunu mümkün kılan faktörlerin başında, bir arada yaşayan nüfus içindeki sınıf ve sosyal-kültürel gruplar arasındaki çıkar ayrılığı ve bu ayrılıkların yol açabildiği çatışmalardır. Dolayısıyla devlet kavramı, güç kullanımını, çatışmanın varlığını ve baskıyı ifade etmiş olmaktadır. Bu durum devleti, otoriter ve totaliter yapabilecek durumlara açık hale getirebilmektedir. Nitekim özellikle imparatorluğu bir arada tutmak-ki imparatorluğun özünde birbirine karşıt toplumları tek bir düzen altında tutmak vardır- genellikle otoriter bir siyasi tutum gerektirmektedir. Hatta imparatorlukların bu özelliği, değişme hızlarını yavaşlatan ya da ortadan kaldıran en büyük engeldir.

Çünkü toplum ve siyasette yapılacak yenilik, imparatorluğu istikrarsızlığa sürükleyebilmektedir. Hatta bu yüzden Çin İmparatorluğu'nda yerel bir valiye verilen standart talimatlar, hep hiçbir şeyin değişmediğini garanti etmeyi amaçlardı (Cooper 2005: 21-22). Bu ihtimale karşı Giddens (1999: 329), devletin demokratikleştirilmesi için, devletin kontrolündeki gücün, demokratik bir yolla parçalara ayrılıp evcilleştirerek bunun kapsamını en aza indirilecek kadar örgütlenmeye gidilmesini önermektedir. Bourdieu (2015: 50-51) ise 'devlet' kavramının iki anlamına vurgu yapmıştır. Bunlardan birisi, devletin, müşterek çıkarları yöneten bürokratik bir aygıt olduğu anlamıdır. Diğerisi ise bu aygıtın otoritesini tatbik ettiği yetki alanı anlamıdır. Devlet sözcüğünün bu farklı anlamlarına karşılık gelen tanımları da şu şekilde olmaktadır:

- Devlet, belli bir toprak parçasının ve bir halkın tamamının üzerinde egemen olan otoritedir.
- Devlet, belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik, tek bir otoriteye tabi, tüzel kişilik sayılabilecek insan grubudur. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Devleti dendiğinde akla bir yandan hükümet, hizmetler ve devlet bürokrasisi, diğer yandan da Türkiye gelmektedir.

Gramsci (Corrigan ve Sayer, 1985: 2-3) ise, devletin görevinin sadece zor kullanmak, kısıtlamalar getirmek ve düzeni korumak gibi görevleri yerine getirmek değil, aynı zamanda insanlar arasında mutabakatı yerleştirme yeniden üretme görevleri bulunmaktadır demektir. Ona göre bu görevler de, diğerleri kadar önemlidir.

5.1 Modern Devlet Yapısının Kendine Özgü Nitelikleri Bulunmaktadır

Modern devlet yapısının nitelikleri şunlardır (Poggi 2008: 27-32):

Organizasyon: Devlet, bir organizasyondur. Ortada bir devletin olabilmesi için siyasal iktidara belli yetkiler verilmiş olması ve bu siyasal iktidarın bir takım kurallar, roller, kaynaklar gibi belli amaçlar doğrultusunda tasarlanmış farklı, birleştirilmiş ve birleştirici çıkar ve amaçlara hizmet eden düzenlemeler aracılığıyla uygulanması gerekir.

Farklılaşma: Devletin ve sivil toplumun birbirinden ayrılması sürecini ifade etmektedir. Farklılaşmanın en görünür hale geldiği süreç, devletin seküler hale geldiği süreçtir.

Zora Dayalı idare: Bir devlet bir nüfus üzerinde denetleme ve idare gücünü kullanıyorsa, kaçınılmaz olarak zor kullanımından yararlanıyor demektir. Devlet, bu tarz bir idarenin tekelinin kendisinde olması gerektiğini ve yalnızca kendi tayin ettiği veya görevlendirdiği bireylerin bunları uygulayabileceklerini ileri sürer ve bu bireyler aracılığıyla, zor kullanımını bilhassa heybetli, amaçlı ve organize hale getirmeye çalışır.

Egemenlik: Hakim ve denetleyici bir organizasyon, diğer özelliklerin yanı sıra, egemen olduğu ölçüde devlettir. Başka bir ifadeyle devlet, söz konusu egemenliğini sürdürdüğü nüfus üzerindeki otoritesini başka hiçbir güce borçlu olmadığını iddia eder, gerekirse böyle olduğunu kanıtlar.

Toprak: Devletin egemenliğinin ve özerkliğinin en temel göstergesi, o devletin belli bir toprak parçası üzerinde kontrol gücüne sahip olmasıdır.

Merkezileşme: Bu özellik, diğer özelliklerin içinde üstü örtük olarak bulunmaktadır. Bir organizasyonun devlet olarak nitelendirilebilmesi için söz konusu organizasyonun bir bütün olması gerekir ve siyasi faaliyetlerin tümü, ya ondan kaynaklanmalıdır ya da ona gönderme yapmalıdır. Devletin nüfusunu oluşturan üyeler, bireysel ya da toplu olarak diğer toplumsal iktidarların yanında yer alabilirler; ancak, devleti temsil eden aracı kurumlar dışında veya bu kurumları bir biçimde etkisi altına almadığı sürece, hiç kimse siyasal iktidar uygulayamaz. Devlet sınırları içinde belli birimler, siyasal erk uyguluyor olabilir, ancak bu gücü devletten alırlar.

Bölgelerin Resmi koordinasyonu: Devlet, organizasyon olarak içindeki bölümleri birbirinden farklı özellikler taşıyan karmaşık bir bütündür. Merkezi özelliğini koruyabilmesi için, her birime düşen yetkinin, hareket alanının, hizmet ve olanakların ayrı ayrı net bir biçimde belirlenmesi ve buna harfiyen uyulması şarttır. Sonuç olarak, devlet organizasyonu içinde yer alan bölümler, bağımsız güç merkezleri olarak değil, devletin gücünü gösteren ve artıran 'organ'lar olarak ortaya çıkarak, belli amaçlar ve yetkiler çerçevesinde devleti bir bütün olarak temsil eder.

Devletin ortaya çıkması için bir oluşum ya da inşa süreci gerekmektedir. Bu süreç, hem maddi, hem de sembolik örgütsel kaynakların bütününe inşa etme sürecini içermektedir. Sembolik inşanın en önemli kısmını da, aynı dili konuşan birleşmiş bir halkın oluşturulması gelmektedir (Bourdieu, 2015: 51). Devletin kuruluşunda yer alan çalışmalardan bir diğeri de kurumların oluşturulmasıdır. Çünkü iktidarın, iktidar alanının güçlendirilmesi için emir-komuta zincirini mümkün kılacak görev ihdasları ve hiyerarşiler ile insanların otomatik olarak uyacakları norm ve değerler sistemine ihtiyaç vardır. Bourdieu, toplumsal kurumların örgütlü itimat üzerine kurulmuş olan oluşumlar olduğunu düşünmektedir. Ona göre itimat, bir kez örgütlü hale geldi mi, adeta bir mekanizma olarak yani otomatik olarak çalışmaktadır. O yüzden Bourdieu, kurumu, örgütlü itimat, örgütlü güven, örgütlü inanç, inanıldığı için gerçek kabul edilen ve böylelikle gerçeklik kazanan müşterek kurgu olarak tanımlamaktadır (Bourdieu, 2015: 57). Zaten ‘Toplumsal Kurum’ kavramı da, toplum nüfusunun çoğunluğunca benimsenmiş olan normlar ve standartlaşmış davranış kalıplarıdır şeklinde tanımlanmaktadır.

5.2 Devlet Yapılarının Gelişimi ve Değişimi: Kent Devletlerinden Ulus

Devlete

Trakya'nın Abdere şehrinde M.Ö.460 yılında doğmuş olan ilk çağ düşünürlerinden Demokritus, devletin, sosyal çatışmaları giderici bir mekanizma olduğunu ve fertle toplum arasındaki uzlaşma ihtiyacından doğduğunu söylemiştir (İşçi, 2016: 83). Ancak ilk örgütlenme biçimlerinin, klan(boy), birkaç klan ya da boyun birleşmesinden ortaya çıkan fratirler (Kavim)¹⁵ ve iki fratirinin birleşmesinden ortaya çıkan tribular (Aşiret)¹⁶ şeklinde kandaşlığa dayalı olarak şekillendiği görülmektedir. Uygarlığın gelişmesiyle birlikte şehirlerin ortaya çıkması, kandaşlığı ve öznel değerler etrafında örgütlenmeyi geri plana atarak yer bağımlı ve ideolojiyi ve giderek nesnel ya da evrensel değerler etrafında örgütlenmenin ilk örnekleri olan kent devletlerinin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Olgusal alandaki değişimlere, yönetim, mülkiyet, iktidar alanındaki değişimler de eşlik etmiştir. Yönetim, ilkel

¹⁵ Fratri (Kavim): Aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu, budun.

¹⁶ Tribu (Aşiret): Dil ve kültür yönünden büyük bir türdeşlik gösteren, birçok boydan oluşan, yapısındaki aileler arasında toplum, ekonomi, din, kan veya evlilik bağları bulunan göçebe veya yerleşik nitelikteki topluluk, oymak

demokrasilerden monarşiye, doğru kayarken, iktidar, din adamlarının elinden askerlerin eline geçmiştir. Kamusal mülkiyetten de özel mülkiyete geçilmiştir (Şenel, 1991: 62). Mülkiyet alanındaki değişimler ise, ümmetten millete, tebaadan bireye doğru olan değişimleri tetiklemiştir. Devlet olgusunun ise kent devletleri, kent devletlerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bölge devletleri, Bölge devletlerinin değişimiyle İmparatorluklar ve Ulus devletlerinin ortaya çıkması yönünde bir değişim izlediği görülmektedir¹⁷.

Tarihi akış içerisinde devlet yapıları, şehir devletlerinden modern devletlere doğru değişim göstermiştir. Örneğin Avrupa’da orta çağ başlarına kadar şehir devletleri, orta çağ boyunca feodal devletler, 15.yy.-18.yy arasında mutlakiyetçi devletler ve 18.yüzyıldan itibaren de modern ve ulus devletleri görünmeye başlanmıştır. Feodal devletlerin kurulmasında toprak, mutlakiyetçiliğin gelişmesinde askeri düzen yapısındaki değişim, modern ve ulus devletlerinin ortaya çıkmasında ise sanayileşme süreci etkili olmuştur. Giddens, devlet yapısında değişmeye neden olan değişimleri üç başlık altında incelemektedir. Bunlar, Askeri teknolojik araçlardaki değişim, ordu gücüyle birlikte yönetsel gücün gelişmesi ve Avrupa deniz gücünün gelişmesidir (Esgin, 2005: 353). Giddens (1985: 112)’e göre, mutlakiyetin yükselişini karakterize eden, maddi kaynakların yeniden örgütlenmesini ve yönetsel kaynaklara odaklanmayı sağlayan en güçlü unsur, savaşlar ve savaş hazırlıkları olmuştur. Savaşların yol açtığı teknolojik ve iktisadi gelişmeler sonucunda, Ortaçağın feodal lordlara hizmet eden süvari birliklerinin yerini, daha düzenli paralı askerler almıştır. Paralı askerler, Ortaçağ şövalyelerine göre yeniliklere adaptasyon bakımından daha iyi mobilite bakımından daha hızlı hareket etme kabiliyetine sahipti. Giddens’a göre büyük ölçekli orduların varlığı ve iç huzurun sağlanması, devletin yönetsel gücünü sağlamlaştırmasında önemli olmuştur (Esgin, 2005: 353).

Mutlakiyetçi devletlerin ardından ulus devletlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Ulusçuluk, belirli bir bölgesel, etnik ya da dilsel kategorinin

---

¹⁷Örneğin Sümer kent devletleri, Akad kralı I.Sargon tarafından M.Ö.2350 dolaylarında birleştirilerek bölgesel bir devlet oluşturulmuştur. Hammurabi ise, M.Ö.1700 yıllarında, Sümer ve Akad ülkelerini tek bir yönetim altında birleştirerek bölgesel devletten İmparatorluğa geçilmesini sağlamıştır. Hititler, ilkin M.Ö.1880 dolaylarında, şeflik yönetimlerini, kent devleti krallıklarına dönüştürülmüşler; daha sonra bu krallıklar, Boğazköy’deki Hattuşaş başkenti çevresinde önce gevşek bir federasyona, ardından imparatorluğa dönüştürülmüştür (Şenel, 1991: 62-68).

üyelerinin ortak deneyimlerine yükledikleri semboller ya da inançlar olarak düşünülebilir (Giddens, 2000: 13). Giddens, ulusçuluğun, modernliğin bir gereği olarak ortaya çıktığını, ancak ulusçuluğun, ulus ve ulus devlet ile ilgisi konusunda dikkatli olunmalıdır demektedir (Giddens, 2000: 14). Ulusçuluk, öncelikle psikolojik bir fenomendir. Ulusçuluğun psikolojik yönü, politik bir düzenin üyeleri arasında ortak anlama sahip bir dizi sembol ve inanç karşısında, bireylerin tutum ve duygularını dile getirmektedir. Ulusçuluk duyguları, çoğunlukla devletler içindeki nüfusun dağılımıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Modern devleti yönetenler, mümkün olduğunca bu duyguyu geliştirmeye çalışmışlardır. ‘Ulus’ ise, sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde var olan bir topluluğu anlatmak için kullanılmaktadır.

Duverger’e göre, mutlakiyetin çöküşünün nedeni, kapitalizmdir. Ona göre mutlak krallık, doğuştan gelen ayrıcalıkları tanımayan, rekabetçi bir siyasal düzen kurulmasını isteyen özgürlükçü ve eşitlikçi bir siyasal ideoloji yaratan kapitalizmin bu yönlerine son derece aykırı olduğu için ancak bir geçiş dönemi olarak var olabilmişlerdir. Soyluların ayrıcalıklarına mutlak şekilde karşı çıkan bir sistem; tümüyle soydan geçimli bir krala dayalı bir hükümeti de uzun süre benimseyemez (1982: 98).

Ulus kültürünün temelinde, vatandaşlık kültürü ve katılımcı kültür bulunmaktadır (Duverger, 1982: 131-132). Siyasal sistemin istikrarlı olabilmesi için siyasal kültür ile siyasal yapı arasında bir uygunluk bulunması şarttır. Eğer aralarındaki fark büyükse, sistem iyi işleyemez ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Ancak hiçbir kültür türdeş olmadığı içindir ki, bu uygunluk hiçbir zaman tam olamaz. Eski kültür, hiçbir zaman tamamen yıkılıp da tümüyle bir yenisi onun yerini almadığı için, her somut kültürde, yöresel kültürden de, katılımcı kültürden de öğeler bulunur ve bunların oranları, kültürden kültüre değişir. Bu oranlar da demografik yapıya göre değişme gösterir. Örneğin köylüler, yöresel bir kültürden etkilenmeye çok daha yatkındırlar (Duverger, 1982: 131).

5.2.1 Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı

Kent devletleri, sadece insanların örgütlenme biçiminde değil, siyasal düşüncenin gelişiminde de kilit bir öneme sahiptir. O yüzden siyasi düşüncelerin

gelişmesinde rol oynayan siyasal yapıların ilk tipi olarak hem ortak yaşama ve hem de düşünce biçimine yön vermiş olan kent devletlerinin ortaya çıkışları ve işleyişinde rol oynayan faktörlerin kısaca gözden geçirilmesinde yarar görülmektedir.

Devlet olgusu, ilk kez Sümer’de (M.Ö:4000) ve ‘Kent Devleti’ biçiminde ortaya çıkmıştır. (Şenel, 1991: 53). Bir arkeolog olan Child’in, ilk kentlere ve ilk kent devletine ilişkin bilgileri, gene en eski Sümer kentlerinden olan ve M:Ö. 3000 yılları dolayında kurulmuş olan Lagaş kentinde yaptığı arkeolojik kazılar sonucunda ele geçirdiği kil tabletleri inceleyerek ortaya koymuştur. Bu bilgilere ilk devlet, Eridu isimli bir köyün, M.Ö.3500 dolaylarında kente dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır (Childe, 1983: 92-105).

Ortaya çıkan İlk devlet biçimi olan “kent devleti”nin oluşum süreci incelendiğinde, devlet olgusunun ortaya çıkması için asgari şartların oluşmasının gerektiği görülmektedir. Bunlar sırayla

- İlk olarak, bir şehrin ortaya çıkararak iktisadi ve askeri açıdan güçlenmesi,
- İkinci olarak çevre köylerin ekonomik ve askeri (dış saldırılardan korunma) açıdan şehre bir bağımlılıklarının oluşması,
- Üçüncü olarak köyler ve şehir arasındaki güven, ortak duygu ve iletişim ortamını mümkün kılacak bir ortak ideolojinin bulunması gerekmektedir.

İlk kentler Mezopotamya’da, bazı köylerin üretim ve nüfus artışı sonucunda bünyesinde çeşitli sınıfların bulunduğu yerleşim yerine dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Kentlerin ortaya çıkmasından sonra ortaya çıkan kent-köy işbölümü sonucunda bir yandan kentin çevresindeki köylerin, kendilerine yeterliliklerini kaybetmesine, kentin ise köylerin ürün ve hizmetlerine muhtaç olma durumunu ortaya çıkartmıştır. Kent ve köyler arasında kurulan ekonomik ve sosyal bağın, askeri ve dinsel bağlarla da güçlenmesi, kent devletinin kurulması için gerekli şartları hazırlamıştır (Şenel, 1991: 46-47). Ortaya yeni çıkan oluşumun ‘devlet’ olarak biçimlenmesi için bir seri süreçlerin işlenmesini gerektirmiştir. Bu süreçler arasında, insanların mal ve can güvenliğini sağlayacak ordunun kurulması; yeni toplum içinde yer alan kişi ve grupların birbirleriyle olan ilişkileri düzenleyen yasa kurallarının konması; bu yasaları uygulayacak memurların görevlendirilmesi; biz duygusunun oluşmasında, böylece halkın gönüllü olarak yeni sistemi gönüllü olarak kabul ederek

uymalarını sağlamada işlevsel olan dinin, ortak ideoloji olarak kabul edilmesi, devlet düzeninin örgütlenmesinde önemli aşamaları oluşturmuştur.

İlk kent devletlerinde, din adamları ve askerlerin toplumsal gücü oldukça fazlaydı. Sümer’de ortaya çıkan her kent devletin koruyucu olduğuna inanılan ayrı tanrıları bulunmaktaydı. Bu tanrı, kentin en büyük yapısı olan ortasında tapınak da bulunan tanrının evi idi. Tanrının evini ve mülkünü, tanrı adına din adamları yönetmekteydi. Din adamlarının ve devletin başında ise “rahip kral” bulunmaktaydı (Child, 1983: 98-104). Bağımsız siyasal birlikler olarak ortaya çıkan kent devletlerinde bir yandan toprak yüzünden sık sık çatışmaların ortaya çıkması, diğer yandan da göçebe toplulukların saldırıları, askerlerin önemini artırmıştır. İlk başlarda rahip kral, savaşı yönetmek için askerlerin başına bir komutan atamaktaydı. Ancak savaşların sıklaşması üzerine hem komutanlar daimi olarak görev yapmaya, hem de savaşla bağlantılı olan bazı sivil işlere de karışmaya başladılar. Askerin bu şekilde güçlerinin ve öneminin artması sonucunda kenti, savaş dışı zamanlarda da yönetmeye başladılar. Bu durum, din adamlarıyla askerlerin arasını açmış ve din adamları, tapınaklara geçerek yönetimi askerlere bırakmıştır. Yönetimin askerlerin kontrolüne geçmesinden sonra “rahip kral”ın yerini “asker kral” almıştır (Şenel, 1991: 53). Yönetimdeki bu değişme, kamusal mülkiyetten özel mülkiyete bir tür dönüşümünü sağlamıştır. Başka bir ifadeyle mülkün sahibi, dünyevileşmiştir. Ancak kamu mülkiyeti bir süre daha devam etmiştir. Çünkü “tanrı kral”a ait topraklar, “asker kral”ın denetimine geçmiştir. Asker kralların egemenlik gücünü ele geçirdikten sonra din adamlarını karşılarına almak yerine, onların ikna güçlerinden yararlanmak için din adamlarıyla uzlaşma yoluna gitmiştir. Bu amaçla tapınakların mülklerini din adamlarına terk etmiştir. Böylece din, krallığın en önemli ideolojisi haline gelmiştir.

Kent devletleri, Sümerlere ya da Mezopotamya’ya özgü bir olgu değildir. Birçok kıta ve coğrafyada kent devletleri ortaya çıkmıştır. Nitekim eski Yunanda da polis adı verilen kent devletlerinin ortaya çıkmış olduğu bilinmektedir. Örneğin MÖ: 2000 yıllarının sonlarında kurulmuş olan Sparta ve MÖ.1000 yıllarında kurulmuş olan Atina kent devletleri, bunlar arasında sayılabilir.

Kent devletleri, sadece insanların tutum ve davranışlarını değil, düşünme tarzlarını da etkilemiştir. Nitekim Şenel, Yunan kent devletlerindeki duygu, düşünce ve davranış tarzlarına dair şu bilgileri vermektedir:

“Yunan insanının kent devletlerine aşırı bağılılıkları, kent devletleri arasında sürekli savaflara yol açmış; Yunan’ın birleşmesini engellemiş ve siyasal düşünüşü, kent devletinin ufuklarıyla sınırlandırmıştır. Çoğu yunan düşünürü, kent devletini ideal bir toplum olarak gördüğü gibi, ondan küçük ve büyük toplumsal ve siyasal birimlere pek ilgi göstermemiştir” (Şenel, 1991: 138).

5.2.2 Feodal Devlet Yapısının Ortaya Çıkışı

Feodal yönetim tarzı, Avrupa, Japonya gibi dünyanın birçok coğrafyalarında, MÖ.8.yüzyıl ile 14. Yüzyıl arasında ortaya çıkmıştır

7.yy'dan itibaren güneyden Müslüman, doğudan Macar, kuzeyden Normanların Avrupa' ya düzenlediği istila hareketleri sosyal yapıyı etkileyerek büyük değişmelere sebep oldu. Bu durum öncelikle Roma İmparatorluğu'nu derinden sarstı. Orta Çağ feodalitesi son derece çalkantılı bir dönemin bağrından doğdu. Hatta feodalite, bizzat bu çalkantılardan doğdu denebilir. Avrupa’da bu çalkantıların oluşmasında, Güneyden Müslümanlar, Doğudan Macarlar ve Kuzeyden İskandinav ya da Normanların saldırıları rol oynamıştır (Bloch, 1983: 13). Feodalizmin ortaya çıkış süreci incelendiğinde, feodal yönetim tarzının en azından Avrupa için ihtiyaçtan ortaya çıktığını, yönetim alanına ilişkin bir buluş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu süreci (Poggi, 2009: 33-34), şu şekilde anlatmaktadır:

“Vikingler olmak üzere kavimler saldırısı sonucunda Batı Roma imparatorluğunun M.S. 5. Yüzyılda yıkılışı, ortak yaşamın da neredeyse yok olmasına sebep olmuştur. Ulaşım ve iletişim ağları bozulmuştur. Ekonomik ilişkiler büyük çapta ticaretin dışına kaymıştır. Ekonomik açıdan zayıflamış olan ve kaderine terkedilmiş kentlerde eskiden var olan arz ve talep mekanizması bozulmuştur. Üretim, üretkenliğin çok düşük olduğu kırsal ekonomik faaliyetlerle sınırlı kalmıştır. Okur-yazar oranı fevkalade düşmüş ve neredeyse sadece din adamlarının tekeline girmiştir. Nüfus, beslenme, sağlık ve güvenceden büyük ölçüde yoksun kalmıştır. İşte böyle bir ortamda 8.yüzyılın ikinci yarısında, Karolenj hanedanı, bir süre için başarılı olan, kapsayıcı ve yerel çerçeveyi aşan bir yönetim biçimini yeniden oluşturma çabasına girmiştir. Böylece neredeyse unutulmuş olan Roma’nın düzen ve birlik mirasını tekrar canlandırmayı, Batı Hıristiyanlığına, dini yönetimin tek başına sağlayamayacağı bir bütünlük getirmeyi ve istilalara, haydutlara ve sefaletle karşı bir güvence oluşturmayı denemiştir.”

Romanın çözülüşüyle birlikte daha da hızlanan bu olaylar zinciri feodaliteye geçişin dinamiklerini oluşturdu. Bu şekilde Roma'da temeli atılan feodal toplumun özellikleri siyasi otoritenin parçalanması, ticaretin durması ve çalışanların toprak sahiplerine ürün ve rant kazandırması şeklindedir. İslam akınları Akdeniz ticaretini Avrupalılara kapatırken, Macar ve Norman istilaları Avrupa'yı karamsarlığa iterek güvenlik duygusunu yok etti. Roma İmparatorluğu bu akımları durduramayınca halk kendilerini koruyacak yeni bir otorite aramaya başladı. İlk tedbir olarak şehirlerin etrafına surlar yaparak en güvenilir yer olan şatolara sığındı. Merkezi devlet otoritesinin yavaş yavaş ortadan kalktığı bu sistemde iyice güçlenen bölgesel prens ve senyörler topraklarına yeni topraklar katarak adeta bir kral gibi yaşamakta ve bağımsız davranmaktaydı. Kendilerine vassal adı verilen yerli halkın merkezle bağlantısı kopmuş, üretim ise en önemli ihtiyaçları karşılayacak şekilde surların gerisindeki çiftliklerde sadece tüketim için yapılmaktaydı (İşçi, 2016: 156-157).

5.2.2.1 Feodal İlişkinin Niteliği

Feodal toplum, siyasal bir karaktere sahipti. Sivil yaşamın ana öğeleri (mülkiyet, aile, emek biçimleri) toprak beyliği, malikâne ve meslek birlikleri gibi biçimler almıştı. Feodal toplumun üyeleri, “özel alan” dan yoksundular. Kaderleri, ayrılmaz bir şekilde ait oldukları feodal birime bağlıydı ve bu birim de kamu örgütleri mozağının iç içe geçmiş parçalarından birini oluşturmaktaydı (Keane, 1994: 90). Feodal toplum yapısını biçimlendiren, lordlar, senyörler, din adamları, rahipler ve çalışanlar (köylüler, serfler) arasındaki ilişkilidir. Örgütlenmenin odağını ise malikâneler oluşturmaktadır. Bir malikhane bir köyle çevresindeki, köy halkının işlediği birkaç yüz dönüm ekilebilir topraktan meydana gelmiştir. Ekilebilir toprağın kıyısında da genellikle otlak, ekilmez arazi, orman ve çayır bulunurdu. Her malikâne arazisinin bir beyi bulunurdu. Feodal dönem için “topraksız bey, beysiz toprak olmaz” denirdi (Huberman, 2008: 12-13).

Feodal ilişkileri nitelendiren üç önemli ilişki biçimi bulunmaktadır. Bunlar (Poggi, 2009: 36):

Commendatio: İlk şekliyle, genelde güçsüz olan bir kişinin daha güçlü birinin himayesine sığınması, ona biat etmesi ve gerekirse özel hizmetkârı olması durumu. *Commendatio*'ya tabi olan taraflar arasındaki ilişki, lordun vasalı korumasını

öngörüyor, vasaldan ise lorduna yardım etmesi ve tavsiyelerde bulunması bekleniyordu. Ayrıca her ikisi birbirlerine sevgi ve saygı besleyeceklerdi. O yüzden feodal *Commendatio*, hem resmi ve hiyerarşik olan kontrata ve hem de sadakat, sevgi ve güven, arkadaşlık ve duygusal bağlara dayalı idi.

Beneficium(sonraları fevum ve daha sonra da feudum; dolayısıyla fief olarak kullanılmıştır): Dini ya da yönetim görevlerini yüklenmiş bir kişi ya da topluluğun maddi gereksinmelerini karşılamak amacıyla verilmiş toprak imtiyazı (tarımsal üretim ve topraklarda yaşayan nüfus dahil). Lordun vasalına fief bağışlamasının nedeni, vasalın *fief*'ini ekonomik olarak kullanması sonucu lorduna olan hizmet borcunu ödeyebilmesiydi. Diğer bir deyişle silah ve at sağlayabilmek, şövalyeler ile savaş alanında atlı bir savaşının desteklenmesi için gerekli olan askerleri eğitmek, silahlandırmak, ödüllendirmek ve yönetmek; gerektiğinde lordun davetlerine ya da toplantılarına katılmak. Kısacası *fief* verilmesinin öncelikli amacı vasalın kendi korumasını sağlamak ve gerektiğinde de lorduna yardım etmesini sağlamaktır.

Immunitas: Bir bireyin ya da genellikle dinsel otoritelerden oluşan bir topluluğun mal ve mülklerinin, tabi oldukları otoritenin mali, askeri ve yargı gücünden muaf tutulması durumu. *Immune* olan, yani bir takım yükümlülüklerden muaf tutulan bir malikâne, toprağı bağışlayan tarafın gücü dâhilindeki bölgelerde bir boşluk ya da yetkilerinin geçerli olmadığı bir ada oluşturmaktaydı. Feodalizm bu kavrama olumlu bir anlam yükledi. *Commendatio*'ya ve toprak imtiyazına bağlı olduğu sürece muafiyet, vasalın *fief*'i üzerindeki bir dizi yönetim yetkileriyle donatılmasına izin verilmesi ve bu görevin kendisinden beklenmesi anlamını taşımaya başladı. Aynı ödeme, emeğiyle katkıda bulunma, hatta para verme gibi vergilendirmeleri takip etmek, yasa koymak ve bunları uygulamak, toprağı iç ve dış tehlikelere karşı korumak, silahaltındakilerin savaşta önderliğini üstlenmek vb. Vasal tüm bu görevleri yerine getirmekle yükümlü görülüyor, imtiyazına bırakılmış toprağı işlemek ve üzerindeki nüfusu çalıştırmak amacıyla yetkilerle donatılmıştır. Aslında bu imtiyazlar, vasalın bağımsızlık ilan etme sevdasına kapılmadan lordun yönetiminin merkezden uzaklaştırmanın ve çevreye yaygınlaştırmanın bir yolu olma işlevini görmüştür.

Lord-vasal ilişkisi, feodal yönetim sisteminin hücresi niteliğindedir (Poggi, 2009: 39). Ancak bir başka önemli ilişki daha bulunmaktadır. O da senyör-vasal ilişkisidir. Serfleri çalıştıran şövalyelere senyör adı verilmektedir. Bir senyör, bu görevi bir lordun vasalı olarak yerine getiriyor, bağlı olduğu lord ise belki daha üst bir lordun vasallığını üstlenmiş bulunabiliyordu. Feodal ilişkinin bu tür tekrarı iki ya da üç aşama sonra Roma kökenli rex(hükümdar), princeps(önder ya da birinci kişi) ve dux(önder) gibi unvanları kullanan bir lordların lordu ile son bulmaktaydı. Dolayısıyla lordlar lordu, bir tür bölgesel hükümdar konumundaydılar.

Feodal ilişkilere dayanan feodal devlet yapısı, kendini güçsüzleştiren, geniş alanlarda merkezi yönetimi zorlaştıran bir yapıya sahipti. Nitekim 11.ve 12. Yüzyıllarda kontların konumu zayıflamış ve güç, daha alt lordlara, özellikle de şato inşa ettiren ya da şato sahibi olanlara geçmiştir.

İnsanı insana bağlayan kont-senyör ilişkisi, feodalite döneminde ortaya çıktığından, bu ilişkileri düzenleyen herhangi bir Roma kanunu bulunmamaktaydı. Bu durum, yargıçların, uzlaşmazlık durumlarında yazılı kurallara göre değil, örflere göre karar vermelerine sebep olmuştur. (Bloch, 1983: 145-146).

Feodal toplumda insanlara manevi destek sağlayan din adamları ile kilisenin prestiji bir hayli yüksekti. Bu çağda tek servet kaynağı olan toprağın en büyük sahibi kiliseydi. Bunda bağışların da rolü vardı. Çünkü yaşadığı hayatta kendisini günahkâr kabul eden herkes kiliseye toprak bağışlıyordu. Hatta krallar bile fethettikleri toprakların bir bölümünü kiliseye bağışlıyorlardı (İşçi, 2016: 158).

5.2.2.2 Feodalitenin Siyasi Yapısı

Feodal sistem yukarıdan aşağıya doğru piramide benzeyen hiyerarşik bir yapı göstermektedir. Bu yapının en üstünde feodal bey yer alırken en altında ise şatosuz şövalyeler bulunmaktadır. Şövalyeler başlangıçta soylu sınıfı içinde yer almıyorlardı. Bunlar miles denilen bağımlı statüdeki askerlik yapan tabakanın çocuklarıydı. Daha sonraki yıllarda eski statüleri kaldırılarak aristokrat sınıfa dahil edilmişlerdir. Feodal hiyerarşinin son basamağını teşkil eden şövalyeliğe giriş bir törenle olurdu. Bu tören sırasında şövalye adayı beyaz bir elbise ve kırmızı bir ceket giyerek, kilise mihrabı önünde diz çöker ve bir gece boyunca öylece dururdu. Şafakta soylulardan

oluşan bir grup tarafından alınarak, feodal lorda takdim edilir ve dualar eşliğinde silah kuşanırdı. Ardından dayanıklılığını ölçmek maksadıyla yaşlı bir şövalye tarafından kendisine yumruk vurulurdu. Bundan sonra şövalye kılıcını iyi işler için kullanacağına dair yemin ederdi. Ayrıca feodal hiyerarşi içinde yer alan herkes soylu olarak kabul edilirdi. Başlangıçta bu sınıfın mensuplarına nobilus (soylu) değil, kibar adam anlamına gelen gentilhomme diye hitab ediliyordu. Soyluluk daha çok toprak sahibi hür insanları tanımlamak için kullanılırdı. Feodal yapıda aşağıdan, yukarıya doğru çıkıldıkça hak ve yetkiler artmaktaydı. Bütün bu esaslar dâhilinde feodalitenin temel unsurlarını üçe ayırabiliriz. Birincisi siyasi unsurlardır. Bunlar merkezi otoritenin zayıflığı ile senyörün arazisinde yaşayanlar üzerindeki hakları kapsamaktadır. İkincisi sosyal unsurlar; sınıflarla, yerleşim birimleri bunlar arasındadır. Üçüncüsü ekonomik unsurlardan olan malikâne sistemi ile sanayileşmemiş el sanatlarını kapsamaktaydı (İşçi, 2016: 161).

Feodalite siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki yönleri olan bir rejimdir. Bu rejimi meydana getiren faktörler çok boyutlu olup birbirleriyle iç içedir. Feodalitenin siyasal yapısının özü, güçlü merkezi devlet otoritesinin yokluğu ile senyörlerin, arazilerinde çalışanlar üzerinde büyük ağırlığının olmasıdır. Bu iki özellik siyasi açıdan birbirini tamamlamaktadır. Çünkü bir merkezi otoritenin olmaması aynı zamanda iktidarın çeşitli gruplar arasında parçalanmış olması demektir.

Kişisel hizmet ve sadakat ilkesine dayanan feodalitede, merkezi devlet otoritesi diye bir şey yoktur. Bu düzende fertler devlete değil, toprak sahibi senyörlere bağlıdır. Yani iktidar toprak sahipliği ile doğru orantılıdır. Güçlü bir merkezi devlette hükümdara ait olan yasama, yürütme ve yargı yetkileri feodal yönetimde senyörlere geçmiştir. Bu konudan olmak üzere feodal yönetimde özel hukuk ile kamu hukuku henüz birbirinden ayrılmamış olup iç içedir. Krallıkların hukuki açıdan hiçbir otoritesinin olmadığı feodal sistemde başlangıçta devlete bağlı olan bir kısım kurumlar zamanla mahalli hanedanlıklara dönüşmüşlerdir. Güçlü barbar istilaları da buna eklenince büyük bir karışıklık doğmuş ve mahalli yöneticilerin askerlik işlerine de el atarak merkezi otoriteye alternatif olmalarına sebep olmuştur (İşçi, 2016: 161).

Feodalitede senyörlük üç kategoride toplanmaktadır. Bunlardan birincisi baronluklardır. Dükler, Kontlar, Vikontlar ve Markiler bu kavram içinde yer alırlar. İkincisi, sadece karar yetkisine sahip olup hükümlan olmayan senyörlerdi. Üçüncüsü ise hiçbir yetkisi olmayan senyörlerdi (İşçi, 2016: 162).

5.2.2.3 Feodalitenin Hukuki Yapısı

Feodalite merkezi devlet otoritesinin zayıflığı, bütün ülkede geçerli olan hukuk sistemini etkisizleştirmiştir. Buna bağlı olarak feodal dönemde her malikane ayrı bir hukuk sistemi ortaya çıkmıştır. Öyleki senyör sayısı kadar hukuk sistemi ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak feodal beyler kendi malikânelerinde her türlü kararı verebilir ve bunu ferman şeklinde ilan edebilirlerdi. Yani senyörün her emri kanun yerine geçmekteydi. Onların bu davranışlarını sınırlayacak hiçbir otorite yoktu. Bütün kurallar senyörün menfaatlerine göre düzenleniyordu. Hükümdarlar dahi feodal beylere danışmadan yasa yapamaz ve yeni kurallar koyamaz olmuştu. Senyörün ayrıca malikânesinde yargılama yetkisine sahip olması, bu yetkisinin yasama ve yürütme yetkisiyle birleştiğinde daha da kuvvetlendirmektedir. Yani malikâne içinde yasaları yapan da uygulayan da yine senyördür.

Yetkisini güçlendirmek amacıyla, davalar sözlü olarak yürütülürdü. İnfaz hakkı da yine senyöre aitti. Yargı yetkisinin kraldan feodal beylere devri immunitas(dokunulmazlık) şeklindeydi. Bu yetkiyi kullanan senyörler birçok kere kralın yargıçlarını bile malikânelerine sokmamıştır. Yalnız yargılama yetkisi olan her senyör bütün davalara bakamıyordu. Ancak büyük feodal beyler bütün davalara bakacak yetkideydi (İşçi, 2016: 162-163).

Feodal yapıda malikâne topraklarının sahipleri senyörlerdi. Bunlar, geçmişteki romalı particilerle beneficium denilen cermens avaşçılarının yüzyıllar süren mücadeleler sonunda ayakta kalanlarıydı. Senyörlere karşılık krallar 'primusinterpres' yani eşitlerarasında birinci idi. Feodal yapıda senyörler o denli kuvvetlenmişlerdi ki onların askerleri olmadan kraliyet ordusu bile toplanamıyordu. Bütün bunların yanında senyörler topraklarında ekonomik, siyasal ve yargısal gücü de ele geçirmişlerdi. Kendilerine lord denilen bu kimseler üretim ilişkileri yanında topraklarında yaşayan insanları yargılama yetkisine de sahiptiler. Çünkü o dönemde

merkezi devlet otoritesiyle birlikte kraliyet mahkemeleri de ortadan kalkmıştı (İşçi, 2016: 157).

5.2.2.4 Feodal Beylerin Ekonomik Yetkileri

Feodal ekonomik düzen kapalı tarım ekonomisi şeklinde ortaya çıkmıştı. Ticaret ile şehir hayatının çökmesi halkın açık alanlardan köylere çekilmesine ve büyük çiftlikler etrafında toplanmasına sebep oldu. Bu çiftliklerin en büyük özelliği her konuda kendilerine yeterli olmalarıydı. Üretim için gerekli her türlü araçlarda bu malikânelerdeki atölyelerde üretilerek bunlara ihtiyacı olan köylülerle kölelere verilmekte ve böylece senyörlere bağlılıkları gündengüne dahada arttırılmaktaydı. Böylece feodal yapı fertle toprak ilişkisi şeklinde de bir yapılanmayı gerekli kılmıştı.

Feodal beylerin malikânelerinde önemli ekonomik yetkileri vardı. Bunlardan ilki para cezası alma yetkisiydi. Bu cezanın miktarı tamamen keyfi olarak belirleniyordu. Hatta bu yetki suçlunun bütün mallarının elinden alınmasına kadar kullanılabilirdi. Feodal beyin diğer bir ekonomik yetkisi vergi toplamadır. Bu vergiler, gümrük, yol, köprü ve pazaryerleri olarak birkaç çeşitti. Bunların dışında serflerin ürünlerini çeşitli işlemlere tabi tutarak işlemekte ayrı bir vergiye tabiydi. Bu işlemi yaptırmayanlar ağır cezalara çarptırılıyordu. Ayrıca feodal beylerin para basma hakkı ile mirasçısı olmayan serflerle, yabancıların ölmesi halinde mallarına el koyabilir ve bazı törenleri düzenlemek için aidat adı altında yardım toplayabilirdi (İşçi, 2016: 163).

Para ekonomisinin çok düşük seviyelerde kaldığı ortaçağda, esas zenginlik kaynağı toprak olduğundan, yapılan hizmetlerin karşılığı toprak olarak veriliyordu. Bu ücretli topraklara fief deniliyordu. Böyle ücret karşılığı verilen toprak sistemi, zamanla gelişerek toprakla ilgili çeşitli ilişkiler ağını oluşturmuştur. Hak sahiplerinin statüsüne göre toprak üçe ayrılmıştı. Bunlardan birincisi senyörlerin ellerinde bulunan topraklar ki buna alleu (tımar) denirdi. İkincisi hizmet karşılığı verilen fief topraklar, üçüncüsü ise toprağı işleyen serflere verilen topraklardı. Feodal hukuk düzeni içinde kralın, toprak üzerindeki hakkına ius eminens (kardinal toprağı), hizmet hakkı için verilene ise ius utile (faydalanma hakkı) denilirdi. Senyörler, kendilerine fief verenin yani süzerenin veya vassalı ya da toprak verdiği kişinin

süzerenidir. İlişkiler bu şekilde kişisel bağlılık düzeni içinde devam etmiştir. Çünkü süzerenin hizmete, vassalın ise himayeye ihtiyacı vardı.

Fiefe sahip olabilmek için bazı törenler yapılırdı. Törende vassal, diz çökerek senyöre bağlılık yemini ederdi. Bu yemine sacramentum fidelitatis (genel bağlılık) denirdi. Vassalın sadakat yeminine karşılık, senyör ona bir miktar toprak ve serbestçe toprak kullanmayı sembolize eden bir baston, kılıç ile mızrak ve flama verirdi. Senyör veya vassaldan birinin ölmesi halinde sözleşme sona ererdi. Çünkü daha önce sadakat esası üzerine kişisel olarak kurulan sözleşme bozulmuş oluyordu. Fief sözleşmesi, gerek senyöre ve gerekse vassala bir takım sorumluluklar yüklemekteydi. Bir hayat boyu elde tutulabilen fiefler, alanın verene daha çok bağlanmasına yol açıyordu. Bu fiefler senyörlere dostlarından emin olma imkânı sağlıyor, hatta bu emniyet kendilerine bağlı bölgelerin ötesine kadar yayılıyordu. Flaman senyörleri bu uygulamadan ilk yararlananlar olmuşlardır. Bu konudan olmak üzere fief sahibinin mirasçısının fiefi muhafazası, fiefi verenin mirasçısının o fiefi tekrar vermesi, ancak investitu-ve (unvan belgesi, berat)'nin yenilenmesi ile mümkündü (İşçi, 2016: 159-160).

5.2.2.5 Feodal Bey'in Askeri Yetkileri

Feodal beylerin en önemli yetkilerinden biri de asker toplama ve savaşma hakkının bulunmasıydı. Bu yetkiye dayanarak feodal beyler toprağın büyüklüğüne göre atlı veya piyade asker besliyorlardı. Bu durum onlara büyük bir prestij sağlıyordu (İşçi, 2016: 163).

5.2.3 Zümre Devleti

Zümre devleti olgusu ilk kez Almanca *Standestaat* sözcüğüyle kavramlaştırılmıştır. İngilizce karşılığı ise, 'polity of estate'dir (Poggi, 2008: 56-58). Bu devletler, 13. Yüzyıldan sonra, feodalizm sonrasında bazı geniş toprak parçaları üzerinde, özellikle girişimci ve başarılı hükümdarlar toplumun çeşitli katmanları ile yeni siyasal ilişki biçimleri kurmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yeni ilişkilere dayalı olarak yeni düzenlemeler, birkaç yönde yapılmıştır. Bu düzenlemelerden birine göre, hükümdarlar, zümre (estate) bağlamında kendilerini feodal üstün makam sahipleri olmaktan çok, feodal olmayan ancak kutsal törenlerle verilen daha görkemli bir unvanın koruyuculuğu altında tüzel imtiyazların sahibi haline gelmişlerdir. Başka

bir ifadeyle kral, iktidarının meşruiyetini tanrıya dayandırmaya başlamıştır. Bir diğer düzenleme, hükümdar-zümre ilişkilerinin getirilmesidir. Feodal ilişkilerdeki kont-senyör şeklindeki kişisel ilişkiler kaldırılmış, böylece hükümdara karşı yapılan muhalefet bireylerle değil, oluşturulmuş çeşitli gruplarca temsil edilmeye başlanmıştır. Bu değişiklik, muhalefetin, kişisellikten ve dolayısıyla öznellikten çıkartılarak nesnelleştirildiği anlamına gelmektedir. Bu gruplar, yerel aristokrat grupları, kentler, kilise-din adamlarının oluşturdukları yapılar ve ticari cemiyetlerdir. Bu zümreler, bir bölgenin unvan sahibi soyluları, bir kasabanın sakinleri, kilise tarafından yönetilen yerel yönetim biriminin cemaati, belli bir ticaret ya da zanaat kolunda çalışanlar şeklinde tüzel kişiliklerdir.

Zümre devletinin en önemli özelliği, hükümdarın, iktidarı zümrelerle paylaşma durumunda kalmasıdır. Bu yenilik, vatan ya da ülke kavramlarının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü zümreler, ülkeyi temsil ettiklerini iddia ederek, hükümdarın yalnızca özel görevlere arka çıkmak, ülke çıkarlarına hizmet etmek gibi sınırlı haklara sahip olduğunu öne sürmüşlerdir (Poggi, 2008: 56). Ülke çıkarları ifadesinden ise zümreler ve bu zümreler tarafından temsil edilen bireylerin çıkarları anlaşılmaktadır. O yüzden hükümdar bir karar alacağı zaman, zümre çıkarlarına gönderme yapması gerekmektedir.

Denilebilir ki zümre devleti, modern devletin oluşumu sürecinde önemli dama taşlarından biridir.

5.2.4 Mutlak Devletin Ortaya Çıkışı

Kardinal Richelieu'nun 1629 yılında efendisi XIII. Louis'ye ithaf ettiği ve kraliyet politikalarının nasıl olması gerektiğini vurguladığı bir yazıdaki önerileri, Mutlak devlet yapısının hangi siyasi düşünceler sonucunda ortaya çıktığına açıklık getirmektedir. Richelieu, şu önerilerde bulunmuştur (Poggi, 2009: 81):

“Egemen olma isteklerinden dolayı ülkenin iyiliğine her zaman ters düşecek çevreleri sayıca azaltın ve yetkilerini kısıtlayın. Haşmetmeaplara güçlü güçsüz herkes tarafından mutlak surette itaat edilmesini sağlayın”(Churc, 1969: 30).

Ticaretin gelişmesi, böylece kapalı ekonomiden merkantilizme geçilmeye başlaması, lordların ekonomik durumlarını olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Örneğin altın ve gümüş bolluğu paranın değerini düşürmüş, toprak

aristokrasinin parasal gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Bu durum feodal beyleri, hem kral hem de burjuvazi karşısında zayıf düşürmüştür. Bu durum soyluları krala bağımlı hale getirmiştir. Diğer taraftan feodal lord'lar, askeri önemlerini ve giderek siyasi güçlerini de kaybetmişlerdir. Çünkü bu lordların askeri faaliyetleri, bilgi ve beceri yerine kaba kuvvete dayalıydı. Hem savaş yöntemleri basit, hem de kullandıkları silahlar basitti. Dolayısıyla feodal lordlara dayalı bir askeri sistemin, yeni ortaya çıkan uluslararası ilişkilere ve savaş teknolojisinde ortaya çıkmış olan yeniliklerin yol açtığı ortama uygun değildi. Yeni şartlar, mutlaka profesyonel bir ordunun varlığını ve finansmanının da hükümdar tarafından sağlanmasını gerekli kılmaktaydı. Bu değişimler, soyluların artık eski siyasi manevra kabiliyetlerini korumalarını imkânsız hale getirmiştir. Bu süreç, zümrelerin ve yerel yönetimin siyasi gücünü ortadan kaldırarak bütün gücün imparatorun denetimi altına girmiştir(Poggi, 2009: 81-87). Bu durum, mutlak devletin ortaya çıkmasını sağlamış, başka bir ifadeyle mutlakiyete geçiş olduğu anlamına gelmektedir.

5.2.5 Ulus Devletlerin Ortaya Çıkışı

Avrupa'da ulus devletin evrimi ve ulusal ekonomilerin gelişmesi, daha çok iki aşamalı bir süreç olarak görülmektedir. Birinci aşamada, özerk kentlerin gerilemesinin ve kilisenin bir alternatif kent merkezi olarak önemini yitirmesinin bir sonucu olarak Rönesans devletinin başarılı bir biçimde merkezileşmesi olgusu vardır. İkinci aşama, ulusal merkezi monarşilerin, daha akılcı bir bürokratik ve mali yapı geliştirmelerine yol açan, savurgan ve asalak bir yapıya sahip kralın maliyetine karşı bir başkaldırıdır(Holton,1999: 137).

14. ve 15.yüzyıllarda kent tüzel kişiliklerinin o günkü özerk yetki alanları, Avrupa'nın çağdaş ulus-devletler sisteminin doğuşuyla birlikte, yerel güçlerin zayıflamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Flanders'da kentler, özerkliklerini, Burgundy dükalarına teslim etmiştir. Burgudy'nin kendisi de, Habsburg nüfuz bölgesine katılmış ve Baltık kıyılarındaki Hansa kentlerinden birçoğu, Polonya ya da Danimarka krallarının egemenliği altına girmiş ve Marsilya gibi güneydeki Fransız kentleri ise, Lizbon, Sevilla ya da Frankfurt ve Hamburg gibi yeniçağın ilk döneminin merkantil kentleri (ticaretle merkezi), dolaylı ya da dolaysız olarak krallık

patronluğu altında zenginleşmişlerdir. 16.yüzyıla gelindiğinde artık esas olarak kentler çağı değil saraylar çağı başlamıştır. Bu çağ, başkentleri, ticaretten çok yönetim işlevleriyle muhteşem yapan bir çağdır (Holton, 1999: 136-137).

Ulus özelliği göstermeyen devletlerde yönetim sisteminin dayandığı nüfus, yerel ideolojilere sahip ve farklı etnik gruplardan oluşmuş parçalı bir toplum özelliği göstermekteydi. Bu durum, aynı devletin bireyleri olsalar da aralarında iletişim ve etkileşim zorlukları, güven bunalımları oluşabilmekteydi. Ulus devletlerinde bu sorunlar önemli ölçüde aşılmıştır. Çünkü (Poggi, 2008:37)'nin de ifade ettiği gibi, başarılı bir biçimde yapılanmış ulusal kimlik, onu paylaşan insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmakta, karşılıklı etkileşime açık hale getirmektedir ve varsayımların paylaşılması için ortak bir zemin oluşturur. Bu ortak zemin, kuşkusuz nüfus arasındaki sosyal mesafelerin azalmasında önemli bir işlev görmektedir.

5.2.5.1 Ulus Devlette Demokratik Meşruiyet ve Yurttaşlık

Ulus devletlerde demokratik meşruiyet vardır. Yani devlet, hem kendi halkını bir arada tutan diğer siyaset öncesi ve siyasal olmayan ortak değerleri siyasal olarak bütünleyeceğini ve destekleyeceğini ileri sürer, hem de halktan kendisini desteklemesini bekler. Başka bir devlet, ilk başta üzerine örgütlüğü nüfusun kültürünü tanıyarak kendi siyasetinin bir parçası yapacağını ilan eder ve ardından bu nüfusun kendisini tanımasını ve itaat etmesini bekler.

Ulus olma ve demokratik meşruiyet kavramları, o nüfusu oluşturan kişiler arasındaki özel bağı ifade etmektedir. Bu özel bağ, '*yurttaşlık*' bağıdır. Yurttaşlık, devlet karşısında bireylere verilen bir dizi genel ve eşit hak ve yükümlülüklerdir (Poggi, 2008: 39).

Ulus devletleri, iki nedenden dolayı, diğer devlet tiplerine göre devinimi daha yüksek ve gelişmeye daha açıktırlar. Bunlardan biri, ulus devletlerin demokratik yapılarıdır. Magee'ye göre demokrasi, yüksek yaşama standartlarının sağlanmasında ve sürdürülmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bir toplumun özgür kurumları varsa, bunların mevcut olmamasına oranla, mutlaka daha başarılı olacaktır. Bunun nedenini şu şekilde açıklamaktadır (Magee, 1982: 68-69):

“Bütün hükümet politikaları, bütün yürütme ve kararları deneysel öndeyilerde bulunulmasını gerektirir (aksi halde planlama yapılamaz). Bu öndeyiler, “X yaparsak Y olacak; öte yandan B’ye erişmek istiyorsak A’yı yapmalıyız” önermelerine benzer şekilde olacaktır. Herkesin bildiği gibi, bu tür öndeyilerin yanlış çıkması hiç de ender rastlanan bir durum değildir-herkes yanlışlar yapabilir-uygulamaları ilerledikçe bunların (yanlışların) düzeltilmesinin gerekmesi normaldir. (Çünkü) bir politika, gerçekliğin önünde sınanması ve deneyin ışığında düzeltilmesi gereken bir varsayımdır. Bu varsayımın yanlışlarını ve içerdiği tehlikeleri, bunlar uygulamada kendilerini göstermelerine kadar beklemektense, önceden eleştirel inceleme ve tartışmalar aracılığıyla açığa çıkartmak, tümüyle daha akılcı, kuralca (kaynaklar, insanlar ve zaman bakımından) daha tutumlu bir süreçtir. Üstelik bazı yanlışlar, ancak uygulamadaki sonuçlarının eleştirel bir biçimiyle incelenmesiyle görülebilir. Çünkü bu bağlamda girişeceğimiz her eylemin amaçlanmamış sonuçlar da vermesi olasıdır. (örneğin) ben bir ev almaya kalkarsam, alıcı olarak piyasaya çıkmamın kendisi, fiyat yükseltme yönünde bir eğilim yaratacaktır; bu, benim eylemimin doğrudan bir sonucu olmamakla birlikte, hiç kimse bunun amaçlanmamış bir sonuç olduğunu söyleyemez. Bir başka örnekte, ipotek yaptırmak için bir sigorta poliçesi almaya kalkışırsam, bu da sigorta şirketinin hisse senetlerinin değerini yükseltme eğilimini gösterecektir; yine, eylemimin bu doğrudan sonucunun, benim niyetimle hiçbir ilgisi yoktur. (Kısacası) hiç kimsenin planlamadığı ya da istemediği şeyler her zaman olmaktadır. Karar almada olsun, örgütsel yapılar yaratmada olsun, bu kaçınılmaz olguyu hesaba katmalıdır; bunun yapılmaması durumu, sürekli (hedeflerden) saptırma kaynağı olur. Bu gerçeklik, politikaların yönetiminde eleştirel bir uyanıklık gösterilmesinin ve hata-eleme yoluyla düzeltilmelerine olanak sağlanılmasının gerekliliğini pekiştirmektedir. Böylelikle politikaların önceden eleştirel bir biçimde incelenmesini yasaklayan yetke sahipleri, kendilerini yalnızca, yanlışlarının birçoğunu daha pahalı olarak işlemeye ve bunların yanlışlığını, gerekenden daha geç bir aşamada anlamaya mahkûm etmekle kalmamakta, aynı zamanda yanlışlarını bir süre daha devam ettirmeye de kendilerini mahkûm etmiş olmaktadır.”

Siyasi arenada ileri derece otoriter yönetimlerin fazlaca bulunmamasının belki de en önemli nedenlerinden biri, yukarı da ifade edildiği gibi “*eleştiri kabul etmezliğin*” iktisadi maliyetinin çok yüksek olması nedeniyle bu tür yönetim sistemlerin sürdürülebilir olmamasıdır.

Ulus devletlerini, diğer devlet yapılarına göre daha avantajlı kılan özelliklerinden diğeri de, sahip olduğu örgütsel araçlarıdır. Araçların ne kadar önemli olduğunu, Bryan Magee, şu görüşleriyle dile getirmektedir (1982: 69):

“(İster bir hükümette ister daha küçük bir örgütte olsun) elinde erk bulunan bir kimse için, bunlar ne denli açıklıkla formüle edilmiş olursa olsun, gayeler ve hedefler anlamında politikaları olması yetmez. Onlara erişirecek araçlar da olmalıdır; bu gibi araçlar da olmalıdır; bu gibi araçlar yoksa yaratmak gerekir; aksi takdirde ne denli iyi olsalar, amaçlar gerçekleştirilemez. Bundan ötürü, bir bakımdan her türlü örgütlere ve kurumlara, politikaları yerine getirmek için düzenlenmiş makineler gözüyle bakmak gereklidir.”

Dolayısıyla kurumların, oluşum amaçlarına en uygun şekilde geliştirilmesi ve düzenlenmesi, hem toplumsal düzenin hem de refahın iyileştirilmesi bakımından hayati önem taşıyabilmektedir.

II-BATI VE DOĞU TOPLUMLARINDA SİYASAL DÜŞÜNCENİN GELİŐİMESİ

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan gelişme ve değişimler, siyasal düşüncelerdeki gelişmeyi de beraberinde getirmiş, bu durum yeni yönetim anlayışlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. O yüzden Machiavelli ve Nizamü'l Mülk'ün siyasal düşüncelerinin ve yönetim anlayışlarının değerlendirilebilmesi için Batı ve Doğudaki siyasal düşünceler konusunda fikir sahibi olunması gerekmektedir.

1.BATI TOPLUMLARINDA SİYASAL DÜŞÜNCELERİN GELİŐİMESİ

Batıda siyasal düşüncelerin ortaya çıkması, M.Ö.6. yüzyılda Eski Yunan kent devlet ortamlarında gerçekleşmiştir. Ancak incelemeye ilkin, siyaset ve devlet konusunda sistematik eser bırakmış bir düşünür olarak Platon'dan başlanmıştır.

1.1 Platon'ın Yönetim ve Devlet Anlayışı (M.Ö:427-347)

Asıl adı Aristokles olan ve aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Plato'nun fikirlerinin gelişmesinde, Perikles sonrası Yunanistan'ın sanat ve edebiyat çevreleri ile yukarı tabakanın önemli katkıları olmuştur. Platon toplumun kurulma sebebi olarak iş bölümü ve ihtiyaçları göstermektedir. Çünkü sosyal bir yaratık olan insan tek başına bütün ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır (Platon 2018: 369a). Ona göre insanları güdüleyen davranışlarına yön veren üç faktör vardır. Bunlar, her insanda bulunan ihtiras, heyecan ve bilgidir.

Platon, Sokrates'ten etkilenecek 'iyi' ve 'doğru' kavramları üzerine bilgi üretmeye çalışmıştır. Bu amaçla, 'idea'¹⁸ kavramını geliştirmiştir. Ona göre iyi ideası, doğru yaşayışın ölçüsü ve amacıdır. Devlet adamlarının ilk görevi de, halkı iyilikle yönetmek veya bunun kurallarını bilmektir. Nihai hedefi iyiye ulaşmak ve mutluluğu elde etmek olan Platon, ideal devlet anlayışı geliştirmiştir (Platon, 2018: 504). Bu anlayış, herkesin görevini yapması esasına dayanmaktadır. Bu amaca

---

¹⁸İdea, duyularla idrak edilemeyen objelerin görünebilir biçimleri demektir. Platon'a göre idea, ne bir zihin objesi ne bir düşünce modu, ne de bir metafordur. O gerçek bir varlıktır. Duyuları aşar, onlardan bağımsız ve maddi değildir. Onun örneği matematik bilimidir. Nasıl ki matematiğin kavramları sonsuz, soyut, değişmez ise idea da öyledir.

ulaşılabilmesi için özel mülkiyetin kaldırılmasından yanadır. Bundan amaç insanları, aşırı mal edinme hırsından uzak tutmaktır (İşçi, 2016: 99).

Platon'a göre devletin görevi, bütün topluma birden mutluluk sağlamaktır. Yoksa bir sınıf, ötekilerden daha mutlu olsun diye değil (Platon, 2018: 420b). Platon'a göre devlette dört değer başat olması gerekmektedir. Bunlar *bilgelik*, *yiğitlik*, *ölçü* ve *doğruluk* (Platon, 2018: 428b-432b). Platon, oligarşi yönetiminin olumsuzlukları üzerinde durmakta ve şan, şeref düşkünlüğünün, oligarşik yönetimin olumsuzluklarını beslediğini ileri sürmektedir. Bu yöneticilerin olumsuzluklarını ise şu şekilde değerlendirmiştir: Yöneticiler zenginlik tutkusuna kapılabilmektedir. Herkesin gözünden kaçırarak gizlice altın ve gümüş istifçiliği yapmaktadırlar. Başkalarına karşı ise cimrileşmektedirler. Kanundan kaçarak gizli çalışmalar yapmakta ve gizli eğlencelere katılmaktadırlar (Platon, 2018: 548a-d).

Platon, 'Devlet' adlı eserinde, yönetim biçimlerinin monarşiden tiranlığa doğru nasıl değişim gösterdiğini incelemiştir. Ona göre süreç içerisinde şu yönetim biçimleri ortaya çıkmaktadır (Platon, 2018: 544a-545c): İlk başta Girit ve Lakedemonia devlet şekli vardır. Timokrazi' ya da 'Timarşi' gelmektedir. Timokrazi, 'şeref devleti' demektir. Değer bakımından ikincisi, oligarşidir. Bunun bozuk yanı saymakla bitmez. Sonra bunun karşıtı olan demokrasi gelir. Ondan sonra da hepsini bastıran zorbalık gelmektedir.

Platon, devletlerin gelişim süreçlerini şu şekilde ele almaktadır (Şenel, 1991: 190-193):

"Tarihte kabileler döneminde ideal devlete benzer bir yönetim görülmüştür ki, o,"patriarş" dir. Kabilelerin birleşmesiyle oluşan toplumda yönetim tek bir kabile şefinin eline geçmişse, tekin yönetimi "monarşi" kurulur. Birkaç kabile şefi toplumu birlikte yönetmeye başlamışlarsa, en iyilerin yönetimi "aristokrasi" görülür. Ne var ki, gerçek monarşi ve gerçek aristokrasiler, değil mi ki idealar evreninin değil, nesnel evreninin devletleridir, kendilerini nesnel evreninin genel eğiliminden, değişme, bozulma yasasından kurtaramayacaklardır. Böylece şerefe önem verenlerin yönetimine, "timokrazi"ye geçilir. Timokrazi, şerefseverler, askerler yönetimi anlamına gelir. Timokraside savaşı yönetici sınıf, yönetilenleri boyunduruğu altına alır. Bilgelikten çok şana, şerefe, şatafata düşkünlük gösteren bu sınıf, ortak mülkiyet düzenini kaldırır, topraklar, evler, zenginlikler kapışılır, paylaşılır."

"Timokrasiden "oligarşi"ye geçiş, timokrasideki şeref düşkünlüğünün ürünü olan altın kesesi sağlar. Zenginlik, yeni malların satın alınmasına, yeni ve lüks malların yapılmasına, yeni mesleklerin ortaya çıkmasına yol açar. Bu gidişin sonucu

olarak, baştakiler erdemi ihmal eder, zevke, safaya dalar, para hırsına kapılır. Alabildiğine zengin olma hırsı, oligarşiden “demokrasi”ye geçişe yol açar.

“Çokluk, yoksullar, yönetimi ellerine geçirmelerini izleyen dönemde, yasalara saygılıdır. Dolayısıyla bu dönemde demokrasi, “yasalı demokrasi”dir. Bu yönetim, herkese eşit haklar sağlar. Oysa eşit olmayanlara eşit haklar vermek, Platon’a göre adaletsizliğin ta kendisidir. Demokrasinin bu ilk döneminde baştakiler herkese bol bol özgürlük dağıtırlar... Yasalı demokrasiyi “yasadız demokrasi” haline dönüştüren de işte bu aşırı özgürlüktür. Yöneticiler, bir süre sonra, düzenin, toplumsal yaşamın olanaklı olmayacağını anlarlar; bazı özgürlükleri kısırlar. Özgürlüğe alışmış olan yönetilenler ise, en küçük bir kısıntıya karşı ayaklanarak başlarına buyruk olmak isterler. Tüm bu yasadız davranışlar sonunda, yasalı demokrasi, “yasadız demokrasi” biçimini alır.”

“Yasadız demokrasi karşısında kendilerini güvende görmeyen zenginler, demokrasiyi yıkıp oligarşiyi kurmak için hazırlanmaya başlarlar. Buna karşılık halk, içlerinden birinin önderliğinde örgütlenir, Silahlı taraftarlara sahip olan birisi, onlara dayanarak yönetimi ele geçirip tiran olur. Böylece “tiranlık” yönetimi kurulur”.

Böylece Platon, devletin yönetim biçimlerinin oluşması sürecinde ortaya çıkan altı yönetim biçimini tanımlamış olmaktadır. Bunlar:

- Monarşi
- Aristokrasi
- Yasalı Demokrasi
- Yasasız Demokrasi
- Oligarşi
- Tiranlık

1.2 Aristoteles’in Yönetim ve Devlet Anlayışı (M:Ö:322-384)

Aslen Makedonyalı olan Aristo, Selanik yakınlarındaki Stageira’da dünyaya gelmiştir. Yaşamın ve bilim dünyasının her alanıyla ilgilenmiş ve o alanlarda önemli fikirler ve eserler ortaya koymuş bir düşünürdür.

Aristoteles, hocası Platon’un, bütün toplumlar için ideal ve geçerli tek bir yönetim sistemi olabileceği fikrine karşı çıkmaktadır. Aksine her devir ve toplum için farklı yönetim biçimleri olabileceğini düşünmektedir (İşçi, 2016: 116). Aristoteles’e göre yönetim, her zaman toplumun egemen sınıfının elindedir. Yönetimler adlarını egemen sınıflardan alır. Yönetenler ya tek kişi, ya azlık, ya da çokluktur. Ancak, bu kimselerin genel yararı gütmelerine göre ya da egemen kişinin veya sınıfın çıkarlarını kollamalarına göre, gerçek yönetim biçimleri ve bozuk

yönetim biçimleri olarak altı yönetim biçimi bulunmaktadır. Bunlar (Şenel, 1991: 217-220):

- *Monarşi: Tekin* genel yararı izleyen yönetimi
- *Aristokrasi: Azlığın* genel yararı izleyen yönetimi
- *Politika: Çokluğun* genel yararı izleyen yönetimi
- *Demokrasi: Çokluğun* sınıfsal çıkarı izleyen yönetimi
- *Tiranlık: Tekin* kişisel çıkarı izleyen yönetimi

Aristo'ya göre iyi idare şekilleri üç tanedir. Bunlar, monarşi, aristokrasi ve cumhuriyettir. Tiranlık veya mutlakiyet, oligarşi ve demokrasi, bunların bozulmuş şekilleridir (Er, 1990: 95).

1.2.1 Siyasi Düşünceleri

Aristo'ya göre yönetimlerin asıl amacı, yurttaşların ahlaki olgunluğa ulaştırmak olmalı ve insanları erdemli olmaya yönelten bir kuvvete ihtiyaç vardır. Yönetimlerin farkını belirleyen ölçü, katılanların sayısı ve nitelikleridir. Eğer yönetim tek kişinin çıkarlarını sağlamak şeklinde düzenlenmişse monarşi, ahlak ve erdem sahibi bir azınlığın mutluluğunu sağlamaya yönelikse aristokrasi, çoğunluğun mutluluğunu sağlamak şeklindeyse politeia adını alır. Politeia, demokrasi ile oligarşinin iyi özelliklerinin alınıp bir araya getirilmesiyle ortaya çıkarılan cumhuriyettir. Aristo'ya oligarşiyi zengin azınlığın, demokrasiyi yoksul çoğunluğun yönetimi diye tanımladığımız takdirde, yine yanlışa varırız. Bu düşünce, yönetimler arasındaki farkın mülkiyete dayandığını ve iş başında bulunanların oligarşilerde azınlık, demokrasilerde çoğunluk olmalarının bir rastlantı olduğunu belirtmektedir. Buradan siyasi güce sahip olmanın ekonomik güce de sahip olmak anlamına geldiği ve bireylerin sayısı çok ta olsa az da olsa, bunun oligarşi, yoksullar yönetimi ele alınca bu yönetim demokrasi olarak adlandırılmalıdır. Eğer bir yönetimde zenginler az olmasına rağmen herkes özgürse bu da politeia'dır. Yönetimler arasındaki farkın bir başka belirleyicisi de adalet ile hak kavramlarıdır. Ayrıca ahlak konusundaki farklılıklar da, toplumları sınıflandırmak ve birbirleriyle karşılaştırmak için bir gösterge olabilir. Burada görüldüğü üzere Aristo değişik yönetim şekillerinin varlık sebebini, her devletin sınıf yapısına bağlamaktadır (İşçi, 2016: 117).

Bunun gibi her toplumda halkın bir kısmı tarımla, bir kısmı ticaretle ve bir kısmı da el sanatlarıyla uğraşabilir. Yine her toplumda aralarında zenginlik farkı olan soylu olanlar ve olmayanlar vardır. İşte bu çeşitli gruplardan bazen hepsi iktidara katılabilir. Bazen de iktidar bu gruplardan birine ayrıcalık tanıyabilir. Bu ayrıcalıklar değişik yönetim şekillerini doğurabilir. Bunları ele alacak olursak:

i-Monarşi:

Tek kişinin yasal yönetimidir. Değişik şekilleri vardır. Mutlak Monarşi'de, bütün yetkiler, herkesin efendisi olan tek kişidedir. Bu kimsenin otoritesi ailedeki babanın otoritesine benzer.

Karizmatik Monarşi: Bir kimsenin savaşlarda gösterdiği cesaret ve başarıdan dolayı, halkın güveninin belirtisi olarak başa getirilmesidir. Bu tür kimseler bazen bir başkomutandır, bazen yargıçtır, bazen de din adamıdır. Bu tür monarşilerde yönetim babadan oğula geçecek şekilde düzenlenir.

Seçimli Monarşi: Bu monarşide monark, yetkilerini irsi bir şekilde değil de, seçimle elde etmiştir. Bunlar aynı zamanda askeri ve dini yetkilere de sahiptirler.

Krallık Monarşisi: Bunların iktidarı, efendilerin köleler üzerindeki otoritesine benzer. Yönetim yasalara dayanır ve babadan oğula geçer. Kralın gücü tiranlara benzer, fakat kralın yasalara göre yönetmesi ve yurttaşlarını koruması açısından onlardan ayrılır. Krallık, liyakat ilkesine dayanır. Şahsi erdem, soyluluk, üstün hizmet, koruyuculuk ve beceri kabiliyeti gibi özelliklere ihtiyaç vardır.

Aisumneteia (Diktatörlük) Monarşisi: Bir tehlike anında halkın sıkıntılarını karşılayacak kabiliyette olan ve halkın güvenini kazanmış kimselerin, çeşitli problemleri çözmek üzere geniş yetkilerle iş başına getirilmesidir.

ii -Aristokrasi:

Aristo'ya göre aristokrasi soylularla, en iyiler ve seçkinlerin yönetimidir. Devlet görevleri ve ayrıcalıkların, onları kullanacak kimselerin üstünlük ve erdemine bağlı olması Aristokrasi'nin genel özelliklerindedir. Aristokrasi'nin temel ilkesi erdemdir. Aristokrasi'de mutlak erdem esas alınacak olursa, iyi insan ve mükemmel vatandaşlar yetişebilir. Aristokrasi, zengin, özgür ve erdemli bir araya getirilerek bütünleşmesi demektir.

iii-Politeia(Cumhuriyet):

Oligarşi ve demokrasinin iyi yönlerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuş bir yönetim şeklidir. Bu yönetimde vatandaşlar arasında her hangi bir ayrıcalık gözetilmediğinden siyasi iktidar doğrudan doğruya halktadır. Bu özelliklerinden dolayı Politeia aristokrasi ve demokrasiden üstündür. Gerçekten aristokrasinin zenginlik yönü ile demokrasinin özgürlük yönü birleşince, erdemli sayılan orta sınıf doğar ki, işte bu Politeia'dır. Aristo'ya göre erdem, aşırılıklar arasında orta yoldur. Onun için orta sınıf en erdemli sınıftır. Bir devlette yöneticiler seçimle belirlenirse demokrasi, kurayla belirleniyorsa oligarşi; halk tarafından belirlenirse Politeia olur. Politeia'da amaç, hem zenginlerin ve hem de yoksulların çıkarlarını, yani hem serveti ve hem de kişi özgürlüğünü korumaktır.

iv-Oligarşi:

Temelde servet ve sınıf hakimiyetine dayanan bir yönetimdir. Oligarşinin dört türü vardır. Bunlar; servet sahibi olmak, zenginliğin babadan oğula geçmesi, zümre hâkimiyeti, gücünyasalarda değil görevlilerde bulunmasıdır ki, bu da bir tür otomasyondur. Oligarşi'de iktidarın babadan oğula geçmesi, yasaların yerine yöneticilerin keyfî yönetimini doğurur. Aristo bu tür yönetimlere, dynasteia (zengin aile egemenliği veya politirani) adını vermektedir.

v-Demokrasi:

Zengin olmadığı halde, sadece özgür olanların yönetimi ele geçirmesine demokrasi denir. Demokraside tarım, ticaret, el sanatları, denizcilik, gündelik işçilik gibi işlerle uğraşan her kategoriden insanlar yönetime katılabilir. Demokrasi, eşitliğe dayanır. Demokraside sınıf egemenliği olmadığı gibi, yasalar zenginlere yoksullara nispetle bir üstünlük de sağlamaz. Ancak demokrasilerde yoksulların sayısı çok olduğundan, yasalar çoğunluğun iradesine göre düzenlenir. Demokrasilerin çeşitli kriterleri vardır. Bunlardan bazıları; mülkiyet sahibi olmak, seçilebilmek için çok az bir servete sahip olmak ve yasaların üstünlüğüdür. Demokrasiler bozulduğunda demagojiye dönüşür. Demagojide halkın iradesi yasa hükmündedir. Yasaların geçerli olmadığı yerde demagoglar ortaya çıkar. Bu da bir nevi despotizmdir. Bu sistemde yöneticiler yağcı ve yaltakçılara itibar ederler. Aristoteles, demagojiye,

ılımlılaştırılmış tiranlık adını vermektedir. Yönetimleri bu şekilde sıraladıktan sonra Aristo, yönetimlerin değişme sebepleri ve kalıcılık kazanmaları için neler yapılması gerektiği üzerinde durur (İşçi, 2016:120). Ona göre yönetimlerin sık sık değişmesinin temel sebebi, eşitlik ilkesiyle ilgili kurallara uyulmamasıdır. Çünkü bazı yönetimler eşitliğe önem verirken, bazıları vermezler. Mesela, demokrasilerde herkes her bakımdan eşit ve özgür kabul edilir. Bu durumdan en çok demagoglar yararlanarak halk adına zenginlerin mallarına el koyarlar. Bundan rahatsız olan zenginlerse çeşitli eylemlere girişerek demokrasinin sonunu hazırlarlar. Oligarşi'de ise, oligarklar başkalarından her bakımdan üstün olduklarını kabullenerek, diğerlerini ezer ve özgürlüklerini kısıtlarlar. Bu durum uzun süre devam edince halk ayaklanarak yönetimi devirir. Oligarşilerde eşitsizlik iki şekilde görülür. Bunlardan birincisi oligarklarla halk arasında, ikincisi ise oligarkların kendi aralarındadır. Bu tür eşitsizlikler ihtilallere ortam hazırlayabilir. Bu durumda ihtilallerin eşitsizlikten doğduğu anlaşılmaktadır. Birbirleriyle gerçekten eşit olmadıkları halde, kendilerini onlarla eşit sayanların sayısı bir toplumda artınca, yönetimin adı ne olursa olsun ihtilaller meydana gelir. İhtilallerin diğer bir sebebi de toplumun bir bölümünün, hakkı olmadığı halde devlet gelirlerinden daha çok pay almasıdır. Nasıl ki insan vücudunda organlar arasında düzen bozulduğunda hayat sona erdiği gibi, devlette de elemanlar arasındaki orantı bozulunca ihtilaller baş gösterir ve rejim değişir. Şayet, bir ülkede yoksulların sayısı sürekli artınca demokrasi kurulurken, zenginlerin sayısı ve serveti artınca da oligarşi ortaya çıkabilir. Bunların dışında Aristoteles, yönetimlerin sonunu hazırlayan başka sebeplerin de olduğunu söyler. Bunlar (İşçi, 2016: 121-122):

i-İktidardaki kimselerin halka baskı yapmaları ve haksız kazanç sağlamaları.

ii-Bir takım kişiler sürekli mükâfatlandırılıp iltifat edilirken, halkın çoğunluğunun hor görülüp ihmal edilmesi.

iii-Ayrıca yöneticilerin kazanma ve itibar hırsı ve iktidarın kötüye kullanılmasıdır.

1.2.2 Aristoteles'in Devlet Anlayışı

Aristoteles'in devlet anlayışı Koinoea'ya dayanır. Koinoea, ahlaki ve manevi gayelerle oluşmuş bir insan topluluğu demektir. İnsanlar mutlaka bir toplum içinde yaşarlar. Aristo'nun değimiyle insan "zoon politikon"dur. Yalnızlık ancak tanrıya mahsustur. Toplum oikos denilen aile ile başlar. Ailenin temeli ise karı-koca, ana-baba, çocuk-kardeş, efendi-köle ilişkilerine dayanır. İnsanın yaratılışın da başkalarına hükmetme düşüncesi vardır. Bunun en ileri derecesi devlettir. Devletin amacı sadece insanları bir araya toplamak değildir. Devlet; bireylerin, ailelerin iyi yaşamak için kuvvetlerini birleştirmesidir. Aristo'ya göre bir devletin meydana gelebilmesi için, gerekli olan ilk eleman insan, ikincisi topraktır. Çoğu kimseler bir şehrin mutlu olabilmesi için büyük olması gerektiğini sanırlar. Oysa bir şehrin mutluluğu onun gücüne bağlıdır. Devletin gücü ise nüfus durumuna bağlıdır. Nüfusu çok olan devletler büyük devletlerdir. Ayrıca iyi yasalar da devleti büyük kılar, ancak nüfus denilince sayıyı değil, kaliteyi anlamak gerekir. Bu sebeple nüfus, halkın görenekleri bakımından, iyi hayat şartları sürebilecek seviyeye ulaştığı zaman devlet ortaya çıkar. Bunların dışında bir devletin gücü yöneticilerle, yönetilenler arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bu ilişkilerin adalete dayandırıldığı devlet, en ideal devlettir. Nüfusu çok kalabalık sitelerde vatandaşlar yöneticileri yakman tanıyamayacağı için ilişkiler zayıflar. Şu halde iyi bir devlette yöneticilerle yönetilenler birbirini tanıyacak sayıda olmalıdır. Aristo devleti; "Yurttaşların yasalar çerçevesinde birleşmesi" olarak düşünüyordu. Devletin ortaya çıkma sebebini ise, o insanların ihtiyaçlarını karşılıklı yardımlaşma ile karşılamaları amacıyla güç birliği etmelerine bağlıyordu.

Aristo'nun ideal devletinde vatandaşlar sadece askerlik ve yönetim işleriyle uğraşmalıdır. Böylece Aristoteles'in devlet anlayışında, asker ve yöneticilerle, siyasi haklara sahip olmayan çiftçi, tüccar ve gündelikçilerin oluşturduğu üreticiler ve köleler olmak üzere üç sınıf bulunmaktadır (İşçi, 2016: 122).

1.3 Saint Aurellus Augustinus

Orta çağ felsefesinin en ünlü düşünürüdür. Kilise babalarının felsefesini (patristik), temelde Hıristiyan dininin düşünce yapısını oluşturmak ve bu düşünceyi şekillendirmek çabaları ihtiva ediyordu. Fakat bu düşünceye birlik ve bütünlük

kazandıran ve Hıristiyan inançlarına bilimsel bir anlam kazandıran ve Hıristiyan dinini kabul edilebilir ilkelerle donatan S. Augustinus olmuştur. Onun için S. Augustinus'un felsefesi ortaçağ Hıristiyan felsefesinin kaynağı ve kilisenin güç kaynağıdır. S. Augustinus 354 yılında Cezayir'in Thageste kentinde doğmuştu. İlköğrenimini doğduğu şehirde yaptıktan sonra felsefe öğrenmek üzere Kartaca'ya gitti. Oradan önce Roma'ya daha sonra da hitabet (retorik) öğrenmek için Milano'ya gitti. Annesinin dindar bir Hıristiyan olmasına karşı Romalı bir subay olan babası inançsızdı. Derin bir hoş görüye ve ince bir ruh yapısına sahip olan annesinin onun üzerinde büyük etkisi olmuştu (İşçi,2016: 176).

1.3.1 St. Augustinus'un Siyasi Düşüncesi

St Augustinus'un düşünce sistemindeki gök ve yer devleti kavramları aynı zamanda iyi ve kötü yönetimleri temsil etmektedir. Buradaki gök devleti kavramı ideal devlet model ifade edilmektedir. Tanrının kontrolü altındaki gök devleti günahsız insanların devletidir. Bu devlet düzeninde günah olmadığı için beden arzularının tatminine dayanan mülkiyetle, insanın yaratılışına ters düşen kölelik yoktu. Yani gök devletinin yönetimi eşitliğe dayanmakta idi. Bu devlette yöneticilerle halk arasındaki ilişkiler sevgi ve saygıdan ibaretti. Halk, yöneticilerin emirlerine uyarken, yöneticiler de halkın iyiliğini düşünmekteydi. Yani gök devletinde yöneticilerin tek amacı halka hizmet etmektir. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmalarından doğan yer devletinde ise, hem kölelik ve hem de mülkiyet vardı. Fakat eşitlik yoktu. Yer devletinde yönetici, halkın iyiliğini düşünmekten daha çok, mevki ve makam sevgisi ve başkalarından üstün olmak amacıyla hareket etmekteydi. Oysa tanrı insanı diğer insanlara kul köle olmak için değil, tabiata hâkim olmak için yaratmıştır.

St Augustinus'un yönetimler ve kölelikle ilgili siyasal düşüncesi tecrübeye dayanmamaktadır. Çünkü birçok kötü ahlaklı efendinin, dindar insanları köle olarak kullandıkları bir realitedir. Onun bu düşüncesi köleliğin, büyük günahın sonucu olduğu inancından daha çok, köleliğin meşru bir kurum olduğu, hatta insanın şehvetin kölesi olmaktansa, bir insanın kölesi olmasıyla ilgilidir. Buradan anlaşıldığı gibi St Augustinus'un kölelik hakkındaki düşünceleri, kilisenin bu alandaki görüşüne paraleldir. Hıristiyanlığın etkisiyle kölelik engellenmiş olsa da, yine de efendilerin

işine gelmiştir. Zaten insanın üstün bir yaratık olması hasebiyle, bu kurum sonsuza kadar devam edemezdi. Augustinus'a göre, insanların mutlu olması için yer devleti, ideal yapı gösteren gök devletine benzemek zorundaydı. Yer devleti bu sistemi, toplum içindeki gök devletine bağlanan insanların sayısını artırarak gerçekleştirebilirdi. Çünkü yeryüzü devleti ilk günahın meyvesi olan kötülüklerin eseri idi. Kötülüklerin yok edilmesi için adaleti tesis edebilecek yasalar gerekliydi. Adaletin tesisi için insanlara sevgi, merhamet ve eşitlik ilkelerine göre yaklaşılması gerekiyordu. İnsanların mutlu ve yönetimin güven içinde olmasının tek yolu budur. Çünkü zulüm, kötülük ve adaletsizlik hiçbir toplumda uzun ömürlü olmamıştır (İşçi,2016: 181).

1.4 Aquino'lu Saint Thomas

Skolâstik dönemin en büyük düşünürüdür. Napoli yakınındaki Aquino kasabasında soylu bir ailenin çocuğu olarak 1225'de doğdu. Babası Aquino kontuydu. Kontun şatosu Dominican tarikatının merkezi olan manastıra çok yakındı. Bundan dolayı ilk eğitimini burada rahiplerden aldı. Ailesinin şiddetli muhalefetine rağmen henüz 16 yaşında iken saflık ve temizliği ilke edinen dominiken tarikatına girdi. Daha sonra imparator II. Frederic'in desteği ile Napoli'ye giderek orada altı yıl eğitim gördü. Bunu takiben önce Paris'e giderek İbn Rüşdcüler ve Fransiskenlerle mücadele etti. Sonra da Köln'e giderek meşhur Aristocu Albertus Magnus'un öğrencisi oldu. 25 yaşında iken, önce rahip sonra da ilahiyat doktoru oldu. Kurduğu sistem Katolik kilisesinin resmi görüşünü yansıtmaktadır. Seint Thomas Aristoteles'in görüşlerini Hıristiyan dininin ilkeleri ile uzlaştırmak için büyük çaba sarfetmiştir (İşçi, 2016: 186).

1.4.1 Yönetim Düşüncesi

St. Thomas her konuda olduğu gibi yönetim şekilleri konusunda da Aristo'yu model almıştır. Siyasal bir kurum olarak devletin insan ihtiyaçlarını karşılamak için doğduğunu düşünür. İnsan sosyal ve siyasal bir varlık olarak tek başına ihtiyaçlarını karşılayacak yaratılıştan olmadığından, bir topluma ve aileye ihtiyacı vardır. Bunların dışında insanın varlığını koruyabilmesi ve kendini iç ve dış tehlikelere karşı güvende hissedebilmesi için maddi ve manevi desteklere ihtiyacı vardır ki, bu desteği de

siyasal toplum sağlar. İnsanın ayrıca gerek duyu ve gerekse akıl bakımından sınırlı yeteneklere sahip olması onu diğer insanlarla beraber yaşamaya yöneltmişti. Siyasal toplumun temeli olan devlet de insanın güvenlik ihtiyacından doğan bir kurum olarak vardır. Yoksa Ademin işlediği ilk günahattan dolayı cennetten kovulmasından doğan bir kurum değildir.

Thomas'a göre her toplumda otoriteyi sağlayacak bir iktidara ihtiyaç vardır ki, o da devlettir. İktidarın en önemli görevleri ise şunlardır: Ortak yarar ve iyiliği gerçekleştirmek, rejimi korumak, fertlerin güvenliklerini sağlamak, toplumu mutlu kılmaktır. Yönetimler bu görevleri yasalar aracılığıyla yaparlar. Burada iktidar yasaya yaptırım gücü verirken, yasa da iktidarı kaba kuvvet olmaktan koruyarak, ona meşruiyet kazandırır. St. Thomas bütün bu faktörler dışında "Tanrı'dan gelmeyen iktidar değildir" diyerek teokratik görüş tarafları olduğunu ortaya koymuştur. Yalnız bu iktidarı kimin kullanacağı toplum tarafından belirlenir. Yani, evrendeki iktidarın sahibi Tanrı iken yeryüzündeki iktidarın sahibi Tanrı'nın vekili olması sebebiyle insandır. Bu iktidarda insana düşen görev ise ortak iyiliği gerçekleştirmektir (İşçi,2016: 189). Yönetim şekilleri ise, Monarşi, Aristokrasi ve Politeia'dır. Yönetimlerin amacı ortak yararı gerçekleştirmektir. Ortak yarar yok ise monarşidir. Çünkü bu yönetim evrendeki bütünlük ve birlik ilkesine uygundur. Ama monarşi amacından saptırılırsa totalitarizm doğar. Aristokrasi bozulunca zorbalığa, politeia bozulunca da demokrasiye dönüşebilir. Bu sebeple en ideal yönetim bütün bu yönetimlerin iyi yönlerinden meydana gelen karma yönetimdir. Çünkü bu yönetimde herkes kapasitesi oranında yönetime katılabilir. Ancak bu yönetimde başta bir kişi ile onun yanında halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis bulunmalıdır.

St. Thomas, iktidarın meşruiyeti konusunda da şu görüşlere yer vermektedir. İktidarın kullanılış ve elde ediliş şekli iktidarın meşruiyetini belirler. Eğer iktidarda bulunanlar baskı ve şiddet yoluyla yönetimi ele geçirmişlerse, iktidar meşru değildir. Böyle bir iktidar toplumun istek ve beklentilerine çözüm getiremeyeceğinden halkın ihtiyaçlarını çözemez. Bu tür bir iktidara saygı göstermek zorunluluğu yoktur. Ancak bu yöneticilerden tamamen ümit kesmek yerine, açık kapı bırakmak gerekir. Çünkü gayri meşru yoldan iktidara sahip olanlar, daha sonra halkın yararı yönünde çalışarak meşru bir yönetim sergileyebilirler. Thomas yöneticilerin adalet ilkeleriyle halkın yararını esas alan çalışmalar yaptıkları sürece yönetimde kalmalarını doğru

bulmaktadır. Şayet toplum liyakatli kimseleri seçemeyecek kadar bozulmuşsa, elinden bu yetki alınmalıdır. Halkın yönetime itaat etmemesi için yöneticilerin hatalarının somut olarak görülmesi gerekir. Ayrıca yönetimin uygulamaları konusunda elde somut deliller olmalıdır. Yönetimin zorbalığa dönüşmemesi için halkın mal ve can güvenliğine sahip olması gerekir. Eğer baskı ve zulüm katlanılamaz bir boyuta varmamışsa, yönetime karşı direnişe geçmenin bir anlamı yoktur. Çünkü direniş hareketi başarıya ulaşamazsa, halka karşı baskı ve şiddet daha da artabilir. Eğer direniş başarıya ulaşmışsa, başa geçen yeni yöneticiler, eski yöneticilerin başlarına gelen olayların zamanla kendi başlarına da geleceğinden korktukları için halka eski yöneticilerden daha acımasız ve onları aratacak şekilde davranabilirler. Ancak baskı tahammül edilmez bir boyut kazandığında yapılacak tek şey, zorbadan kurtulmak olmalıdır. Şayet bu hak herkese tarafından kullanılırsa toplumda bir karışıklık ve kargaşa meydana geleceğinden mevcut düzen sarsılır. Hatta zorbayı yok etmek için yapılan hareketler sırasında iyi yöneticiler de öldürülerek toplum iyi bir yöneticiden mahrum kalabilir. Bu konuda düzeni sağlamak ve beşeri kaynak israfını önlemek görevi kamu yetkililerine düşmektedir. Ama en iyisi halka yöneticilerini seçme hakkının verilmesidir. Ne var ki, bütün bu hareketlere rağmen, yine de zorba görevden uzaklaştırılmıyorsa, eyleme devam etmenin bir anlamı yoktur. Bu durumda yapılacak en iyi şey artık Tanrı'ya yalvarmaktır (İşçi,2016: 190-191).

1.4.2 YasaAnlayışı

Saint Thomas Theologia (Din Bilimi) adlı eserinde yasaları dörde ayırmaktadır. Bunlar:

- Ölümsüz Yasalar,
- Doğal Yasalar,
- Kutsal Yasalar,
- Pozitif Yasalardır.

Bunlardan ölümsüz yasalar evrenin Tanrı ve dolayısıyla tanrısal akıl tarafından yönetilmesi ile ilgili yasalardır. Bütün varlıklarla yaratıkların Tanrı'ya ulaşmak için yaptığı davranışlar, ölümsüz yasa kapsamındadır. Onun için ölümsüz

yasalar insan aklının üstündedir. Ama insan en üstün yaratık olduğundan ölümsüz yasadan pay almıştır. Ölümsüz yasalardan doğal yasalar doğmuştur. Bu yasa insanı kendi yaratılışına uygun ve akla dayalı bir hayata yöneltir. Doğal yasalar insanın sosyal davranışlarını, doğruyu arama eğilimini, düşünme özelliğini kuşatmaktadır. Ayrıca hayvanların içgüdü davranışları ile insanların biyolojik ihtiyaçlarının karşılanması doğal yasa kapsamındadır. Doğal yasa bütün canlılar için ortak kurallar koyar. Ancak insan akıl sahibi ve bilinçli bir yaratık olarak diğer yaratıklardan daha ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Akla sahip olmak demek iyiyi kötüden ayırmak olduğundan akla sahip olan bir yaratık ilahi akıldan doğal yasa gereği olarak pay almıştır. Bu yasanın özü "iyilik yap, kötülükten kaçın" şeklindedir. İnsanın bilgi edinme ihtiyacı ve diğer insanlarla beraber yaşaması bu yasanın gereğidir. Kutsal yasalara gelince, bunların kaynağı vahiydir. Bu yasaya göre insanlar gerçeğe akılla değil, imanla ulaşabilirler. Tanrının ilk olarak Yahudi'lere gönderdiği emirlerle, kilise kuralları bu yasaların insanlığa yansımış örnekleridir. Kutsal yasalar aklın eseri olmayıp, Tanrı'nın sözlerine dayanmaktadır (İşçi,2016: 191-192).

Pozitif yasalar ise, insan yapısı yasalardır. Bunlar insanların doğal yasalardan esinlenerek, akıl yoluyla yaptıkları yasalardır. İnsanın yaratılışında doğal olarak bilgeliğe karşı bir eğilim vardır. Ancak insanın bilgeliğe erişmesi için büyük bir çabaya ihtiyacı vardır. Bazı insanlar yaratılışı gereği erdem ve bilgeliğe eğilimlidirler. Bazı kimseler ise kötülüğe yatkındırlar. İşte bu kimselerin kötülük yapmalarını çeşitli yollarla engellemek gerekir. Bunlardan birisi cezalandırma korkusudur. Bu korku altında gerçekleştirilen düzen pozitif yasalar aracılığıyla kurulabilir. İnsanlar arasında huzuru sağlamak ve bilgiye yöneltmek için, bu yasalara ihtiyaç vardır. Bu tür yasaların yaptırımları insanların birbirine zarar vermelerini önler. Bundan dolayı yasaların genel amacı ortak iyiliği gerçekleştirmek olmalıdır. Eğer yasalar ortak iyiliği sağlayacak şekilde düzenlenmişse adildir. Kişi çıkarlarını gözetiyorsa adil değildir (İşçi, 2016: 191-192).

Bir yasanın ortak iyiliğe ve adalete uygun olup olmadığını belirleyen bazı kriterler vardır. Bu kriterler; Yasanın yapılış amacına, yasa koyucunun yetki sınırlarını aşıp aşmadığına ve yasanın muhtevasına bağlıdır. St. Thomas bir yasanın uygulanmasında gerektiğinde kuvvet kullanılabileceğini ancak mevcut otorite tarafından desteklenen her kuralın yasa değerinde olmadığını belirtmektedir. Aksi

halde, her türlü otorite gösterisi yasa yerine geçebilir. Fakat Tanrı emirlerine ters düşen yasalara yani, Tanrı yerine kendisine itaati isteyen yöneticinin emrine uyulmaz. Ayrıca yasanın uygulanmasında ortak fayda için zararlı bir sonuç doğacaksa yine bu yasaya uyulmaz. Peki, yasaların faydalı veya zararlı olduğu konusunda kimler karar verecektir? Öncelikle buna yöneticiler karar verebilir. Çünkü yasaları yapma da, değiştirme de onların yetkisindedir. Ancak yasanın uygulanmasından toplum zarar göreceği olursa bu yasalar bir tarafa bırakılarak toplumun yararı yönünde hareket edilmelidir. Bundan dolayı insan yapısı yasalar, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilebilirler.

1.4.3 Mülkiyet Anlayışı

St. Thomas mülkiyet konusunda da Aristoteles'in etkisinde kalmıştır. Ona göre evrende ne varsa bunların ilk sahibi tanrıdır. Ancak, hayatını sürdürmek için insana çevresindekilerden yararlanma yetkisi verilmiştir. İnsan varlığını sürdürmek için gerekli olan maddi varlıklara sahip olmak zorundadır. İşte insanın bu davranışından mülkiyet hakkı doğmuştur. St. Thomas Aristo'dan mülhem olarak özel mülkiyeti savunur. Ancak insan bu mülkiyetten sadece kendisi yararlanmamalı, toplumun yararlanması da sağlamalıdır. Bundan dolayı insan, ihtiyaç fazlası olarak sahip olduğu mal ve mülkü ihtiyaçlılara yani yoksullara vermelidir. Buna karşılık kilise, her şeyin insanlar arasında ortak olmasını savunmaktadır. Mülkiyet konusunun bu şekilde çeşitli spekülasyonlara yol açtığını gören St. Thomas, Aristo'nun mülkiyet anlayışıyla kilisenin mülkiyet görüşünü uzlaştırarak konuya çözüm getirmiştir (İşçi,2016: 193).

1.4.4 Devlet Görüşü

Aristoteles gibi St. Thomas için de insan sosyal bir yaratıktır. Devlet de bu sosyal hayattan doğan bir zorunluluktur. Bu özelliğinden dolayı devlet, Tanrı tarafından kabul edilen bir kurumdur. Onun için devlet yöneticilerine itaat, aynı zamanda Tanrı'ya itaat demektir. Devletin amacı ise insanı erdemli yaşayışa kavuşturmak olmalıdır. Böyle yaşayış insanı Tanrı'ya yaklaştırır. Bu yaşayışa kilise aracılık ettiği için kilise devletten üstündür (İşçi,2016: 193).

2.DOĞUDA SİYASAL DÜŞÜNCENİN GELİŞMESİ

İslam toprakları yeni ülkelerin fethiyle genişledikçe, İslam toplumu çok çeşitli kültür ve medeniyetlerle karşılaşmıştır. Bunların en önemlileri kökü Yunan'a uzanan Roma medeniyeti, Helenistik devirlerden kalan Mısır medeniyeti ile geçmiş Perslere dayanan yerleşik ve etkili İran medeniyetidir. Bahsi geçen medeniyetler ilahiyattan devlet teşkilatına, felsefeden sosyal yapılanmaya kadar her alanda İslam dünyasını derinden etkilemişlerdir. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren özellikle İran devlet geleneğinin çeşitli unsurları Emeviler ve Abbasiler tarafından benimsenerek kullanılmaya başlanmıştır. Böylece doğudaki siyasal düşüncenin gelişiminde eski Yunan; Bizans, İran ve Abbasi kültürünün etkilerinin olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır. Bu kültür içerisinde Nizamü'l Mülk'ün görüşlerini etkilemesi muhtemel birçok düşünceler paylaşılmış, yazılıp çizilmiştir. Bu kısımda, bu görüşlere yer vermenin, Nizamü'l Mülk'ü daha iyi anlamak açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

2.1 Ebu Hanife'nin Siyasal Düşüncelere Katkısı

Asıl adı Numan bin Sabit olan Ebû Hanîfe, miladi 699 senesinde Kûfe'de dünyaya gelmiş ve 767 yılında vefat etmiştir. Yaşamı boyunca Irak'ta kalmıştır. Tüccar ve zengin bir aileden gelen Ebu Hanife, kayda değer bir servet sahibi olmuştu. İmam-ı Azam lakabı ile tanınan Ebû Hanîfe, Rey ekolünün öncülerinden olarak bilinir. Fars asıllı (Acem) ve dolayısıyla "mevaliden"¹⁹dir (Yiğit, 2004: 424). Gençliği Emeviler döneminde Irak'ın zalimliği ile meşhur valisi Haccâc bin Yusuf zamanında, hayatının son ve en zor seneleri ise Abbasiler döneminde geçmiştir. Ebû Hanîfe, herhangi bir mezhep kurmamış olmasına rağmen, Sünnî ekolün dört büyük mezhebinden birisi olarak kabul edilen Hanefî mezhebinin kurucusu addedilmiştir (Çaylak ve Bakacak, 2018: 325).

Ebu Hanife 'nin Emevi ve Abbasi halife yönetimlerine karşı, ahlak, adalet, hakkaniyet, vicdan ve erdeme dayalı muhalif tutumu ve hak, adalet ve hukukun yanında duran dili, söylemi, dönemin seçkin uleması ve Müslüman toplumu tarafından benimsenmiş ve kendisine imam-ı azam (büyük imam) denmesine sebep

---

¹⁹Mevali, arap olmayan Müslümanlar için kullanılan bir kavramdır (Yiğit 2004: 424).

olmuştur. Ebu Hanife, gerek Emevi ve gerek Abbasi halifeleri tarafından kendisine teklif edilen kadıyu'l-kudatlık/baş kadılık (en yüksek yargı organı başkanlığı) mevkiini, Emevi ve Abbasi yönetimlerini meşru görmediği, zulümlerine ve keyfi yönetimlerine kendisi aracılığı ile kılıf aradıkları ve Arap ırkçılığı yaptıkları gerekçesiyle reddetmiştir. Hatta kendi dönemindeki Emevi ve Abbasi halifelerinin zulme sapan, adaletsiz ve keyfi yönetimlerine karşı muhalefet edenleri ve ayaklananları, tam bir “sivil itaatsizlik” eylemi ile ilmi ve malı ile desteklemiştir (Çaylak ve Bakacak, 2018: 326).

Ebû Hanîfe'nin zekâsı keskin, mantığı kuvvetliydi. Doğru bildiğine inandığı meselelerde kimseyle tartışmaya girmekten çekinmezdi. Bu nedenle de dönemin devlet adamlarına yakınlığı ile tanınan âlimlerinin öfkesini üzerine çekmişti. Bu âlimlerden Abbasiler zamanında Küfe kadılığı görevinde bulunan İbn Ebu Leylâ, kendisine yönelen her eleştirinin aynı zamanda halifeye de yönelmiş olduğunu, zira kendisinin halife adına karar veriyor olduğunu söyleyerek Ebû Hanîfe'yi halifeye şikâyet etmişti. Bunun üzerine halife de Ebû Hanîfe'nin fetva vermesini yasakladı. Yine de bağımsız karar verme hususunda Ebû Hanîfe'ye o kadar güveniyordu ki, kendisine sunulan fetvaların hakikate uygun olarak mı yoksa kendisine yaranmak için mi verildiğine emin olamadığı zaman Ebû Hanîfe'ye başvuruyordu. Yine böyle bir meselede Ebû Hanîfe'ye danışmış, o da fetva yasağı kalkmadan halifeye fetva vermeyi reddetmişti (Yavuz, 2013: 60-61).

Ebû Hanîfe "rey" ve "kıyas"ı kendisinden öncekilerin kullanmadığı kadar çok kullanıyordu. Rey demek dönemin şartlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hüküm vermek demektir. Rey sözcüğü, fıkıh literatüründe, bir müçtehidin, hakkında açık bir nas (kesinlikle uyulması gereken kuran ve hadis hükümleri) bulunmayan bir konuda belli metodlar uygulayarak ulaştığı şahsi görüş anlamına gelmektedir (Kılıçer, 1994: 520). Bu nedenle de bugünkü fikir serbestisi ile eş değer bir pozisyona sahiptir. Aynı şekilde kıyas da benzer olaylar arasında akıl yürütme ile sonuca varmak demektir. Her ikisinde de "akıl" kilit kelimedir. Ebû Hanîfe'nin yapmış olduğu, Kur'an ve Sünnet'i akıl ışığında yorumlamaktır. Ona göre sebep değişince hüküm de değişir (Öztürk, 2014: 66-67).

2.1.1 Ebû Hanîfe'nin Siyasi Görüşleri

Maalesef, Ebû Hanîfe'nin siyasi görüşlerini açıkça ortaya koyan tarihi bir belge bulunmamaktadır. Ancak halifenin nitelikleri ve seçilme şartları ile ilgili sözlerinden ve günümüze ulaşan rivayetlerden onun siyasi görüşlerine dair bazı ipuçları yakalayabiliriz. Ebû Hanife, önce hilafet tahtına oturup sonra kendi hilafetinin meşruiyetini ulemaya onaylatmak isteyen Ebû Cafer el-Mansur' un hilafetiyle ilgili olarak şu görüşleri ileri sürmüştür:

“Zor kullanarak ve şiddete başvurarak iktidarı elde etmek, daha sonra yine cebir ile biat almak meşru değildir. Bu şekilde başa gelmiş bir halife, meşru halife olarak görülemez. Halifenin meşru olması için Müslümanların seçimi ve ehil kimselerden oluşan bir kurulun muvafakati şarttır” (Mevdudi 1990: 311).

Buradan da anlaşılacağı gibi Ebû Hanîfe seçimi halifenin meşruiyetinin ön şartı olarak ortaya koyduğu gibi, fetva ehlinin, yani âlimlerin ve hukukçuların rızası ve ittifakını da şartlar arasında saymıştır.

Ebû Hanîfe zalim bir kimsenin hilafetine karşı çıkmıştır ve *'ulu'l-emre her koşulda itaat şarttır'* görüşünü kesinlikle reddetmiştir. Ona göre zalim ve fâsık bir kimse halife olursa onun halifeliği geçerli sayılmaz. Halkın da böyle bir halifeye itaat zorunluluğu yoktur. Emirleri geçerli değildir. Verdiği fetvalar da makbul sayılamaz. Çünkü *"Allah'a karşı bir günah söz konusu olunca, mahlûka itaat gerekmez"*. Zulüm, yani adaletli olmama, Allah'a karşı işlenmiş büyük bir suçtur; çünkü Allah'ın koymuş olduğu ilahi kurallara uygun davranmamaktadır. Böyle bir kimse, bir de iktidara hukuk dışı yollarla gelmişse, 'gaspçı' olarak anılır ki, bu durumda meşruiyetini tamamen kaybeder (Bakkal, 2005: 89-91).

Ebû Hanîfe'ye göre, zalim ve gaspçı bir halife zaten oturmaması gereken bir koltuğa oturmuş, sahip olmaması gereken bir kudrete sahip olmuş olduğu için onu haksız yere bulunduğu bu mevkiden indirmek, şarttır. O, Medine ekolünü oluşturan Ehl-i Hadis'in aksine, zalim iktidara karşı isyana cevaz vermekle kalmamış, bunun Müslümanlar üzerine vacip olduğunu söylemiştir. Oysa Ehl-i Hadis halifenin kan döküp hak gasp etmesi durumunda bile isyanı caiz görmemişlerdir. Ebû Hanîfe'nin isyan konusundaki en önemli şartı, akıllıca tasarlanmış olmasıdır. Ona göre, kan dökülmemesi için her türlü tedbir alınmalı, zalim halife indirildikten sonra da yerine mutlaka adil biri çıkarılmalıdır. Aksi takdirde isyan sadece başka bir fâsiğa

yarayacak, halk yine zulüm altında yaşayacaktır. Yani gayrimeşru bir iktidara karşı meşru direnişin olmazsa olmaz koşulları, fiili zalim devlet başkanı yerine ikame edilebilecek adil bir devlet başkanının bulunması, direnmenin başarı şansının olması ve kamu yararının bulunmasıdır (Çaylak ve Bakacak, 2018: 345).

Ebû Hanîfe, yargının bağımsızlığından yanadır. Ona göre yargının hükümlerini halife bile kabul etmeli, yargı üzerinde baskı kurmaya çalışmamalıdır. Zira adalet sadece böyle tesis edilebilir. Bununla beraber, hukuk erbabının (fakihlerin) verilen hükümler lehine veya aleyhine konuşması yasaklanmamalıdır. Onlar iktidar veya onun verdiği kararlar hakkındaki görüş ve düşüncelerini açıkça ifade edebilmelidirler. Çünkü hakikate ancak bu şekilde ulaşılabilir. Yanlış kararları görmezden gelerek onlar hakkında yorum yapmamak hiçbir zaman hukuka ve hukukçulara (kadılara) saygılı olmak anlamına gelmez. Fakat çoğu zaman iktidarın şerrinden çekinen fakihler, halifenin veya ona bağlı kadıların verdiği kararları eleştirememişlerdir. Hatta halife tarafından atanan kadılar halifenin hoşuna gitmeyecek hükümler vermekten kaçınmışlardır (Mevdudi, 1990: 313-315).

Ebû Hanîfe, iktidar tarafından sıkı gözetim altında tutulduğu ve hayatının ciddi tehlike altında olduğu bir zamanda bile öğrencilerine şunu söylemekten kaçınmamıştır:

"Eğer halife kamu haklarını gasp suçunu işlemişse, en yetkili kadı onu Şeriat'in hükmüne boyun eğdirmelidir." (Çaylak ve Bakacak 2018: 346).

Ebû Hanîfe kamu malları hususunda çok titizdir. Ona göre "Halife olarak adlandırılan kişinin kamuya ait malları kullanması zulüm olup caiz değildir. Bunun yanında yabancı devlet adamlarının halifeye verdiği hediyeler kendisine ait değildir. Bu gibi hediyeleri kendi şahsi servetine katması da caiz değildir. Bunlar halifeye ya da ailesine ait değildir, Beytü'l-Mal'a verilmelidir. Çünkü bu kişi eğer devlet başkanı olmayıp uluslararası planda dikkat çekmeseydi, kimse ona bu hediyeleri vermeyecekti (Yavuz 2005: 66). Burada kamu görevlilerinin buldukları makam dolayısı ile elde ettikleri hediyelerin de Ebû Hanîfe'ye göre caiz olmadığını anlayabiliriz

Ebû Hanîfe'nin siyasî iktidarla olan ilişkilerinde iki yönü ön plana çıkmaktadır. Birincisi, ister bizzat siyasî iktidar tarafından ister de iktidara bağlı

memurlar tarafından verilmiş olsun, İslam hukukuna uygun bulmadığı kararları açıkça eleştirmesi; ikincisi ise, iktidardan gelen -basit de olsa- hiçbir hediye ve görevi kabul etmemesi. Her iki husus da iktidarın öfkesini celp etmiş olsa da, Ebû Hanîfe'nin bu iki tutumunun ardında iki farklı etken yatmaktadır. Hukukî kararları eleştirirken amacı salt otoriteye muhalefet değildir. Aksine bu davranışının altında yatan sebep, “emr-i bi'l-maruf-neh-y-i ani'l-münker”²⁰ emrine davranma arzusudur(Çaylak ve Bakacak, 2018: 347).

Ebu Hanife, “emr-i bi'l-maruf-neh-y-i ani'l-münker kavramlaştırmasının, Kur'ana göre ifade özgürlüğünü tanımladığını düşünmektedir. Ona göre Kur'an *"ifade özgürlüğünü 'iyilikleri emretme ve kötülüklerden sakındırma' ifadesi ile sınırlandırarak onu diğer özgürlüklerden ayırmaktadır"*. Burada altı çizilmesi gereken husus şudur: Ebû Hanîfe'ye göre, Kur'anî manada ifade özgürlüğü yalnızca bir hak değil aynı zamanda bir görevdir (Yavuz, 2005: 67).

Ebû Hanîfe ifade özgürlüğünü o denli önemsemiştir ki, yönetici meşru dahi olsa aleyhinde konuşulabileceğini söylemiştir. Hatta bir adım ileri giderek meşru bir yönetici hakkında argoyle bezeli kötü sözler söyleyerek hakaret edenlerin, hatta halifeyi ölümle tehdit edenlerin bile tutuklanmasına cevaz vermez. Sadece sözlerini eyleme döküp silahlı isyana kalkışan veya toplum huzurunu bozanlar, bu hususta cezalandırılabilir (Çaylak ve Bakacak, 2018: 347).

2.2 İbnü'l Mukaffa'nın Siyasal Düşüncelere Katkısı

2.2.1 Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Rûzbih bin Dâdaveyh olan Abdullah İbnü'l-Mukaffa İran asıllı bir bürokrattır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, miladi 720 veya 724 yılında dünyaya gelmiş olduğu görüşü hâkimdir. Babası Dâdaveyh, Emeviler döneminde, zalimliği ile meşhur Irak valisi Haccac bin Yusuf'un vergi tahsildarlığını yapmıştır. Bu sırada görevini kötüye kullanarak halka eziyet ettiği gerekçesi ile işkence görmüş ve eli sakat kalmıştır. Bu nedenle kendisine "çolak" ve "eli büzüşmüş" manalarına gelen *mukaffa* lakabı verilmiştir. Kaynaklarda Dâdaveyh'in İslam'ı kabul ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kendisi hayatının sonuna kadar

²⁰ İslamda “iyiliği emredip kötülüğü yasaklama” anlamına gelmektedir.

Mecusi olarak yaşamış olmasına rağmen, oğlunu Müslüman-Arap geleneğine göre yetiştirmiştir. Dâdaveyh Arapça reformunun İranlı bürokratların geleceğini etkileyeceğini, onların itibarını düşüreceğini fark etmiş, bu nedenle oğlunun eğitimi ile bizzat ilgilenerek dönemin meşhur ediplerinden ders almasını sağlamıştır (Çaylak ve Bakacak, 2018: 354).

Böylece İbnü'l-Mukaffa, Arap dili ve edebiyatına derinlemesine vakıf olmuştur. Hem Basra çevrelerinde hem de bedevilerce konuşulan Arapça'ya hâkimdir. Zaten Farisî bir aileden gelmiş olduğu için Fars dili ve kültürünü de detaylarıyla bilmektedir. Bunların yanı sıra Hint ve Yunan dillerini de öğrenmiştir.

Müslüman olduktan sonra çok fazla yaşamayan İbnü'l-Mukaffa'nın ölüm nedeni ve şekli konusunda net bir bilgi yoktur. Birçok rivayet arasından tercih edilen rivayete göre 759 yılında, 36 yaşında iken Basra'da öldürülmüştür (Çaylak ve Bakacak, 2018: 364-365).

İbnü'l-Mukaffa ilk olarak Emeviler'in son döneminde Irak'ta, daha sonra sırasıyla Basra, Küfe ve Kirman'da vali kâtipliği yapmıştır. Abbasiler döneminde de bu görevine devam etmiş, önce Basra valisi Süleyman bin Ali'nin hizmetinde bulunmuş, daha sonra Kirman valisi İsa bin Ali'nin hizmetine girmiştir. O zamana kadar babası gibi Mecusi olarak yaşamış olan İbnü'l-Mukaffa, İsa bin Ali'nin teşviki ile İslam'ı kabul ederek 30 yaşlarındayken Müslüman olmuştur. Ancak İbnü'l-Mukaffa, Fars kökenli inançlara ait pek çok kitabı Arapça'ya tercüme ettiği için, İslamiyet'i seçmiş olduğunu beyan etmesine rağmen zındıklık ile itham edilmiştir. Kitabı yazan dört "zındık"tan birinin İbnü'l-Mukaffa olduğu söylene de bu konuda kesin delil yoktur. Yine de bazı rivayetler, İbnü'l-Mukaffa'yı ölüme götüren asıl sebep olarak bu kitabı göstermektedirler (Çaylak ve Bakacak, 2018: 357).

İbnü'l-Mukaffa'nın bilgi birikiminin en önemli dayanak noktalarından bir tanesi beşinci asırda Sasânî hükümdarı I. Hüsrev'in Yunanca ve Hinçe'den Pehlevice'ye yaptırdığı tercümeledir. "İran aydınlanması" olarak anılan bu dönemde pek çok eser Pehlevi diline kazandırılmıştı. İbnü'l-Mukaffa bunlardan bir kısmını, Abbasi halifesi Mansur'un isteği ile Arapça'ya tercüme etmiştir. Yaptığı tercümeleder arasında *Kelile ve Dimne*, *Ayinname* ve Aristo'nun *Mantık* kitapları öne çıkmaktadır. *Kelile ve Dimne*, incelikli bir ahlak ve siyaset kitabıdır. *Ayinname* ise İran siyasî

geleneğini anlatan önemli bir belgedir. İbnü'l Mukaffa yıllar içerisinde devlet geleneğinde biriktirmiş olduğu tecrübeleri İran, Yunan, Hint ve Sasani siyasi gelenekleri hakkında edindiği bilgiler ile birleştirerek *Edebü's-Sağîr*, *Edebü'l-Kebîr* ve *Risaletü's-Sahabe* adlı eserleri kaleme almıştır (Çaylak ve Bakacak, 2018: 356).

2.2.2 Siyasal Düşünceleri

İbnü'l Mukaffa'nın İslam tarihinin, siyaset ve devlet yönetimi üzerine yazılmış en eski eserlerden birinin yazarı olması nedeniyle siyasal düşüncenin gelişiminde önemli bir yeri bulunmaktadır. Abbasi Halifesi Mansur'a ithafen yazdığı bu eserde İbnü'l-Mukaffa, İran patrimonyal monarşiye dayanan siyasi yönetim geleneğini halifelik üzerinden meşrulaştırarak, siyasi erki elinde tutan halifenin güç ve iktidarını tahkim edecek siyasi ilkeleri büyük bir ustalıkla ortaya koymuştur

Risaletü's-Sahabe adlı eseri, İbnü'l-Mukaffa'nın bütün eserlerinden amacı, içeriği, uzunluğu ve biçimi itibarıyla farklıdır. Eser Halife Mansur'a hitaben kaleme alınmış olsa da halifenin bu eseri görüp görmediği belli değildir. Fakat görmüş olsa bile içerisinde yazanları göz ardı ettiği ve uygulamadığı bir gerçektir. *Risaletü's-Sahabe* devletin toparlanması, gücünü tesis etmesi ve halk tarafından da benimsenmesi için elzem görülen ıslah tedbirlerini ihtiva eder. Bunları yedi ana konu başlığı altında toplayabiliriz (Çaylak ve Bakacak, 2018: 376-372):

2.2.3 Liderlik Anlayışı

İbnü'l Mukaffa'ya göre halifede belli niteliklerin olması gerekir. Nitekim İbnü'l-Mukaffa *Risaletü's-Sahabe*'ye halifeye dua ile başlar. Fakat bu duanın içerisinde "Emîrü'l-Mü'minîn" ve "Şerli Yöneticiler" şeklinde bir ayırım yaparak bu ikilik üzerinden halifeye bir mesaj vermiştir (Çaylak ve Bakacak, 2018: 3765). Ona göre Emîrü'l-Mü'minîn unvanına layık iyi bir yönetici, kendi ilmi ile yetinmez, istişare etmeyi ve nasihat dinlemeyi önemser; kuruntularla hareket etmez; kibirden ve dünya malına tamah etmekten uzak durur; kendisine muhtaç olanın ihtiyacından faydalanmaz, nefsi için onlara eziyet etmez. Halifeye asıl olanın bu dünya değil ahiret olduğunu unutmuyarak kendisine bunca nimeti veren Allah'a şükür ihmal etmemesi gerektiğini hatırlatır (El-Mukaffa,2004: 110). Emîrü'l-Mü'minîn müsriflikten kaçınmalı, lüks hayattan iğrenmeli, mütevazı olmalı ama cimriliğe de

kaymamalı, kadın ve makam peşinde olanlara yüz vermemeli, iyi ve ehil kimseleri diğerlerine tercih etmelidir. İbnü'l-Mukaffa, halifeye dost ve arkadaşlarını iyi seçmesini, danışman ve memurları ehil kimseler arasından seçmesini tavsiye eder. Bu tavsiye daha önce bahsettiğimiz *Hükümdar'a Aynalar* türünün hemen hemen bütün kitaplarında geçmektedir.

İbnü'l-Mukaffa Risaletü's-Sahabe'de ise başka eserlerden farklı olarak bu tavsiye belli bir guruba yönelik olarak sunulur. İbnü'l-Mukaffa'ya göre Arap soylular sınıfı ve hilafet çok yakın ilişki içerisinde olmalıdır. Bu nedenle de halife, kendi yakınlarına üst düzey rütbeler vererek onları kendine bağlı bir soylular sınıfı haline getirmelidir. Kendi hayatı boyunca özel yaşamında İran asilzadelerinin geleneklerini uygulayan İbnü'l-Mukaffa, benzer bir geleneğin yeni devlet içerisinde de teşekkül etmesinden yanadır (Çaylak ve Bakacak, 2018: 376-372).

2.2.4 Din ve İktidar Anlayışı

İbnü'l-Mukaffa, halifenin ulemanın görüşlerine danışmasının gerekliliği üzerinde önemle durur. Ona göre halife bilgi sahiplerini teşvik etmeli, düşüncelerine kıymet vermeli ve öğütlerini dinlemelidir (Mukaffa, 2004: 104). Hatta bir adım ileri giderek, ulemanın bir nevi hafiyelik görevini de üstlenmesini uygun olacağını, bunun kamu hizmetini yürüten kişiler için bir nevi *panopticon* haline gelerek oto kontrolü sağlayacağını söyler. Daha açık bir biçimde ifade edersek, ulemanın memurları sürekli olarak "izleyen bir göz" gibi hareket etmesi, bir süre sonra memurların içerisinde 'her fısıltıyı duyan bir kulak var' duygusunun uyanmasına sebep olacaktır (Mukaffa, 2004: 121). Çok ilginçtir otokontrolün sağlanması konusunda Mukaffa'nın 8.yüzyılın ilk yarısında düşünmüş olduğu tekniği, bir İngiliz düşünürü olan Jeremy Bentham (1748-1832), 18.yüzyılda, Fransız toplumbilimcisi olan Faucault (1926-1984) ve bir İngiliz toplumbilimcisi olan Giddens (D.1938), ise 20. Yüzyılda düşünmüşlerdir. Örneğin Bentham, 1785 yılında, "Panoptikon-Bütünü gözetlemek" adını verdiği bir proje geliştirmiştir. Buna göre hapishane olarak kullanmak üzere sekizgen şeklinde bir bina tasarlamıştır. Bu sekizgenin tam ortasında bir gözetleme kulesi bulunmaktadır. Öyleki kuleden bütün hücrelerin görünmesine karşılık hiçbir hücre, kuledekileri görememektedir. Amaç, mahkûmların sürekli olarak gözetlendikleri fikrine kapılmalarını sağlamaktır (Yanık, 2017: 787). Diğer taraftan

Faucault, *Panoptikon* fikrinden yola çıkarak, Hapishanenin Doğuşu (2005) ve İktidarın Gözü (2007) çalışmalarında, “Gözetim Toplumu ve İktidar” arasındaki bağlantıları incelemiştir. Ona göre kapitalizm, sistem içindeki verimli üretime karşı yaratılabilecek, direnç veya direnişin mevcut düzeni yıkmaya olasılığına karşı, her bireyin somut ve kesin olarak gözetlenmesi gerekmektedir. Benzer şekilde Giddens (2008:24)’a gözetimi, doğrudan izleme yoluyla toplanan şifrelenmiş bir bilgi birikiminin sosyal davranışların dizaynı ve otokontrolünü sağlayan bir araç olarak görmektedir.

İbnü'l-Mukaffa halifeye sorgusuz sualsiz itaati uygun bulmaz. Böylesi bir itaatin kişiyi Allah'ın haram kıldığını helal saymaya kadar götürebileceğini söyler. Ona göre Allah'a isyan konusunda yöneticiye itaat yoktur, fakat "*Hakkında açık nass bulunmayan ve karar verme yetkisini Allah'ın, devlet başkanına verdiği yönetimle ilgili işlerde* itaat şarttır. Böyle durumlarda itaatten kaçınan hain olur. İbnü'l-Mukaffa Kur'an ile sabit olan kuralların değiştirilemez olduğunu söyler. Müminlerin Emiri'nin Kur'an ve Sünneti koruma ve uygulama zorunluluğu vardır. Fakat bu kaynakların hayatın her veçhesini kaplama durumu yoktur. Diğer bir deyişle, Kur'an ve Sünnet başlıca konularda kuralları koymuşlar, geri kalan hususlarda ise reye açık kapı bırakmışlardır. *Rey* hakkı ise yöneticinin, yani halifenindir (Mukaffa 2004: 106-110). Başka bir ifadeyle İbnü'l-Mukaffa yoruma dayalı bir hukuk alanının bulunduğunu, hatta bulunması gerektiğini ileri sürmektedir. Yorumlama hakkını halifeye vererek de ulemanın farklı yorumlarını engeller. Ayrıca halifenin koyduğu kurallar hususunda itaatsizliği ihanet sayarak muhalefeti gayri meşru gösterir.

Esasında İbnü'l-Mukaffa'nın *rey* olarak bahsettiği düşünme, yorumlama ve karar alma hakkı, daha sonra ümmet içerisinde *icma* olarak anılacaktır. Hakkında açık bir kural ya da delil bulunmayan hususlarda İslam âlimlerinin fikir birliği etmeleri demek olan *icma*, İbnü'l-Mukaffa döneminde henüz literatüre girmemiştir. *Risaletü's-Sahabe'de* geçen *rey* ile günümüze taşınan *icma* arasındaki en önemli fark *rey*in tek bir kişinin, yani halifenin, görüşü ve kararı oluşudur. Oysa *icma'da* toplu bir görüş ve karar söz konusudur.

İbnü'l-Mukaffa'ya göre halife dışındaki insanların, "Danışma durumunda fikir verme, çağrı durumunda icabet, huzurda değilken bağlılık dışında bir hakkı

yoktur"(Mukaffa, 2004: 107). Halife ve ailesi bütün ailelere üstündür. Halifeden başkasına itaat mecburiyeti yoktur. Halifeye itaat ise mutlaktır. Böylece İbnü'l-Mukaffa, halifeyi üstün bir konuma yerleştirerek İranlıların kutsal kralları gibi bir kutsal halifelik makamı oluşturmaya çalışmıştır.

2.2.5 Ordu Anlayışı

Son dönem Emevi devletinde ordu iki kısımdan oluşuyordu: Doğrudan halifeye bağlı olan Hassa ordusu ve genellikle yeni yerlerin fethinde ön saflarda yer alan yerel ordu. Hassa ordusu Suriyeli Araplardan oluşuyordu; halifeye bağlılığı ve iç güvenliği sağlamakla yükümlüydü. Hilafet merkezi dışında bulunan Hassa birlikleri yerel halkın arasına karışmıyor, farklı bir yerde kendi yerleşim bölgelerini oluşturuyordu. Örneğin Irak'ta Vâsıt bölgesinde yerleşmişlerdi. Hassa ordusunun birlik ruhu kabilecilik anlayışından ileri geliyordu. Sadece Suriyeli Araplar'dan oluşan bu orduya başka hiçbir millettten insan kabul edilmiyordu (Çaylak ve Bakacak, 2018: 368).

Abbasiler döneminde Hassa ordusunun kabileci yapısı değişmişti. Horasanlılardan oluşan yeni ordu, çok köklü bir askeri geleneğe sahipti. Her ne kadar İran topraklarında yaşıyor olsalar da Horasanlılar tam İranlı değillerdi. Melez bir guruptu. Emeviler dönemindeki Hassa ordusu ile Abbasiler dönemindeki Horasan ordusu arasındaki en belirgin fark, ordu içerisindeki birlik ruhunun neş'et ettiği kökendi. Suriyeli Emevi ordusunun halifeye bağlılığı kabileci bir refleksti. Oysa Horasanlılar, din temelinde halifeye bağlanmışlardı. Dolayısıyla Abbasiler'in dinin bütünleştiriciliğine olan ihtiyacı her zamankinden fazlaydı. Bu noktada "doğru inanç"ın tanımlanması en önemli mesele olarak ortaya çıkıyordu. İbnü'l-Mukaffa, bağlılık konusunda her türlü ifrat ve tefritten sakınılması gerektiğini söylüyordu. Ona göre "doğru inanç" aşırılıklardan uzak olmalıydı. Mesela halife namazda kibleyi değiştirirse ona uyacak derecede bir bağlılık, halifeyi mutlu etmesi gereken değil tam tersine endişelendirmesi gereken bir bağlılıktı. Çünkü böylesine bir bağlılık halifeye ancak zarar verirdi (Mukaffa, 2004: 110).

İbnü'l-Mukaffa, ordu için yazılı kurallar konulmasını ve eğitilmesini öngörüyordu. Bu sayede askerlerin taşkınlık yapmasının ve halka zarar vermesinin engellenmiş olacağını söylüyordu. Ona göre:

"Herhangi bir topluluğa hükmeden kimse eğer onların görüş, söz ve yaşayışlarında uyumlu olup olmadıklarını bilmiyorsa, böyle bir kimse bütün görenleri dehşete düşüren aslana binmiş bir kimseye benzer"(Demirci 2008: 228).

İbnü'l Mukaffa ordunun eğitilmesi gerektiğini de düşünüyordu. Savaşta ve barışta Şeriat'ın öngördüğü şekilde davranabilmeleri için Kur'an'ı ve sünneti iyice öğrenmeli, bunlarla hal ve hareketlerine çekidüzen vermeliydiler. Aşırıya kaçmayan bir sadakati, amacına uygun erdemi ancak bu şekilde gösterebilirlerdi. Bütün bunların yanı sıra, askerin geliri kesilmemeliydi. Maaşları, erzakları ve ganimetten payları tam olarak verilmeliydi ki yoksun kalarak halkın payına göz dikmesinler; onları sıkıştırıp eziyet vermesinler (Çaylak ve Bakacak, 2018: 369).

İbnü'l-Mukaffa (Mukaffa, 2004: 110)'ya göre ordunun vergi toplamaması gerekiyordu, çünkü bu görevin orduyu bozacağını düşünüyordu. Ordu mensupları hem kaba kuvvete başvurarak halka eziyet edebilir, hem de topladıkları konusunda hile yaparak devleti kandırabilirlerdi. Bu durum fark edilse bile sorgulanamadıkları için cezalandırılmazlardı. Bu nedenle vergi toplama işi, boyun eğebilen ve gerektiğinde cezalandırabilecek olan memurlara verilmeliydi.

2.2.6 İstihbarat Anlayışı

İbnü'l-Mukaffa istihbarat teşkilatını bir devlet için olmazsa olmaz bir unsur olarak görüyordu. Hem ordu içerisinde hem de toplumun her seviyesinde hafiyeler olmalı, bu sayede halife her şeyden haberdar olmalıydı. Böylece olası isyan fikir ve hareketleri erken haber alınarak derhal önlem alınabilirdi. İstihbarat servisi İran devlet geleneğinin tipik bir unsuruydu. İbnü'l-Mukaffa bu geleneği yeni devletin tamamen benimsemesini istemiş, bu sayede tebaanın halifeye itaatinden emin olunabileceğini belirtmiştir (Çaylak ve Bakacak, 2018: 370).

2.2.7 Hukuk Anlayışı

İbnü'l-Mukaffa'ya göre eğer her okul kendi kıyasını kendi yapar ve buna uyarırsa kargaşanın önüne geçilemez. Bu sorunun önüne geçilebilmesinin tek yolu, yazılı hukuktur. Halife hukukun yönetimini eline almalıdır. Dini otoriteler tarafından doğruluğu tasdik edilen sünnete, geleneklere ve kendi kararlarına dayanan bir hukuk kitabı yazmalıdır (Mukaffa, 2004: 114).

2.2.8 İdarî Örgütlenme Anlayışı

İbnü'l-Mukaffa'ya göre halife, etrafında danışman olarak tuttuklarına dikkat etmelidir, çünkü bazen hayırlı işlerin en başta gelen engelleyicileri onlar olabilirler. Emîrû'l-Mü'minîn valileri ile de yakından ilgilenmelidir. Onların yapıp ettiklerini takip etmeli, ıslah konularına ise özel bir önem vermelidir. Gerekirse bu konuda valileri sıkıştırmalıdır (Mukaffa, 2004: 105).

2.2.9 Malî Yapı

İbnü'l-Mukaffa Emeviler döneminde orduya dağıtılan çeşitli ücretlerin dağıtımındaki adaletsizliklerin nasıl memnuniyetsizliklere yol açtığını ve ordu içinde muhalefet dalgaları oluşturduğunu bilir. Bu nedenle orduya düzenli bir maaş bağlanmasını teklif eder. Ayrıca bu maaşın kayıt altına alınması gerektiğini söyler. Ona göre maaşlar yiyecek fiyatlarına endekslenerek ordu mensuplarının alım gücünün düşmesi engellenmelidir (Mukaffa, 2004: 120).

2.3 Farabi'nin Siyasal Düşüncelere Katkısı

2.3.1 Farabi'nin Hayatı ve Eserleri

Nizamü'l Mülk 'den önce yaşamış ve doğuda siyasi düşüncenin gelişmesine katkıda bulunmuş fikir adamlarından bir diğeri de Farabi'dir.

Ebu Nasr Muhammed İbn Muhammed İbn Tarhan İbn Uzluk-el-Farabî, 870-950 yılları arasında yaşamış bir Türk Filozofudur (Farabi, 2001: 7). Maveraünnehir bölgesinde Farab yakınlarında bulunan Vesic'de doğmuştur. Yaşadığı bölgenin ileri gelen bir ailesine mensup olan Farabi'nin babasının Samanî Sarayı'nda askeri bir görev de ifa etmiş bir Türk olduğu bilinmektedir. Hayatının detaylı bir şekilde bilinmediği ifade edilse de, Farabi'nin genç yaşlarında, döneminin önemli kültür şehirlerinden biri olan Bağdat'a geldiği ve bir Hristiyan olan Yohanna İbn Haylam'dan eğitim aldığı kaydedilmektedir. Bir Türk olmasına rağmen, Arapça, Farsça ve Yunanca'yı iyi bildiği özellikle belirtilen Farabî, dilbilgisi, felsefe, musiki, matematik, astronomi ile birlikte döneminin önemli görülen tüm bilimleri noktasında eğitim görmüştür (Çaylak ve Çelik, 2018: 389).

Farabi, özellikle Eski Yunan siyasi felsefesi ile İslam'ın bu konudaki görüşlerini uzlaştırmaya çalışan ilk Türk İslam filozofu olma unvanına sahiptir. Platon ve Aristoteles'in siyaset felsefesini İslam'la uzlaştırma çabasından dolayı, kurduğu sistem ile İslam düşüncesini ve kendisinden sonraki birçok filozofu derinden etkilemiştir (İşçi, 2015: 90).

Farabi'nin elli dört eseri günümüze ulaşırken, bunlardan on sekizi mantık, üçü matematik, altısı fizik, on dokuzu metodoloji ve metafizik, sekizi de ahlâk ve siyaset ile ilgilidir. Bunların birçoğu Türkçe 'ye çevrilmiştir. Bazı eserlerin ona atfedildiği ve bu durumun zaman zaman karışıklıklara neden olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı önemli düşünürlerin çalışmalarına *Şerhler* yazmıştır.

2.3.2 Toplum ve Siyasi Düşünceleri

Farabi'ye göre her insan, yaşamak için gerekli olan bütün özellikleri taşımakla birlikte bu ihtiyaçlarını fiziki olarak tek başına karşılama gücünden yoksundur. O yüzden insanlar, bir arada yaşamak zorundadırlar. Ona göre, toplum da, farklı karakter ve yaratılıştaki insanların bir araya gelmesiyle oluşan bütündür. Toplumlari ise ideal olarak üç kategoride sınıflandırmaktadır. Bunlar(Farabi, 2001: 79):

- Büyük toplumlar: Yeryüzündeki bütün insanlara yer veren toplumlardır
- Orta toplumlar: Milletleri ifade etmektedir.
- Küçük toplumlardır: Şehir halklarını ifade etmektedir

Farabi'ye göre aile, sokağın bir parçasıdır; şehir, milletin bir parçasıdır ve millet ise, dünya toplumlarının bir parçasıdır. Dostluk ve yardımlaşmanın en mükemmeline şehirlerde rastlanır. İyilik ve dostluk, insanların iradeleriyle gerçekleştiği gibi, kötülükler de böyledir. Bir devletin sınırları içindeki halkın yardımlaşma ve işbirliği durumu, eşitlik bozulduğunda kötülüğe dönüşebilir. Halkının mutlu olmak için yarıştığı ve yardımlaştığı devletler erdemli ve ideal devlettir (Farabi, 2001: 80).

İslam ve Arap dilinde "siyaset felsefesi" kavramı, ilk kez Farabî tarafından kullanılmıştır. O, bu kavramı, "özellikle insan mutluluğu ve mutsuzluğu açısından tanımlanmış bir tür pratik felsefe" olarak görmüştür. Farabi, bilimleri ansiklopedik

olarak tasnife tabi tuttuğu *İlimlerin Sayımı* adlı eserinde, siyaset bilimine beşinci bölümde yer vermiştir. Farabi bilimleri beş ana bölüme ayırmıştır. Bunlar, dilbilim, mantık ilmi, öğretim bilimleri (talimî ilimler), ilahiyat ve medeni bilimlerdir. Farabi'ye göre siyaset, "medeni bilimler" içine giren bir bilim dalıdır.

Farabî, toplum merkezli siyaset olgusunu ayrıntılı ve tanımlayıcı olarak şu şekilde açıklamıştır:

“(Siyaset ilmine gelince) o, iradi fillerde iradî hayat tarzlarının çeşitlerini, bu fiiller ve hayat tarzlarının kendilerinden doğduğu yetiler, huylar, karakterler ve özellikleri, onların kendileri için icra edildikleri amaçları, onların insanda nasıl var olmaları, gerektiği biçimde bulunmaları için nasıl düzenlemeleri gerektiğini ve onları koruyanın yollarını araştırır ve fiillerin kendileri için icra edildikleri hayat tarzlarının kendileri için gerçekleştirdikleri amaçlar arasında ayırım yapar. Onlar içinde gerçek mutluluk olan şeylerle öyle olmadıkları halde öyle zannedilen şeyler olduğunu, gerçekten mutluluk olan şeyin bu dünyada var olmasının imkânsız olduğunu ancak bu hayattan sonraki hayatta, yani ahrette mümkün olduğunu, zenginlik, şeref (karâme), hazlar gibi mutluluk olduğu zannedilen şeylerin amaçlar olarak alındıkları takdirde ancak bu dünyadaki hayatta söz konusu olduğunu ortaya koyar. O, fiiller ve hayat tarzları arasında ayırım yapar ve gerçekten mutluluk olan şeyi bize veren şeylerin iyi ve güzel davranışlar, erdemler olduğunu, onlardan başkalarının ise kötü ve çirkin davranışlar ve kusurlar olduğunu, erdemli fiiller ve hayat tarzlarının şehirler ve milletler arasında bir tertip üzere dağılmış olması ve ortak olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini bildirir. Bütün bunların ancak bir önderlikle (riyasa) mümkün olduğunu, bu fiiller, hayat tarzlarının, özellikler, yetiler ve huyların şehirlerde ve milletler arasında ancak onunla gerçekleşebileceklerini, önderliğin bütün bunları ortadan kalkmamaları için korumaya çalıştığını gösterir. Yine bu ilim bu önderliğin ancak özel bir meslek (mihna) ve yetenek (meleke) meselesi olduğunu, insanlar arasında düzeni temin ile onlar arasında düzen altına alınan şeylerin muhafazasına ilişkin fiillerin kaynağının bu meslek ve olduğunu açıklar. Bu meslek hükümdarlık, devlet veya insanlar arasında ona ne ad veriliyorsa işte odur. Siyaset de, bu mesleğin fiilidir” (Çaylak ve Çelik 2018: 398)

Farabî, siyasi içerik bakımından en önemli eseri olan *El-Medinetü'l Fazıla'da*, bağlı olduğu ekol ve kategorikleştirici/tanımlayıcı anlayış çerçevesinde, toplumları temel alarak siyasal yapılanmaları açıklama yoluna gitmiş, "mükemmel" toplumların çeşitleri ile coğrafi olarak dünya üzerindeki yerleşimleri üzerinden evrensel bir anlayışla, toplumların "birlikli" yapılanmalar kurmalarını mantıksal çerçevede anlamlandırmaya çalışmıştır. Buradan hareketle üç tip topluluk olduğunu ifade eden Farabî, medeniyet oluşturma çabasındaki toplulukların organik yapılanmalarının ne kadar önemli olduğunu anlatarak, "uyumlu" bir "dünya toplumu" nun oluşabilmesi için, "ortak aklın" bir yansıması olan ve "erdemli" insanlardan oluşan "şehir" adı verilen yerleşimlerle ilgili geniş açıklamalara girişmiştir. Bu noktada şehri, "İçinde

yaşayan insanlar bulunan mekânlardır" diye tarif eden Farabî, şehrin nasıl bir fiziki yapıda olduğunun önemli olmadığını belirterek, bir bütünlük, kemaliyet ve tamamlanmışlık içeren bir toplumsal, iktisadi ve siyasi yapı olduğu üzerinde durmuştur. Bu noktada Risale fî el-Akl adlı eserinde Farabî, "erdemli" toplumsal aklın nasıl hareket ettiğine işaret ederken, "halk" olarak nitelediği toplumu, "düşünen ve akleden" şeklinde kavramsallaştırmış, bunu da "yaratılıştan faziletli olup başka bir sebeple değil, fazilet olduğu için faziletli işleri odaya çıkarmada parlak zekâyâ sahip olan" şeklinde tanımlamıştır (Farabi, 2010: 342).

2.3.3 Liderlik ve Yöneticilik Anlayışı

Farabi'ye göre dört çeşit yönetici bulunmaktadır. Bunlardan ilki, gerçek sultan ya da ilk başkandır. Bu tür yöneticilerde altı özellik bulunmalıdır. Bu özellikler (Farabi 1986: 38):

- Hikmet sahibi olmalıdır. Yani her türlü bilgiye sahip olmalıdır.
- Tam pratik hikmet sahibi olmalıdır. Yani sahip olunan bilgileri uygulamaya
- koyabilmelidir.
- İkna edebilme özelliği olmalıdır.
- Çevre ve halk üzerinde iyi etki bırakmalıdır.
- Bedensel herhangi bir özü bulunmamalıdır.

İkinci yönetim ve yönetici tipi, grup yönetimi ve yöneticileridir. Bu yönetim türünde yukarıdaki özelliklerin bir kişide değil de değişik kişilerde bulunması durumudur. Üçüncüsü, bu özellikleri taşıyan kimselerin bulunmaması durumunda ortaya çıkan yöneticilerdir. Bu tipe giren yöneticilerin başarılı olabilmesi için şu özelliklere sahip olmaları gerekir:

- Kanunları iyi bilmelidirler.
- Yönettikleri yerleri iyi bilmeleri
- Sözlü ve yazılı kanunlara, benzerlerini esas alarak uygulamalıdır.
- Etkileyici hitabet ve ikna etme özellikleri olmalıdır.

2.3.4 Farabi'nin Devlet Anlayışı

Farabi, "neden bir devlet olmalı?" sorusuna yanıt aramıştır. Farabî, *Tahsîlu's Sa'ade* isimli eserinde, başkalarının yardımına ihtiyaç duymanın insan olmanın bir sonucu olduğunu söyler. Çünkü insanın başka insanlarla bir siyasi topluluk oluşturmak istediğini belirtir. İnsanın, doğası gereği medeni ve siyasi bir varlık olduğunu zikretmiştir. Farabî'ye göre, insan amacı olan "kemalî" tek başına elde edemeyecek bir varlıktır. Farabi, insanın beşeri bir varlık olarak incelenmesini, siyasî bilim içinde gerçekleştirmiştir. Siyasi topluluğun amacını, tamamen bilgi ve erdem odaklı olarak ele alan Farabî, siyaseti, bir "sanat" olarak nitelendirmektedir (Farabi,2001: 80-102).

Farabi'ye göre, "siyasi toplum" (devlet) insan tabiatının doğal bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü insan, olgunlaşmasının bir aracı olarak "siyasi toplanmanın zorunluluğunu" doğal olarak hisseden bir varlıktır Bu durumu Farabî, *Mutluluğu Kazanma (Tahsîlu's Sa'ade)* adlı eserinde şu şekilde açıklamıştır:

“Her insanın yapması gereken işte, başka insan veya insanlara bağlanması doğuştan bir meylidir: Bu, her bir insanın durumudur. Bunun için, o olgunluktan gücünün yettiğini elde etmek için her insan başkalarıyla komşuluk etmeye ve onlarla bir araya gelmeye muhtaçtır: Bu hayvanın tabii yaratılışında bir sığınak aramak ve aynı türe ait olan kimselerin mahallesinde oturmak da vardır; insana bundan dolayı içtimai ve siyasi bir hayvan adı verilmiştir. Şimdi burada başka bir ilim ve insanın bu olgunluğa doğru kendileriyle çalışacağı bu düşünce ilkelerini, işleri ve hasletlerini araştıran başka bir inceleme ortaya çıkar. Buradan sırayla ahlâk (antropoloji) ve siyasi ilim doğar” (Farabi 2004: 32).

Farabi'ye göre devlet yönetimin düzenli olabilmesi için görevleri basitten karmaşığa doğru hiyerarşik bir şekilde dağıtılmalıdır. Devletin başında bir başkan ve yetki bakımından ona yakın yardımcıları bulunmalıdır. Bu yardımcılardan herbiri görevini başkanın istekleri yönünde kullanmalı ve devlet yönetimindeki hiyerarşi devam ederek sonunda aşağı tabakalara yansımalıdır. Artık bu sonuncular, başkalarına emretme yetkisi olmayan ve sadece aldıkları emirleri yerine getirmekle yükümlü olan kimselerdir. Bu yöneticilerin başında bir başkan bulunmalıdır (İşçi, 2015: 98).

Farabî'nin ortaya koyduğu bu devlet tasavvuru Rosenthal'a göre, yaşadığı günün koşullarına göre bir "özgürlük devleti"dir. Çünkü Farabî'nin bu dünya adına ele aldığı hiçbir hükümet şekli "kâmil" değildir. Bunlar, insanların sürekliliğini

sağlamak için var olan sosyal örgütlenme ihtiyacının birer sonucudur. Bu noktada Farabî'nin ortaya koyduğu devlet biçimi, kendilerine daha fazla özgürlük sağlayacak ve özel isteklerini karşılayabilecek insanlara iktidara vermeye hazır insanlardan oluşan bir birlikteliktir. Bu noktada siyasi lidere boyun eğiş, tamamen gönüllü bir iştir. Çünkü devlet, onu oluşturanların iradesine bağlıdır. Bu bağlamda daima bir gün sona erecek olan iktidar, işleri o gün için yürütebilecek olan hükümetten ibarettir. Bütün devlet modelleri içinde işte bu tür bir devlet, *"En uygun ve mutlu şartlara sahip olandır"* (Çaylak ve Çelik, 2018: 400).

Farabî, *"Siyasi toplum ve şehirlerdeki halkın birleşmesinden meydana gelen topluluk, dünya bütünlüğünü teşkil eden cisimlerin birleşmesine uyduğu kendisine belli olmuştur"* biçiminde bir değerlendirme yapmıştır. Böylesi bir siyasal birliktelik olarak kafasında şekillendirdiği devletini, "Şehir, toplum ve yönetici" üzerinden mükemmel bir organizasyon haline getiren Farabî, böyle bir organizasyonda kurulacak "adalet" üzerine görüşlerini Platon ve Aristoteles'in siyasal düşüncelerinin geliştirilmesi temelinde yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda zaman zaman girdiği "mükemmel/tam/ikmal olan/tamamlanmış şehir devleti" hakkındaki tartışmalarında "adaletli bir yönetimi açıklarken, Aristoteles'in Büyük İskender'e yönelik öğüdünü yorumlamakta ve buradan kendi özgün görüşüne şu cümleleri ile ulaşmaktadır:

"Mesela site devletlerinin yönetimiyle ilgili olarak İskender'e yazmış olduğu mektupta: 'Sosyal dayanışmada kim adaleti tercih ederse siteyi yöneten, ceza konusunda ona ayrıcalık tanımalı' diyor. Bu ifadenin tamamı şöyle olmalıdır: 'Kim adaleti zulme tercih ederse, siteyi yöneten ceza ve mükâfatta ona ayrıcalık tanımalıdır', yani 'Adaleti tercih eden mükâfatlandırılmak, zulmü seçen cezalandırılmalıdır.'" (Çaylak ve Çelik, 2018: 401-402).

Farabî, çeşitli misaller ve öngörüler üzerinden mükemmel toplum ile ikmal olmuş ve tamamlanmış devletine ulaşmaya çalışarak, *"Felsefe, yönetimin bir parçası olmaktan çıkarsa"*, aklın ve düşünmenin şehri terk etmesi halinde olabileceklere yönelik olarak, adil ve erdemli bir yönetici nesle ilişkin belli özellikler ve gerekli şartları ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle, *"Yönetici, bir filozof olmalıdır"* diye başlayan ve liyakat, adalet, belagat, zindelik ve azim gerektiren özellikleri saydıktan sonra; *"Eğer bütün bu şartları yerine getiren tek kişi bulunmaz da biri sadece filozof olan, diğeri ise geri kalan şadları yerine getiren iki kişi bulunursa, onların ikisi bu şehrin yöneticisi olacaklardır"* demiştir. Ancak özellikler farklı kişilerde ayrı ayrı

belirirse de, bu kişilerin "*Hepsi birlikte en üstün yöneticiler olacaklardır*" diyerek, farklı bir yönetim sistemini salık vermiş, esnek ve akli bir çözümü şehre sunmuştur. Bu durumu sağlayacak olan ise, bu liderler çevresinde ve her durumda o millet için "ortak erdem"i sağlama yükümlülüğüdür. Farabî bu tip de bir liderin durumunu, organizmacı toplum tasavvurunu çağrıştıracak bir şekilde, beden işleyişindeki en önemli organın fonksiyonu çerçevesinde şu şekilde analiz etmiştir:

“Nasıl ki bedende emredici organ kendisi ve özel nitelikleri bakımından bütün organların en mükemmeli ve en tamı ise, aynı zamanda o başka bir organla ortaklaşa olarak sahip olduğu şeyin de iyisine sahipse, onun altında kendi paylarına kendilerinden daha aşağıda bulunan organlara emreden başka organlar varsa, ancak onların amirliklerini birincininkinden derece bakımından daha aşağıda ve birincinin amirliğine tabii ise ve çünkü aynı zamanda hem emir verici hem de emir alıcı durumdaysalar; aynı şekilde şehrin yöneticisi de özel nitelikleri bakımından onun (şehrin) en mükemmel parçasıdır. Başkasının kendisiyle ortak olarak paylaştığı şeyin de en iyisine sahiptir. Onun altında da kendisi tarafından yönetilen ve kendileri de başkalarını yöneten insanlar vardır. Nasıl ki kalp ilk olarak meydana gelirse, daha sonra beden diğer organlarının varlığının, onların kuvvetlerinin meydana gelişinin, onların kendilerine hâs olan varlık sırası içinde ortaya çıkışlarının nedeni olursa ve bu organlardan biri bozulduğunda bu bozukluğun giderilmesini sağlayan (yine) kalbin kendisi ise aynı şekilde şehrin yöneticisinin de ilk olarak varlığa gelmesi, sonra onun (şehrin) kısımlarının, bu kısımların iradî melekelerinin meydana gelişinin, onların kendilerine hâs olan varlık sırası içinde ortaya çıkışlarının nedeni olması gerekir. Şehrin herhangi bir parçası bozulduğunda da bozukluğu giderme vasıtalarını sağlayan da odur).Farabî'ye göre bunu sağlayacak düşünce, "*Siyasi bir düşünme erdemidir*". Bu erdem, "*... Ortak olan en güzel ve en faydalı nesneyi keşfeden düşünme erdemidir*" (Farabi, 2013:100)

Bu da sonuçta, "kanun koyma kabiliyetine" eriştiğinde, o milleti, "*...Kendi gayesine göre en güzel olanın, iyinin keşfedilmesine sürükler*". Bu noktada biraz önce üzerinde durduğumuz şekliyle, "Mükemmel toplum" anlayışını ayrıntılı olarak anlatarak, "*...Toplumun bütününün (geneli anlamında) ... herkesin varlığını devam ettirmek ve mükemmelliğe erişmek için muhtaç olduğu şeylerin sağlanmasına...*" ilişkin şu tespitleri yapmıştır:

“Mükemmel toplumlar, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Büyük toplum, oturabilir dünyanın bütünüyle bütün milletlerin bir araya gelmesidir. Orta toplum, oturulabilir dünyanın bir parçasında tek bir milletin bir araya gelmesidir. Küçük toplum, herhangi bir milletin oturduğu topraklar üzerinde tek bir şehir halkının bir araya gelmesidir. Bir köy halkının, mahalle halkının, bir sokakta oturanların, nihayet bir ev halkının bir araya gelmesi -ki bu sonuncu, en küçük bir birliktir-kusurlu, eksik bir toplumu meydana getirir. Mahalle ve köyün her ikisi de şehir için vardır: Ancak köyün şehirle ilişkisi, ona hizmet ilişkisidir. Buna karşılık mahalle şehrin bir parçası olarak onunla ilişki içindedir. Sokak mahallenin, ev sokağın bir

parçasıdır. Şehir, bir milletin yaşadığı toprakların bir parçası, millet üzerinde yaşanan dünyanın bütün toplumlarının bir parçasıdır” (Farabi 2013: 97).

Farabî, ayrıntılı bir şekilde ele aldığı "mükemmel toplum" anlayışından sonra, bu şekilde bir topluma ulaşılamazsa nasıl bir topluma gidileceğini açıklamıştır. Farabî'ye göre, eğer bunu şehir sağlayamaz ve "erdemli hâkim kılacak bir akli "ortak" olarak başaramazsa da "kötü", "bozulmuş" ya da "olumsuz" şehrin nasıl oluştuğunu ele almış ve konuyu farklı olumsuz emsaller eşliğinde ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bu noktada Farabî'nin temel aldığı kurum yönetim ve yönetendir. Bu anlamda Türkçe'ye *Siyaset Felsefesine Dair Görüşler* olarak çevrilen *Fusulü'l Medenîde* Farabi, devlet adamını veya sultanı "hekim"e benzetir; hekimin işinin hasta iyileşince bittiğini, fakat sultanın devletin her şeyiyle, her zaman ilgilenen bir kişi olduğunu ifade eder. Burada toplumu, şehir olarak nitelendiren Farabî, sultanın "ruh üzerine bilgili olması gerektiğini vurgularken, bunun bir sanatçı maharetiyle mümkün olduğunu söyler, erdemle birlikte beraber, *"Ahlâk ve fiillerde orta ve mutedil olanı ortaya çıkaran kişi, şehrin yöneticisi ve sultandır. Sultanın bunu kendisiyle ortaya koyduğu sanat ise, siyasî sanat ve sultanlık maharetidir"* ortaya çıkacağını belirtir. Ancak Farabi, yöneticinin felsefi anlayış çerçevesinin dışına çıktığı zaman veya yönetici felsefeyi bir yönetimin bir parçası olmaktan çıkarırsa, bütün diğer şartlar olumlu dahi olsa, erdemli şehir yönetimi mümkün olamayacağını altını çizmiştir. Hatta şehir halkının helak olması gibi bir tehlike ortaya çıkabilir (Çaylak ve Çelik,2018: 404).

Farabi, erdemli, tam ya da mükemmel şehirlerin zıddı olarak şehirlerin ortaya çıkabildiğini ifade ederek bu şehirleri de şu şekilde betimlemiştir:

“...(Erdemli şehre zıt şehirler şunlardır) Cahil şehir, bozuk (fâsık) şehir, karakteri değişmiş şehir, doğru yolu bulamamış, yanlışlık içinde olan (dalla) şehir. Bu değişik şehirlerin halkı da erdemli şehre zıttır. Cahil şehir, halkı mutluluğu bilmeyen, mutluluktan habersiz olan şehirdir. Onlar mutluluk konusunda aydınlatılsalar bile onu ne anlayacak, ne de inanacaklardır. Onların bildiği tek iyi şeyler, görünüşte iyi oldukları zannedilen bazı şeylerdir. Bozukşehir ise, fikirleri erdemli şehrin fikirlerinin aynı olan bir şehirdir. O mutluluğu, aziz ve yüce Tanrı'yı, ikinci dereceden kutsal varlıkları, Faal Akıl'lı ve erdemli şehrin halkı tarafından bilinmesi ve inanılması mümkün her şeyi bilir. Ancak bu şehrin insanların fiilleri, câhil şehrin insanların fiillerinin aynıdır. Karakteri değişmiş şehir, fikirleri ve fiilleri eskiden erdemli şehrin fikirleri ve fiillerinin aynı olan, ancak artık değişmiş bulunan ve yerini farklı fikirlere, fiilleri de yerini farklı fiillere bırakmış olan şehirdir. Doğru yolu bulamamış, yanlış görüş içinde olan şehir, bu dünyadaki hayattan sonraki mutluluğu amaçlayan, ancak aziz ve yüce Tanrı, ikinci dereceden yüce varlıklar, Faal Akıl hakkında, gerçek

mutluluğun sembolleri ve tasavvurları olarak ele alınsa bile, yanlış ve yararsız görüşlere sahip olan şehirdir. Bunun birinci yöneticisi, gerçekte öyle olmadığı halde, kendisine vahiy indiğini iddia eden bir adamdır. O bu uğurda aldatmadan, yalan söylemeden, kandırmadan çekinmez. Bu şehirlerin hükümdarları, erdemli şehirlerin hükümdarlarının zıddı, onların ve yönetimleri erdemli yönetimlerin zıddıdır. Bu şehirlerde yaşayan bütün diğer insanlarla ilgili olarak da durum aynıdır” (Farabi 2013: 107-109).

2.4 Maverdi'nin Siyasal Düşüncelere Katkısı

2.4.1 Mâverdî'nin Hayatı ve Eserleri

Ebü'l-Hasen Ali b. Mu-hammed b. Habîb el-Basri el-Mâverdî, 974-975'te Basra'da doğmuştur. Babası buldukları yerde gülsuyu (maû'lverd) ticareti yapan biri olduğu için, kendisi "maverdi" mahlası ile anılır olmuştur. Yaşadığı dönemde, İslam Devleti (Abbasiler) Doğu'da Şii İmami Buveyhîler ve Batı'da Mısır'ı hâkimiyeti altında tutan Şii İsmailî Fatimiler arasında sıkışmıştır. Bu dönemde, İslam ümmeti farklı mezhepler arasındaki ihtilafların çözülemez hale geldiği sıkıntılı bir sürecin içine girmiştir (Barca, 2014: 15).

Abbasi Sultan-Halifesinin yetkileri bazı dış etkenlerle sınırlandırılmış, hatta Bağdat belli bir süre Şii İmami Buveyhîler'in eline geçmiştir. Şii İmami Buveyhîler, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Sünni değer ve siyaset anlayışına karşı halife makamının önemini ve gücünü kaybetmesi yönünde bir politika izlemişlerdir. Şii İmami Buveyhîler'in hâkimiyetinin bitmesinden sonra, İslam Devleti'nde halifelik makamı hükümranlık ve meşruiyet noktasında belli bir süre için dünyevi iktidar anlamında ciddi bir zarar görmüştür. Böyle bir siyasal ve sosyal iklimde Sünni gelenek çerçevesinde Basra'da ilk fıkıh eğitimine başlayan Maverdi, daha sonra önemli Mu'tezile âlimi Abdülvâhid b. Hüseyin es Saymeri'den dersler almıştır. Maverdi, daha sonra Bağdat'a da giderek, döneminin önemli âlimlerinde de dersler almıştır. 1058'te Bağdat'ta vefat eden Maverdi, döneminde bazılarınca Mu'tezile olarak nitelendirilse de birçok farklı ekoldeki İslam âlimi kendisinden fıkıh ve hadis nakillerinde bulunmuşlardır (Çelik ve Çaylak, 2018: 409).

İslam Devleti içinde birçok resmi görev alan Maverdi'nin, "saray uleması" geleneğinin önemli temsilcilerinden birisidir. Sünni İslam devlet geleneğinde, iktidar ideolojinin din ile meşrulaştırılmasında ve zulme sapan yöneticilere karşı sabırcı ve

tahammülcü muhalefetin oluşmasında katkısı büyüktür. Mâverdî özellikle diplomatik görevleri esnasında, İslam Devleti'nin başındaki halifenin makamını korumak adına, özellikle Şii İmami Buveyhîler ve Selçuklularla ihtilafların giderilmesi noktasındaki görevlerde bulunması nedeniyle, bu devletlerin emirlerinin saygısını kazanmış ve hediyelerle ödüllendirilmiştir. Bu görevlerdeki elde ettiği kazanımlarının refah içinde yaşamasında etkili olduğu değerlendirilmektedir (Kalek, 2004: 222).

Maverdi'nin yazdığı üç eser siyaset alanında önemli olarak addedilmektedir. Bunlar, El-Ahkâmü's Sultaniye, Edebü'l Vezir ve Teshilü'n-nazar ve Ta'cilü'z-zafer fi Ahlâki'l-melik ve Siyaseti'l-mülk'tür.

2.4.2 Mâverdî'nin Siyaset Anlayışı

Maverdi'nin siyaset ve yönetime ilişkin pratik çözümleri, din ile devleti birleştirerek din üzerinden devletin kutsallaştırmasına hizmet etmiştir. Maverdi'nin açtığı yol, daha sonraki dönemlerdeki devlet uygulamalarını etkilemiş ve dinin devlet yönetimindeki belirleyiciliği üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu bağlamda Mâverdî, *"Dini işlerden sorumlu halife ile yapılan anlaşmaya göre sivil idareyi kontrol eden emir arasında otorite alanlarının sınırlarının çizilmesi için teorik bir temel sağlamak"* için uğraş vermiştir. Mâverdî'nin siyasal eserleri ve özellikle de *El-Ahkâmü's Sultaniye* fıkıh mezheplerinin görüşlerinin bir özeti niteliğindedir. Mâverdî bu eserinde, kendisinden önceki İslam kaynaklarından büyük oranda faydalandığı belirtilmekle birlikte, O'nun siyasi düşünceleri, *"...Kısmen geçmişin mirası, kısmen de kendi döneminde cari olan görüşlerin zekice işlenmesi olduğu sonucu..."* olarak değerlendirilmiştir. Mâverdî'nin bu özelliği zaman zaman onun, "reform yanlısı" bir fakih olmasına ve *"Her durumda Şeriati, koşullara uydurma yanlısı"* olarak tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu tutumu Mâverdî tarafından, "ılımlılık ve denge, "iki aşırılığın ortası" denilerek ve din adına, "güçlü bir hükümdarın üstün otoritesi" için meşrulaştırılması amacıyla kullanılmıştır. Bu çerçevede, Mâverdî için devletin önemi ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Mâverdî, bir Sasani devletinin kurucusunun kendisinden sonraki krala yazdığı "vasiyatnameyi" temel alarak, din ile devlet arasındaki bağlantıyı şu şekilde ifade etmiştir (Maverdi, 2013:13):

“Din ve devlet, ayrılmaz bir bütündür; birinin yardımı olmadan diğersinin ayakta durabilmesi mümkün değildir. Din, temel; devlet ise, onu koruyan bir askerdir. Devletin mutlaka bir temeli olması gerektiği gibi bu temelin de mutlaka kendisini koruyan bir muhafıza ihtiyacı vardır. Muhafızı olmayan şey, yok olmaya mahkûm olduğu gibi temeli olmayan şey de yıkılmaya mahkûmdur.”

Din ve devletin birlikteliği hatta özdeşliği üzerinden devleti önemseyen Maverdi'nin siyasal düşünceye en önemli katkısı, genel çerçevede fıkhi ya da tamamen felsefi boyutunu ele almadan, saf siyasi görüşler ileri sürmek biçiminde gerçekleşmiştir. Görüşleri İslam Devleti'nin gerekli kurucu yönlerini açıklamaya yönelmiştir Bu anlamda Muhammed Kameruddin Han'a göre, Mâverdî'nin *El-Ahkâmü's Sultaniye* kitabının sadece küçük bir bölümü siyaset teorisiyle ilgilidir. Fakat bu küçük siyaset teorisi bölümü, *"İslam tarihinde kapsamlı bir devlet teorisi geliştirme konusundaki ilk teşebbüstür ve Müslüman siyasi düşüncenin gidişatında günümüze kadar etkili olmuştur"* (Han, 1990: 348).

Mâverdî, felsefi temelli siyaset ilişkilerine ilişkin görüş ve düşünceleri büyük oranda reddetmiş, fakat toplum üzerindeki uygulama gerçeği üzerinden siyasal düşünceleri ele almıştır. Özellikle filozofların siyasi toplumun kaynakları ve oluşum nedenlerini açıklamaya çalışan "kamu otoritesinin akılcı temelini" reddetmeden ele alan Mâverdî, ısrarla Müslümanlar üzerinde kamu otoritesinin "vahiy" temelli olma gerekliliği noktasında görüşler geliştirmiştir. Mâverdî'ye göre İslam'da yönetimin ve liderliğin sadece "akıl" odaklı anlaşılması mümkün değildir. Aklın Müslümanlara verebileceği şeyin, adaletsizlikten ve 'dostluk bağlarını koparmaktan' kaçınmamız gerektiği" yönündeki bilgidir. Bu durum Mâverdî'ye göre, *"dünyevi güçler ile vahyedilen güçler arasında bir fark olduğu(dur)"*. Bu fark da kaçınılmaz olarak vahiy odaklı düşünceyi ön plana çıkarmaktadır (Çelik ve Çaylak, 2018: 414).

Sultanı, halifenin "astı" olarak nitelendiren ve bunu ayrıntılı olarak açıklama çabasına giren Mâverdî, "ortodoks Sünni fıkıh açısından" bu durumu yorumlayarak, kendi siyaset teorisi adına döneminde, sultan-halife arasındaki konumlandırmalarda yaşanan sorunu çözmüştür (Çelik ve Çaylak, 2018: 414).

Maverdi, halifenin nasıl seçileceği ve seçme yeterliliğine sahip kişilerin özellikleriyle ilgili de muğlak açıklamalara girişmiştir. Bunların en önemlilerinden biri, halifenin mutlaka seçimle işbaşına gelmesi gerektiğini belirtirken, bu seçmenlerin birkaç kişi hatta tek bir kişi bile olabileceğine yönelik vurgusudur. Bu

noktadan sonra Maverdi, seçmenler topluluğundan olacak kişiler için gerekli şartları ortaya koymaya çalışmıştır. Bu şartlar; her yönüyle doğru ve adil kabul edilen bir şahıs olmak, halifelige aday olan kimsenin aranılan şartlarını bilecek kadar yeterli ilim sahibi olmak ve halife adayı birden fazla ise bu adaylardan hangisinin kamu işlerini yapabilecek kapasitede olacağını bilebilecek görüşe sahip olmaktır. Bu şekilde oluşan seçmenler heyeti Maverdi'ye göre, halifelik seçimine girdiklerinde, eğer birden fazla halife adayı varsa, en üstün ve faziletli olana ve insanların hepsinin hemen itaat edebileceği kişiyi diğeri/diğerlerine tercih etmeleri gerekmektedir. Ayrıca halife olabilecek kişi seçmenler heyetinden bir kişiyse, kurul o kişiye bu görevi teklif edebilir. Maverdi, halifeligi kabul etmeyen birinin bu noktada zorlanamayacağını belirtmiş ve layık olan başka bir adaya yönelmenin doğru olacağını belirtmiştir. Zaman zaman halifelige iki adayın çıktığı durumlarda ise halife seçiminde yaşça büyük olanın seçilmesini öneren Maverdi, aynı yaşta iki kişi arasında bir tercih yapılacak ise "olgun" olan kişinin tercih edilmesini vaaz etmiştir. Bu tercihlerde, günün ve koşulların etkisi ile hareket eden Maverdi, isyan gibi durumların olduğunda cesur ve kuvvetli bir kişinin, ilmin ön planda olmasını gerektiren bir dönemde ise ilimce üstün birinin halife seçilmesinin gerekli olduğunun altını çizmiştir (Maverdi, 1994: 31-34).

Maverdi'nin bu anlayışının temelinde, devletin birliği adına lidere verdiği önemi göstermektedir ki, bu durum, Mâverdî'nin tüm siyasal düşüncelerini şekillendirmiştir. Bu noktada halife ile sultanı aynı noktada ele almaya dikkat eden Mâverdî topluma yön verme noktasında, "... *Sadece Halifenin Müslümanların kamusal yaşamlarının her noktasında otorite sahibi olduğunu vurgulamak için*" büyük bir çaba göstermiştir. Bu çaba, "*Hilafeti, 'Şeri'at'ın üstünlüğünün sembolü*" şeklinde gösterme gayreti ve "*Şeri'at'ın hükümleri için güvence oluşturan ve bunların uygulamaya konulmasını garantiye alan bir idare biçimlerinin meşrulaştırılması*" olarak nitelendirilmiştir. Maverdi'nin *El-Ahkâmu's Sultaniye* 'den sonra, siyasal düşünceler adına fikirlerinin büyük kısmını içeren diğer eseri ise, *Edebü'l Vezir ve Teshilü'n-nazar ve Ta'cilü'z-zafer fi Ahlâki'l-melik ve Siyaseti'l-mülk* 'tür. Bu eserinde olumlu bir devlet yönetimine ilişkin olarak, öneriler ve öğütler niteliğinde görüşler öne süren Maverdi, devlet başkanının, yönetimde Allah'a olan bağlılığı ile bu bağlılıktan kaynaklı eşit, adil ve sorumlu bir hizmet verme mekanizmasından başka

bir şey olmadığının bilinci ile hükmetmesi üzerinde durmuştur (Çelik ve Çaylak, 2018: 417).

Maverdi, eserin "Adil Yönetimin Temelleri" isimli bölümünde, "din ve taraflar dışında, adil yönetimin dayandığı dört temel öğeyi, sevgi, korku, adalet ve eşitlik olarak açıklamıştır. Bunların bir devletin devamı adına önemi üzerinde ayrıntılı açıklamalarda bulunmuş ve yöneticinin meşruiyeti noktasında durmuştur. Bu bağlamda, devlet adamının halkına güvenmesi gereği üzerine duran Maverdi, halkına güvenmezse neler kaybedebileceğine ilişkin eserin bir başka bölümünde, şu görüşlere yer vermiştir(Maverdi, 2013: 146):

“Hükümdar, halkın zahiren düzeldiğini ve kararlarına uygun hareket kendisine itaat ettiklerini gördükten sonra artık onların gizli hallerini araştırmamalı, dışarıya vurmadıkları ve içlerinde sakladıkları şeyler nedeniyle onları cezalandırmamalıdır. Çünkü kalplerde saklı olanı ve bilinmezleri bilen Allah'tır. Eğer dilerse bundan dolayı insanı sadece O sorguya çeker. Şayet kendisini zorlar ve insanları şüphelerle cezalandırmaya kalkışırsa, şüpheleri daha da artar, güveni azalır, iyi olanla kötü olanı birbirinden ayırt edemez duruma gelir. Gereksiz yere kendisini sıkıntıya sokar. Kendisine destek verenlerin aklına şüphe düşürür, onların kendisinden sakınmalarına ve uzak durmalarına neden olur. İyilik yaparak halkın gizli hallerini düzeltilebilecekken, iç hallerini araştırıp ortaya çıkarmakla halkı kendisinden nefret ettirir.”

Maverdi'nin siyasal görüşlerinin toplandığı bir diğer eseri olan *Edebü'l Vezir* ise halife veya sultanın devlet siyasetini belirleme ve yönetme noktasında önemli bir yeri olan vezirlik makamının görev, yetki, sorumluluk ve önemi üzerinden yöneticiye öğütler niteliğinde bir eserdir. Maverdi bu eserde, veziri İslam Devleti'nin sistemi içerisinde önemli bir noktada görmekte, ancak işinin de oldukça zor olduğunu ifade etmektedir. Aslında tebaayı yönetenin o olduğunu, fakat onu da yöneten sultanın olduğunu ifade eden Maverdi'ye göre, bu görev çok zordur. Çünkü“(Vezir) kendi zatında iki şeyi bir araya getirmiş olandır: Biri itaat edilenin gücü, yetkisi diğeryise itaat edenin itaatkârlığı. Doğal olarak (vezirin) aklının bir yarısı idare ettiklerin, diğer yarısı seni idare eden (sultanın) için çalışır”(Maverdi, 2014:51) .Bu noktada siyasal sistem içinde en önemli figür haline gelen vezir, halifenin veya sultanın "görüşüne ve yardımına sığınmıştır. Çünkü Maverdi'ye göre, "... Siyasetin yürütülmesi ona aittir, mallar ona havale edilmiştir" Bu noktada Mâverdî, vezirin devlet yönetiminde çok güçlü bir konumda olduğunu ifade etmiş ve imam veya halife ile vezir arasındaki tek farkı şu şekilde açıklamıştır. "...Vezir kendisine halef

olarak kimseyi tayin edemez" Vezirin devlet içindeki gücü ve konumunu bu şekilde ifade eden Mâverdî ayrıca, vezirin önemli görevlerinden birinin halife veya sultana yardımcı olmak yanında, adaletli davranmak ve adalet dağıtmak olduğunu da ifade etmiştir. Bu anlamda adaleti, yönetim felsefesinin nirengi noktası olarak gören Mâverdî, şu tespitte bulunmuştur:

“Bil ki; (devlet) gelirlerini ancak adalet ve iyilikle çoğaltabilirsin. Zulüm ve kötülük gibi onları azaltan hiçbir şey yoktur. Adalet daimi bir yatırım gibi iken; zulüm ise (devletin) kökünü kurutan bir yıkıma benzer. Bir hikmetli sözde şöyle denmiştir: 'Adalet ve insaf, bir arada yaşamının müddetini belirler'(Maverdi, 2014: 53).

2.4.3 Yönetim Anlayışı

Mâverdî İslam dünyası içinde yöneticiyi, dinin hamisi olarak toplumu en iyi şekilde yönetmek ve toplumun sorumluluğunun üzerinde olduğunu bilmesi gereken bir konumda ele almıştır. Maverdi, yöneticinin halkın arasında dini bakımdan en üst bilgi sahibi insan olmaya dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Halkın üzerindeki etkisi bağlamında, din-devlet ilişkisine bakış açısıyla ilgili görüşünü, başka eski devlet adamlarının görüşleri çerçevesinde ve tamamen devlet merkezli bir bakış açısıyla sunmuştur. Toplum yönetme hakkını devlet ve dinin koruyuculuğu üzerinden değerlendiren Mâverdî, buradaki dengeyi yönetici-halk ilişkisi üzerinden şu şekilde açıklamıştır:

“Bütün Hâkimler, şu kararda görüş birliğine varmışlardır: 'Yüce Allah'ın, kendi mülkü olan yeryüzünde iktidar verdiği, mahlûkatın ve kullarının yönetimini emanet ettiği kimselerin bu değerli nimete karşılık halkı en güzel şekilde yönetmeleri gerekir.'" (Maverdi, 2014: 7).

Mâverdî, yöneticileri Allah'ın emanetini idare eden kimseler olarak nitelendirerek büyük bir sorumluluk altına sokmakta, yöneticiler kadar çaba harcayan toplum katında başka kimselerin olmadığını ifade etmektedir. İşlerinin zorluğu dolayısıyla yöneticilerin korunmasını ve onlara saygı duyulmasını isteyen Maverdi, onların Allah'ın himayesinde olduklarını ifade etmiştir. Özellikle Allah tarafından sorguya çekileceğini bilen "kararlı" bir yöneticinin yaptıklarına toplumun "itiraz etme hakkını tanımayan" Mâverdî, yöneticinin "*Üstün çabalar sonucu vardığı görüşlere saygı duyulmasını istemiş; ona dil uzatılmasını yasaklamıştır*". Mâverdî bu noktada sultana ciddi bir hareket serbestisi vermiş ve sultanın korunmasını oldukça geniş bir bantta ele almıştır. Mâverdî'ye göre, sultan Şeriata uygun hareket ettiği

müddetçe hareketlerinde "bağımsız" ve "meşru" kabul edilmesi gerekmektedir. Mâverdî'ye göre, idareci halkın arasında dolaşan haberlerden, memurların davranış ve uygulamalarından, kendi yerine vekâleten yürütülen faaliyetlerden, "*Kendisine bağlı özel bir istihbarat birimi yoluyla, mutlaka haberdar olmalıdır*". Bunun sebebi Mâverdî tarafından, "*Durumları bilinmeyen, çalışmalarından haberdar olunmayan bir toplumu yönetme(nin) son derece güç olması*" olarak meşrulaştırılmıştır (Maverdî, 2014: 113).

Mâverdî, yaşadığı dönem adına güç ve iktidar ilişkilerinin temelini, "*Din, akrabalık ve dostluk ile işleyen toplumsal dayanışmanın üzerine*" inşa edilebilmiş bir zemine dayandırmıştır. Mâverdî, geliştirmeye çalıştığı siyasal, sosyal ve hukuki olarak nitelendirilebilecek teorisi ile en azından İslam dünyasının bir kısmında Şeriat ve Sünni hilafet kuramının yeniden yorumlanabilmesi için çaba sarf etmiştir. Mâverdî kendisinden sonraki Sünni yöneticiler ve emirlerin, dini bir otorite olarak halifeye karşı bağımlılıklarını bazı karşılıklı olgularla sağlamayı başarmıştır (Çelik ve Çaylak, 2018: 421).

2.5 Yusuf Has Hacıp'in Siyasal Düşüncelere Katkısı

Nizamü'l Mülkün Çağdaşlarından olan ve o yüzden onun görüşlerini etkilemesi muhtemel olan fikir adamlarından biri de Yusuf Has Hacıptir.

M.S. 1019 yılında Türkistan'ın Balasagun şehrinde doğmuş olan Yusuf Has Hacıp, önemli bir Türk fikir adamı ve şairidir. En önemli eseri, *mutluluk veren bilgi* anlamına gelen **Kutatgu Bilig**'dir (İşçi, 2015: 168). Yusuf Has Hacıp, kendi ifadesine göre (1999: XXXII), Kutatgu Bilig adlı eserini 18 ayda tamamlamış ve Karahanlı Hükümdarı Tavgaç Kara Buğra Han'ın huzurunda okumuştur. Hükümdar da ona, *hashaciplik* (danışman) vererek ödüllendirmiştir. Kutatgu Bilik, Türkçe yazılmış ilk siyasetname olarak bilinmektedir. Bu çalışmada birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği, ideal düzenin nasıl kurulacağı üzerinde durulmaktadır. Yusuf Has Hacıp, yaşamın birçok alanlarıyla ilgili olarak bilgi üretmiş olmakla birlikte burada sadece devlet, siyaset ve yönetim anlayışlarını ortaya koyan görüşlerine yer verilmiştir.

2.5.1 Yusuf Has Hacıp'in Devlet Anlayışı

Yusuf Has Hacıp devleti, halka hayat hakkı tanıyan ve halkla arasına mesafe koymayan bir olgu olarak görmektedir. Çünkü devletin her kurumunun doğruluk ilkesine göre faaliyet göstermesi gerektiğini düşünmektedir. Yusuf Has Hacıp'e göre (Kezer, 1987: 89), devletin kurulması ile toplumda güvenlik ve düzen; hükümdarın tahta oturmasıyla da asayiş sağlanacaktır.

Yusuf Has Hacıp, ortak yaşam için düzenin, düzenin tesisi için devletin olması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ona göre (Çağbayır, 1987: 93), güneş dünya için ne kadar gerekliyse, devlet de halk için o ölçüde gerekli bir kurumdur. Güneşin, her varlığa hayat vermesi gibi, devlet, iyiyi kötüden ayırarak ülkeye dirlik ve düzen getirir. O yüzden devlet başkanına, 'Gündoğdu' adı verilmiştir. Çünkü hükümdar güneş gibi kudretini yani otoritesini ülkenin her tarafında hissettiren bir kimse olmalıdır.

Yusuf Has Hacıp, otorite ve devlet düzeni fikrini, hükümdarın ağzından şu şekilde ifade etmektedir (İşçi, 2015: 178):

“Ben doğruluk ve kanunum, insanları bey ve kul olarak ayırmadan işleri kanuna göre hallederim. Kimsenin işini uzatmam, zulme uğrayanlar adaleti benim kapımda bulur. İster yakınımla olsun isterse yabancı olsun, kanun karşısında ve benim için bütün insanlar birdir. Karar verirken hiç kimseyi diğerinden ayırmam.”

Türk devlet anlayışında, kanun karşısında herkesin eşit olduğu, bu eşitliği de sadece devlet otoritesinin sağlayacağı düşüncesi egemendir. O yüzden Yusuf Has Hacıp, sosyal güveni tesis edecek güvenli bir hukuk sisteminin nasıl kurulacağı sorusuna çözüm aramıştır. Bulduğu Sistem şu şekildedir: Herkes kanun karşısında eşittir. Bey ve kul ayrımı yoktur. Herkesin hakkı en kısa zamanda verilir. Devlet kapısına gelen hiç kimse, oradan eli boş dönmez. Bu devlette zorbalara ve zalimlere fırsat verilmez. Çünkü asıl amaç, halkın huzuru ve mutluluğudur. Sosyal ihtiyaçlara büyük önem verilir. Açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir. Devlet, haksızlığa uğrayan herkesin sığınağıdır. O yüzden yoksulları ve güçsüzleri korumayan devlet, devlet değildir (Kezer, 1987: 91).

Yusuf Has Hacıp'e göre devlet, bir baskı aracı olarak kullanılmamalıdır. Aksine devlet, idare edenlerle edilenler arasında bir hakem gibi olmalıdır.

2.5.2 Siyaset Anlayışı

Yusuf Has Hacıp, yöneticilerin başarılı olmalarını sağlayacak en önemli aracın siyaset olduğunu belirtmektedir. O yüzden yöneticilik yapacakların yöneticilik bilgisine sahip olmalarını şart koşmaktadır. Çünkü ülkedeki düzen ancak siyaset bilmekle sağlanabilir. (Yusuf Has Hacıp, 2001: 92).

Yusuf Hac Hacıp'e göre siyasetin belli ilkeleri bulunmaktadır. Bunlar (Kezer, 1987: 97):

- Bugünün işini yarına bırakmamak,
- Alçak gönüllü ve dürüst olmak,
- Dilini tutmak, her doğru bildiğini her yerde söylememek,
- Bütün yardımları, Allaha beklemek
- Kimseye zulmetmemek
- İyilik yapıp kötülükten uzak durmak,
- İkiyüzlü adamlara sır vermemek ve dedikoducu insanlardan uzak durmak,
- Her söyleneni dinlemek, fakat her söylenene hemen inanmamak,
- Çok yemeden uzak durmak,
- İnsana felaket getireceği bilinen içki ve zinaya itibar etmemek,
- Fakirleri korumak,
- Âlimlere saygı göstermek

Yusuf Hac Hacıp, devletin asli görevinin, halkının karnını doyurmak olduğunu düşünmektedir. Çünkü geçimi daralıp muhtaç duruma düşenlerin tavır ve hareketleri bozularak kimseye saygıları kalmaz. Hatta iyi yaradılışlı insanlar bile ekonomik durumu bozulunca kötü insanlar haline dönüşebilirler (İşçi, 2015: 181).

2.5.3 Yönetim ve Yönetici Anlayışı

Yusuf Hac Hacıp, devlet ve halkın problemlerine birlikte çözüm araması işine yönetim adını vermektedir. Ona göre yönetimin başı, hükümdardır Ülke zemin ve zamana göre, devleti yönetenlerin yeteneklerine bağlı olarak büyür, küçülür ve yer yer imparatorluklara dönüşebilir (Kezer, 1987: 104).

Yusuf Hac Hacıp'e göre, devlet başkanında bir takım özelliklere sahip olması gerekir. Bunlar (İşçi, 2015: 182):

- Hükümdar, evrensel değerlere sahip olmalıdır.
- Hükümdar, her türlü bilgiye sahip olmalıdır. Bilgi o kadar önemlidir ki, aklın bile üstündedir. Hükümdar, devlet işlerini akıl aracılığıyla yürütür. Ülkenin sorunlarını ise bilgi yolu ile çözebilir. Halkın bir arada tutulması bile bilgi sayesinde olur.
- Liderliğin yolu bilgiden geçmektedir. Kendisi ve seçtiği kişi bilgili olan hükümdarlar, bilgi sayesinde ülke düzenini sağlayarak halkını mutlu kılar.
- Hükümdar dürüst olmalıdır. Dürüstlük sayesinde iyi insanları kendine yakın, kötülere uzak tutabilir.
- Akıllı, cömert, edepli, erdemli, sabırlı, açık sözlü, alçak gönüllü, tatlı dilli, affedici, hile ve haramdan uzak duran olmalıdır.

Yusuf Has Hacıp, yönetim ve yöneticileri, yani bürokrasiyi belli bir hiyerarşiye göre tasnif etmiştir. Buna göre (Kezer, 1987: 115-124):

- Mabeyinci: Günümüzün Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine karşılık gelmektedir. Saray personelinin en yetkilisidir.
- Vezir: Günümüzün başbakanı ya da bakanlarının karşılığı olan bir görevdir. Devletin halkla bağlantısını sağlayan görevli, vezirdir.
- Hacıp: Hükümdarın başdanışmanı ve gözü gibidir. Kanunlara, örf ve adetlere uyulmasını sağlar.
- Elçi: Her konuda çok yetenekli bir kimsedir. Kibirli, hırslı, sefahata düşkün, içki ve kadın bağımlısı kimselerden elçi olmaz.
- Hazineci: Günümüz maliye bakanı karşılığı bir görevdir.
- Kâtip: Hükümdarın yazı işlerini yürüten ve yaptığı işin gizli kalması gereken, birçok devlet sırrını bilen, dolayısıyla sır tutması gereken kişilerdir.
- Milli Savunma ve Askerler: Devletin egemenliği ve bağımsızlığı için en önemli unsurdur.

BÖLÜM II

ARAŞTIRMA BULGULARI

NİZAMÜ'L MÜLK VE MACHIAVELLİ'İN YÖNETİM ANLAYIŞLARI

I-NİZAMÜ'L MÜLKÜN YÖNETİM ANLAYIŞI

Nizamü'l Mülk'ün gerek yönetsel düşüncelerini ve gerekse devlet adamlığını öne çıkartan en önemli çalışması, göçebe aşiret boylarından güçlü ve dinamik bir devlet yapısının oluşturulmasındaki önemli katkılarıdır. Kuşkusuz bu katkılarında, yetenek ve becerilerinin yanında İran'ın yerleşik kültürü ve almış olduğu medrese eğitiminin etkileri de olmuştur. Nizamü'l Mülk'ün başarısının anlaşılması için kandaşlığa dayalı aşiret toplulukları üzerine Büyük Selçuklu Devletinin inşa edildiği dönemdeki sosyo-politik durumunun kısaca incelenmesi yararlı olacaktır.

1.NİZAMÜ'L MÜLKÜN SİYASİ DÜŞÜNCELERİNİN GELİŞTİĞİ TOPLUMSAL ORTAM

1.1 Oğuzların Göçü ve Yerleşik Hayata Geçişleri

Avrupa'ya, Ortadoğu'ya ve Asya'ya bakacak olursak üç önemli benzerlik görülecektir. Bunlardan biri, yerel, şehir ya da feodal devletler/beylikler halinde kurulmuş olan küçük devletçiklerin monarşilerin merkezi yönetimleri altında birleşmeleri ve böylece daha büyük ve güçlü devletlerin ortaya çıkışıdır. İkincisi, kral, hükümdar, sultan ya da padişah adını alan yöneticilerin hem siyasi ve hem de dini gücü ya da otoriteyi ellerinde tutmalarındır. Üçüncüsü ise köylülerin, ekip-biçtikleri toprağa karşılık gerektiğinde hükümdarı korumak için asker beslemelerdir. Avrupa'da farklı olarak kralların kutsal ve asil bir aileden geldiklerine inanılmaktaydı.

M.S. 8. yüzyıldan itibaren, Batı Türkistan'da tarımın ve yerleşik hayatın yayılması, İslâmiyetin kabulüyle elele yürüdü. Toprağa giderek daha fazla sahip çıkan aristokrasi ve tüccarlar, komşu İslâm devletinin hâkim sınıflarının ideolojisi

olan Sünnîliği benimsediler. Sir-i Derya Oğuzlarında, boylar şeklindeki kabile teşkilâtlanması, 10. yüzyıl başlarında artık kanbağını değil, aynı beye tâbi olan toplulukları ifade ediyordu. Toplum, yüksek, orta ve aşağı sınıflara ayrılmıştı. Kölelik önemsiz durumdaydı; Oğuz soyluları, kalabalık özel maiyetlere sahiptiler. Türk aristokrasisinin etrafında yavaş yavaş bir Sünnî ulema zümresi toplandı. İslâm dünyasındaki sınıf mücadeleleri, askerî demokrasiden devlete geçiş içinde bulunan göçebe ve yerleşik Türk topluluklarında da belirmeye başladı. Öte yandan, öncelikle sürüleri mülk edinen bütün çoban kavimler gibi Sir-i Derya Oğuzları için de toprak, Marx'ın deyişiyle, hâlâ «ilkel sınırsızlığı» içindeydi. Göçebe aristokrasisinin yükselmesine bağlı olarak, kabilenin tamamının otlaklar üzerindeki eski ortak tasarruf hakkı, fiiliyatta, beylerin toprak üzerindeki hâkimiyetine dönüşmüştü. Yurt'lar, han'lar/yabgu'lar tarafından boy-soy' ların başındaki beylere veriliyor, kullanım biçimleri beylerin denetiminde oluyor, sonunda servet onların elinde birikiyordu. Fakat şefler zümresinin toprağa hâkimiyeti, başlangıçtaki ortak tasarruf biçiminden sıyrılmamıştı (Hassan, 1990:110).

Oğuz boylarında kınık boyundan olan Selçukluların Selçuklu devletini kurmaları, 1040 yılına Dandanakan savaşı sonucunda gerçekleşmiştir. Selçuklular, İran'a göç etmeden önce Buhara'nın güneyinde konumlanmışlardı. Tuğrul beyin yönetiminde kısa sürede güçlenmiştir. Bunda, Amuderya nehrinin doğusunda kalmış olan Oğuz boylarını yanına almasının etkileri olmuştur. Selçuklular, her geçen gün hükümlerlik alanlarını, Gaznelilerin aleyhine genişletmeye başlamışlardır. Örneğin Sultan Mesud'un fetih nedeniyle Hindistan'da bulunmasından yararlanarak Rey ve Merv adlı yerleşmeleri zaptetmiştir. Bu durum, Gazneli sultanı Mesud'un sabrını taşıran son damla olmuş ve Selçuklular üzerine 1038 yılında büyük bir sefer başlatmıştır. 1040 tarihinde yapılan Dandanakan savaşı sonucunda Sultan Mesud, yenilgiye uğradı. Bu yenilgi, Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşunun başlangıcını oluşturmuştur (Hassan, 1990: 168).

Selçuklu göçebe aristokrasisinin başındaki Tuğrul ve Çağrı Beyler ile yakın çevrelerinin, gerek Gazneli devletine karşı mücadelelerindeki, gerekse İran'a yönelişlerindeki strateji ve taktikleri, yeni bir devlet yaratma bilinci amacını taşıdıklarını düşündürüyor. En başta Sünnî İslâm konusundaki katılıkları, bunun kanıtıdır.

1.2 Selçuklularda Siyaset ve Yönetim Sisteminin Kuruluşu

Nizamü'l Mülk'ün yöneticilik kariyerinin gelişmesinde, Selçuklu Devleti, kilit rol oynamıştır. Ancak hemen belirtmelidir ki Selçuklu Devletinden kurulmuş Türk devletleri bulunmaktadır. Bunlar, Samanoğulları, Gazneliler ve Karahanlılar devletleridir. Selçuklu devleti ise, Türk dünyasında Onuncu yüzyıla kadar meydana gelen siyasî, askerî ve sosyo-ekonomik gelişmenin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hemen belirtmelidir ki Selçuklu devletinin kuruluşu, sadece çadır yaşamını sürdüren göçebe Türk boylarının değil, aynı zamanda İran kaynaklı ulema ve bürokrasi sınıfının ortak eseridir. Örneğin M. S. 839'da Fergana ve Horasan'da meydana gelen büyük bir depremde sulama kanalları da tahrip olmuştu. Ancak İslam hukukunda, deprem nedeniyle ortaya çıkan mağduriyetleri çözmeye yönelik hükümler bulunmamaktaydı. Bu durum karşısında Horasan bilginleri toplanarak, mahallî örfleri islâm hukuku esaslarına göre düzenleyerek hukuk sorunlarını çözmüşlerdir (Özçelik, 1990: 315).

Dokuzuncu ve Onuncu yüzyıllarda doğuya doğru yayılmaya devam eden islâmiyet, Türkistan topraklarının batı bölgelerinde, Maverâünnehir'de âdeta üst üste yığılı Türk boylarını buldu. İslâmiyet'in bu insanlar arasında hızla yayılmasıyla orantılı olarak, yeni bir dünya ve hayat görüşü gelişmişti.

Asya steplerinde sürekli oymak peşinde koşan boylar, otlakların kıt olması nedeniyle sürekli olarak açlıkla ve diğer boylarla mücadele etmeleri gerekmektedir. Bu savaş ortamında nökerlik (savaşçı) ortaya çıkmakta ve geleneksel kandaşlık bağları çözülmektedir. Bunun sonucunda, kabile şeflerinden oymak beylerine kadar herkesin özel asker (nöker, bahadır) beslemek zorunda kalmışlardır. Diğer taraftan sürekli olarak sürülerine otlak bulma kaygısında olan sürü sahiplerinin bir diğer kaygısı ise, hayvan sürülerini güdecek iş gücü bulmaktır. Genellikle bu iş gücü, savaşlarda mağlup olan oymakları bağımlı hale getirme yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır (Kılıçbay, 1985: 252-253). Bu da gene savaş demektir O yüzden savaş, Orta Asyadaki boyların bir yaşam tarzı haline gelmiştir.

Çıkış noktaları bakımından dünyadaki bütün kavimler ortak özellikler göstermektedirler. O yüzden Türk toplulukları da, kabile yapılarının kandaş birimleri şeklinde göçebe yaşama tarzını yaşamışlardır. Ortaya çıkışlarının ileriki

dönemlerinde özel mülkiyetin, sınıfların belirlediği, fakat devletin henüz doğmadığı bir askeri *demokrasiye* ulaşmışlardır. Demokratik ilişkilerinin bu dönemlerde başlamasının nedeni, hayvancı aşiret yapıları nedeniyle Türk boyları arasındaki ilişkilerin gevşek olmasıdır. Oğuz boyları, 2000 yıl kadar Orta Asya'da atlı göçebe bozkır kültürünü yaşamıştır. Ancak M.Ö. 1000 dolaylarından itibaren, yani Batı Avrupa'ya kıyasla oldukça gecikmeli olarak feodalizm ile tanışmışlardır (Hassan, 1990: 107). Oğuz boyları 10. Yüzyılda (920-950 yıllar arası) Müslümanlığı kabul ederek Hazar denizi çevresinde tutunmayı başarmışlardır. Yerleşik yaşam biçimiyle yüzleşmeleri ve yeni bir devlet kurma süreçleri bu bölgede başlamıştır. Öyle ki süreç içinde Oğuzlar, İslâmî Arap-İran feodalizmini olduğu gibi ele geçirmiş ve tepesine oturmuşlardır. Bunda Oğuzların aristokratik gelenekleri, Cermen barbar krallıklarıyla karşılaştırılabilir *yabgu*²¹ 'lukları, hâkimiyet-tâbiyet ilişkileri, iktâ usulüyle kaynaşmaya yatkın yurt dağıtım yöntemleri, etkili olmuştur (Hassan, 1990:108).

Oğuzların Büyük Selçuklu Devletini kurma süreçleri, Orta Asya'da bulunan Amu Derya ile Sır Derya nehirleri arasında kalan ve Maveraünnehir olarak adlandırılan bölgeye 935-1035 yılları arasında Oğuzların önemli bir kısmının, göçmesiyle başlamıştır. Hayvancı göçebe yaşam tarzının kazandırdığı dinamizm yanında savaşçı nitelikleri, Oğuz Türklerine mücadele ve yeni şartlara adapte olma yeteneğini kazandırmıştır. Sonuçta ilk Türk ve Müslüman devleti olan Gazneliler devletini, Alp Tekin (Tiğın) komutan önderliğinde 962 yılında, (bugünkü Afganistan'ın bulunduğu bölgede) kurmayı başarmışlardır. Gazneli Devletinin başına daha sonra Nizamü'l Mülk'ün hayatını değiştirecek olan Gazneli Mahmut, 998 tarihinde ve 28 yaşında geçmiştir.

9. yy.'ın ilk yarısında Maveraünnehir'e gelen Oğuzlar da bu örgütlenme içindedirler. Göçebelik Oğuzlar arasında yaygın olarak sürmektedir. Göçebeler açısından yerleşik hayata geçmek, bilinmeyene doğru önemli bir dönüşümdür, yerleşik hayatta kendilerini neyin beklediğini tam kestiremeyen Oğuzların çoğu, bölgenin genellikle elverişsiz olmasına rağmen göçebeliğe devam etmekte ve bilinmeyi tercih ederek yerleşen soydaşlarına da yatuk (tembel) diyerek, kendi eylemlerini doğrulamak istemektedirler (Sümer,1988: 381).

---

²¹Yabgu, daha çok Oğuzlar tarafından kullanılan ve hükümdar' anlamına gelen bir unvandır.

Oğuzlar Maverâünnahir'i yurt tuttuktan sonra. Kabile yapılarının yavaş da olsa (bazen çok hızlı) parçalanmaya başladığını görmüşlerdir. Bir kere, kabile şefleri ve sürü sahiplerinin çoğu, yerleşiklerden gelen talebin de baskısıyla, kentlere yerleşerek, hayvan varlıklarını kabile içi ekonomiden çekerek, yerleşik toplumun ekonomisi içine sokmaya başlamışlardır. Böylece, kabile içi ekonominin dışına çok büyük miktarda hayvan varlığının çıkması, birçok mülkiyetsiz kara kemik'i geçim olanaklarından yoksun bırakmaktadır. Diğer yandan, şeflerin çoğunun yerleşmeleriyle, birçok nöker hem bağlantısız kalmakta, hem de gelirden mahrum kalmıştır. Yerleşik ekonominin içinde kendilerine bir yer bulamayan bu unsurlar da çoğunlukla geçim imkânlarını kaybetmişlerdir. İşte bu durum, Oğuz kabile yapılarının parçalanmasına yol açmıştır. Oğuzların geleneksel kabile dokularının böyle birden bire çözülüşünün temel nedeni, göçebeler de mülkiyetin toprak üzerinde değil de hayvanlar üzerinde olmasındandır. Bu parçalanmanın ve kabile ekonomisinden, yerleşik ekonomiye geçişin dışladığı unsurların büyük sayılara ulaşması, talihli bir tesadüf sonucu, İslam dünyasının en karışık zamanına rastgelmiştir. Tüm İslam dünyası 10. yy.'da büyük bir feodalleşme eğilimi içindedir ve kendine bir beylik, bir eyalet, kısacası egemen olabileceği bir toprak parçası kopartmak isteyen herkes, İslam dünyasının merkezi olan Halifelige karşı ilan edilmemiş bir savaş açmış durumdadır. Bu herkesin merkeze karşı ve herkesin herkese karşı savaşı ortamında, asker ihtiyacı, ulaşılabileceği en yüksek noktadadır. İşte bu durum karşısında, bağlantısız kalan Türk göçebe unsurlar, İslam dünyasında çatışan tarafların askerleri haline gelerek, yerleşik hayata geçen Oğuzların dengelerinin bozulmamasına imkân tanımışlardır. Oğuzlar Maverâünnahir'de toprak mülkiyetinden çok hayvan mülkiyetleriyle ilgilenmişlerdir (Kılıçbay, 1985: 253-254).

1.3 Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşu

Oğuz boylarından bir tanesi olan Selçuklular, İç Asya'daki yurtlarını terkederek 70 yıl içinde 4 kez yer değiştirdiler. Önce Cend'e, oradan Maverâünnahr'e gelen Selçuklular, son olarak Harizm'i yurt tutmak istediler, ama yerleşik ve göçebe unsurların karşı koymaları sonucu, 1035 yılında 10.000 atlı ile Horasanı işgal etmek zorunda kaldılar. Aynı biçimde, Asya steplerinde yaşama olanağı bulamayan çok

sayıda Oğuz kabilesi, Selçuklunun açtığı yoldan yararlanarak, Horasan'ı doldurmaktaydılar. Bu durum, Horasan'ı ellerinde tutan Gazneliler için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Ülkeyi göçebe istilasından kurtarmak isteyen Gaznelinin 1040' da Dandanakan'da Selçukluya büyük bir orduyla saldırmasına rağmen yenilmesi, Horasan ve giderek İran egemenliğinin Selçukluların eline geçmesine yol açtı (Kılıçbay, 1985: 255).Dandanakan Savaşı ile elde edilen imkânların yeni bir devlet ve parlak medeniyete ulaşmada önemli bir yeri vardır. Selçuklu devleti, kurulduğu andan başlayarak içte ve dışta çetin sorunlarla karşılaşmıştır. Bir yandan yeni fethedilen ülkelere doğru yönelen sürekli göçler toplum huzurunu tehdit ederken, diğer taraftan aynı toplumun bir parçası olan ve göçebe olarak gelenleri, hayatlarını devam ettirebilecekleri uygun topraklarda iskân etmek görevi devletin en önemli işi olmuştur (Özçelik, 1990: 315).

Selçuklu Devletinin kuruluş aşamasından itibaren, Samani ve Gazneli bürokratların, yönetim bünyesi içinde de ağırlıklı olarak yer almaya başlamaları, yeni Selçuklu devletinin, geleneksel İran devlet modeline göre biçimlenmesine yol açtı. Selçuklu kabile aristokrasisinden bir kaç kişinin yeni oluşan devletin bürokrasisinde yer alabilmelerine karşılık ağırlık büyük ölçüde İranlılardaydı. Bu İran etkisi ve etkinliğinin sonucu olarak, göçebe geleneğine göre, ülkenin hanedan üyeleri arasında paylaşılması gerekirken, merkezîyetçi eğilimler ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu, merkezin İranlı unsurların elinde kalması nedeniyle, göçebelerin toprakları paylaşmaya yönelik eğilimleri, İranlı unsurlar, tarafından bastırılmaktadır. Bu merkezîyetçi tutumlar, kabile aristokrasisinin tepkisini çekerek, isyanlara yol açıyorsa da, yükselmekte olan basınç, merkez-kaç güçlerin Anadolu'nun fethine yollanmasıyla, düşürüldü.

Tuğrul beyden sonra tahta geçen Alpaslan zamanında da göçebe akınları yoğunlaşarak devam etti. Anadolu'ya birkaç sefer düzenleyen Alpaslan, göçebe akınlarının ardının kesilmemesi nedeniyle, İran yerleşiklerini güvenceye ve böylece de merkezi güvenceye alabilmek için, Oğuz göçebelerinin beşiği olan ve artık Türkistan adını taşıyan Maveraünnehr'e büyük bir orduyla bir sefer düzenledi. Fakat 1065 yılı sonlarında yapılan harekâtı başarılı olamadı. Ayrıca, Anadolu'ya giren Türkmenler, kale savaşlarına alışık olmamaları nedeniyle,- Bizans karşısında geriliyor ve İran'a geri dönüyorlardı. Göçebelerin bu iki yanlı hareketlerini ve İran

yerleşiklerini bir kısıkaç içinde bırakmalarını kesinlikle önlemek isteyen Selçuklular, tüm güçleriyle Bizans'a saldıranın şart olduğuna karar verdiler. Bunun sonucu, 1071'de Malazgird'de Bizans ordusunu kesin bir yenilgiye uğratan Selçuklu, Türkmenlere Anadolu yolunu artık tam anlamıyla açtı (Kılıçbay, 1985: 259).

Selçuklu sistemi tam anlamıyla ancak 1071'den sonra oluşmaya başlamış ve Alpaslan'ın oğlu Melikşah döneminde göçebe baskısından kurtulan devlet merkezin gücünü örgütlemeye başlayabilmiştir. Selçuklu devletinin Türkler tarafından kurulmasına rağmen, devrinin tamamen İranlı bir karakter alması, buna karşılık Anadolu'nun kısa bir sürede Türkleşmesi, göçebelerin büyük çoğunluğunun bu bölgeye yöneltilmesindedir.

Melikşah dönemi ise Selçuklu yönetiminin göçebe geleneğinden tam anlamıyla sıyrılışının ve tipik bir İran devleti oluşunun tanığıdır. Zaten ilk Selçuklu sultan ve emirlerinin Türk adları taşımalarına karşılık, Melikşahdan itibaren hepsinin İranlı adları almaları, bu boşanmanın tipik bir örneğidir (Kılıçbay, 1985: 260).

Selçuklularda devlet, özel mülklere dokunmazken, yeni fethedilen topraklar üzerinde istediği gibi tasarruf yapılabiliyordu. İktalar, devlet hizmetinde önemli yerlere gelen sivillerle askerlere verilmekteydi. Devlet, tarıma büyük bir ağırlık vermekteydi. Çünkü devletin giderleri, tarımsal gelir üzerindeki vergiyle karşılanıyordu. Tarımsal üretimin ilerlemesi veya gerilemesi, ülkenin siyasî hayatında önemli etkiler yapıyordu (Özçelik, 1990: 316).

1.4 Selçuklularda Toprak Sisteminin Kurulması

Selçuklular, idareleri altındaki bütün ülkeleri eski Türk askerî esasına göre teşkilâtlandırırken askerî iktaları kurmak suretiyle askerlikte ve toprak idaresinde yeni bir sistem oluşturmuşlardır. Vücûda getirilen ikta sistemi ile hem göçmenleri iskân etmek, hem devlet hazinesine başvurmadan orduyu beslemek, hem de tarımsal üretimi artırmak mümkün olmuştur. Devlet, özel mülklere dokunmazken, yeni fethedilen topraklar üzerinde istediği gibi tasarruf yapılabiliyordu. İktalar, devlet hizmetinde önemli yerlere gelen sivillerle askerlere verilmekteydi. Devlet, tarıma büyük bir ağırlık vermekteydi. Çünkü devletin giderleri, tarımsal gelir üzerindeki

vergiyle karşılanıyordu. Tarımsal üretimin ilerlemesi veya gerilemesi, ülkenin siyasî hayatında önemli etkiler yapıyordu.

Anadolu Selçuklu devletinde Batı bölgesi ve Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde göçmen Türkmen hayatı, Orta Anadolu ile Sivas, Amasya civarında yerleşik hayat ağırlık taşıyordu. Selçuklu Anadolu'sunun da ekonomik gücünü tarım, ticaret ve el sanatları oluşturuyordu. Meyve ve bağlar şehirlerde yalnız ürün elde etmek şeklinde değil, aynı zamanda halk için bir mesire ve eğlence yeri biçiminde değerlendiriliyordu, ihraç edilen tarım ürünlerinin başında hayvan ürünleri geliyordu.

Anadolu'da dokumacılığın ve dericilik sanatının çok ilerlemiş olması, tarımsal ürünlerin iyi bir şekilde değerlendirildiğini gösterir. Koyunculuk yapan Türkmenlerin ustalıklı dokudukları halı ve kilim gibi şeyler, Ankara'nın sof kumaşları dünyaca ünlüydü (Özçelik, 1990: 316).

Türk toplumunun hayat anlayışı ve bunun sonuncu olan "cihat anlayışı", askerî bakımdan güçlü bir ordunun sürekli olarak bulundurulmasını ve devletin yeni fetihlere yönelmesini gerektiriyordu. Böyle siyasî ve sosyo-ekonomik zorunlulukların etkisiyle Selçuklu ikta sistemi, bu medeniyetin en güzel eserlerinden birisi olarak ve daha sonraki Türk devletlerine intikal ederek yüzyıllarca devam etti. İktisadî hayat ve tarımsal gelişme, sosyo-ekonomik gereklere uygun olarak yeni bir anlayışla yön kazandı (Özçelik, 1990: 315).

Malazgirden sonra göçebe baskısının azalmasıyla, Selçuklu merkezi, merkez-kaç unsurları tasfiye edebilmek amacıyla *ikta* adı verilen sistemi ağırlıklı olarak uygulamaya başlamıştır. Selçuklular İran'ı ele geçirdikten sonra, bu ülkede varolan toprak mülkiyeti ve vergi sistemine dokunmamışlardı. İlk Selçuklu sultanları, çoğunlukla aşiret güçlerinden oluşan askerlerini, vergi kaynaklarından besliyor ve onlara toprak temlikinde bulunmuyorlardı. Selçuklu egemenliğinin Melikşaha kadar olan döneminde, boy beylerinin toprak edinmeleri ise, merkezin temlikiyle değil, fetih hakkından doğan bir toprak paylaşması ile ortaya çıkıyordu.

Malazgirden sonra Türkmenlerin Anadolu'ya yollanmalarının sağlanmasıyla birlikte, merkez ücretli ve düzenli bir ordu kurulmasının olanaksızlığını gördü. Göçebe akınları ve merkez-kaç hareketlerin yoğunluğu nedeniyle, ülke harap olmuş ve vergi toplanamaz hale gelmişti. Bunun üzerine, Melikşahın veziri Nizamü'l Mülk,

devlet topraklarını askeri hizmet karşılığı ikta etti. Nizamü'l Mülk bu uygulama ile muktaların (ikta sahibi) kendi çıkarlarını koruyacaklarını ve böylece üretimin artacağını düşünmüştür.

Selçuklu Sultanlarının unvanlarının sadece *es - Sultanu'l Azam* (En büyük Sultan) olması, merkezin merkezkaç güçlere tam egemen olamadığının belirtisidir. Nitekim Nizamü'l-Mülk'ün Selçuklu Sultanının Tanrının insanları yönetmek için seçtiği kişi olduğunu belirtirken, bir başka yerde, Sultan fermanlarına uyulmamasından şikâyet etmesi, bir merkez egemenliği oluşturulmak istendiği, ancak, bunda pek başarılı olunamadığı ortaya koymaktadır. Gene Selçuklu vezirinin mülk ve raiyetin Sultana ait olduğunu her fırsatta tekrarlaması, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bütün bunların yanı sıra, *Siyasetname'de* uzun uzun anlatılan ve İran geleneğinden miras alınan ayrıntılı bir protokol, Sultanı erişilmez yaparak, feodal parçalanmayı önlemeyi amaçlamaktadır. Fuad Köprülü bu konuda, «...Nizamülmülk yani onun en mükemmel şekilde temsil ettiği İslam bürokrasisi-Sasani - Müslüman hükümet an'anelerinin tesiri altında Selçuki İmparatorluğunu mütemadi surette merkezileştirmeye çalışmakla beraber, bu tribal mahiyetteki hâkimiyet telakkisini büsbütün yıkmaya muktedir olamamıştır» demektedir.

Bireysel toprak mülkiyetinin belirmediği Sir-i Derya Oğuzları gibi, göçebe otlatıcı; Roma'nınki kadar berrak bir özel mülkiyet hukuku ile temas içinde bulunmayan kavimlerde ise, bu dönüşüm daha zordur. Bu bakımdan, diğer Orta Asya halkları gibi Sir-i Derya Oğuzlarının da toprağa görünüşte kamusal, özünde aristokratik tesahup tarzları, dirliklerin mülkleştirilmesine karşı görece dirençli bir mirî mülkiyeti haber veriyordu. Gerek nüfus artışı ve otlakların daralması, gerek daha doğudan gelen kavimlerin baskısı, gerekse aristokratik önderliklerinin girişimi sonucu, Sir-i Derya Oğuzları 11. yüzyılın ortalarından itibaren dalgalar halinde Yakın Doğu'ya göç ettiler. 7. yüzyıldaki Arap istilâsından sonra İslâm devletinin kuruluşu gibi, Selçuklu devletinin İran'da kurulması da, toprak üzerindeki «üstün haklar»ın ele geçmesi, eski hâkim sınıflar ile ittifak ve kaynaşma, aşiretler halkının adım adım silâhtan tecridi zemininde gerçekleşti.

İstilâdan sonraki ilk zamanlarda, Oğuz aristokrasisi, kavmin bütününden meydana gelen bir askerî güce dayanıyordu. Ancak feodal devletin güçlenebilmesi

için, aşiret örgütlenmesinin ve askerî demokrasinin dağıtılması, gitgide daha büyük bürokrasi ve orduların idamesi, dolayısıyla toprak üzerindeki hâkimiyetin derinleştirilmesi ve toprak gelirlerinin (en azından bir kısmının) eski malik ve iktâ sahiplerinden fatihlerin beyler zümresine çevrilmesi gerekiyordu. Böylece Arap kat'ia/iktâ'nın fiyef/dirlik dağıtımının yeni bir döngüsü başladı. Fethedilen ülke eski bir İslâm memleketi olduğundan ve Şeriat (istilâ-öncesi) özel mülkiyeti koruduğundan, sınırlı alanlarda mirî mülkiyet tesis edebilen Selçuklular, gerek bu devlet toprağından, gerekse eski maliklerinin elindeki topraklar üzerindeki «üstün vergi hakları»ndan, Türkmen aşiret beylerine iktâ dağıtmaya başladılar. Bununla beraber, iktâ'larına aşiretleriyle birlikte yerleşen, aşiretlerinin irsî reisliği konumunu terketmeyen beylerin sultan ile ilişkileri çok gevşekti. Onlar kendilerini nerdeyse sultan ile eşit görüyor, aşiretlerinin gücünü elde tutmaktan vazgeçmiyorlardı. Büyük iktâ'lar, bağımsız küçük beylikler gibiydi. Osman Turan ve Halil İnalçık gibi bazı tarihçiler, feodalizmi aşırı bir âdemi merkezîyet ile özdeşleştirdiklerinden, bu durumu, Türklerin bu safhada henüz «feodal» bir karakter taşımaları diye nitelerler. Onlara göre, bu «feodalizm», devletin merkezîleşmesi ile aşılmıştır. Oysa buradaki âdemi merkezîyet, hâlâ feodalizmin geri safhalarında bulunmanın yansımasıdır; parçalanmalar kandaşlığın maddî ve zihinsel kalıntılarından kaynaklanmakta, feodalleşmenin bunları ezerek derinleşmesinde devlet merkezi motor rolünü oynamaktadır(Hassan, 1990:111-112).

Saltanatı güçlendirmek için, Türkmen beylerinin büyük iktâ'lar üzerindeki hâkimiyetlerini kırmak gerektiğinden, devşirmelerden kurulu hassa ordusu güçlendirilmiş, iktâ dağıtma ve geri alma hakkı sultanın tekelinde tutulmak istenmiştir. Melikşah zamanında, Nizamülmülk' ün bir-iki köy üzerindeki vergi haklarını kapsayan küçük iktâ'ları şahsen sultana bağlı tek tek sipahi'lere dağıtarak yeni bir askerî teşkilât yaratmaya giriştiğini görüyoruz. Oğuz aristokrasisinin, büyük iktâ sahiplerinin, iktidarın «taşra»sındaki hâkim sınıf kuşağının bir bölümü, devletin derinleştirilmesi çabalarına şiddetle karşı çıkmıştır. İstikrar kazanamayan feodal aristokrasi içindeki mücadelelerde, bazı klik ve zümreler tasfiye olmakta, bazıları yükselmekte ve Selçuklu hâkim sınıfı sürekli bir değişikliğe uğramaktadır.

Nizamü'l Mülk'ün Melikşah zamanında başlattığı küçük iktâ usulü, asıl uygulamasını Anadolu Selçuklularında buldu. Merkeze bağlı subaşı'lar tarafından

idare edilen eyaletlerin topraklarının daha büyük kısmı, küçük iktâ'lar halinde, sipahi'lere dağıtıldı. Bununla beraber bu gelişmeler, sultan ile hâkim sınıfın diğer büyükleri arasındaki çelişmeleri ortadan kaldırmadı. Eyalet yöneticileri, komutanlar, divan ricali, büyük toprak mülkiyetini çeşitli yollarla ellerine geçiriyorlar, bireyselleştiriyorlardı (Hassan, 1990:112-113).

Bunların büyük iktâ'ları ve özel mülkleri vardı. Besledikleri özel ordular, sultanın hassa ordusunun ve iktâ alan sipahi'lerin yanısıra, halk üzerinde bir diğer baskı gücünü meydana getiriyordu. Bu yüksek aristokrasi, Köprülü'nün belirttiğine göre, ticaret, tefecilik ve gayrimenkul spekülasyonu da yapıyor, mukataa denilen devlet tekellerinin ihale ve işletilmesine katılıyordu. Yüksek aristokrasi, muazzam servet ve nüfuzunu kullanarak, sultanın hâkimiyetinin daha fazla güçlendirilmesine ve merkeziyetçi tedbirlere muhalefet gösterebiliyordu.

1.5 Selçuklularda Sosyal Tabakalaşmanın Biçimlenmesi

Selçuklu devletinde iki farklı sosyal yapı bir arada yaşamak durumundaydı. Bunlardan biri, İran Selçuklu Devletinin kuruluşuna katılmış sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ve yerleşik yaşama intibak etmiş olan zümreler, diğeri de Orta Asya'nın göçebe atlı bozkır kültüründen koparak yeni gelmiş ve servet birikimi aşamasında bulunan kabilelerdir (Yerasimos, 1980: 83). Bu durum iki farklı eğilimi ortaya çıkartmıştır. Bunlardan biri, kabile yapılarının gelişerek kabile aristokrasisine dayanan bir oluşumun ortaya çıkması, diğeri ise hem Selçuklulardan hem de Bizans'tan miras kalma merkeziyetçi bir yönetimin ilkelerini tesis ederek uygulanmasıydı. Bu eğilimlerden ilkinin Danişmentliler ve diğer bazı küçük beylikler, ikincisini ise Selçuklu ailesinin bir kolu temsil ediyordu. Bunlar arasındaki mücadele bir yüzyıldan fazla sürdü ve ikincisinin zaferiyle sonuçlandı.

Selçuklu devletinde göçebe aşiret örgütlenmesinin çözülmesi ve aristokrasinin toprak üzerindeki feodal hâkimiyetinin gelişmesi, büyük toplumsal patlamalarla gerçekleşti. Türkmenler, silâhtan tecrit edilip teba'laştırılmaya, bağımlı köylüler haline getirilmeye karşı zaman zaman topluca direndiler. Daha 1058-1059'da, Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişinden ancak üç-dört yıl sonra baş gösteren İbrahim Yınal ayaklanmasında, kandaşlığın protestosu, hâkim sınıf içindeki, hattâ Selçuklu sülâlesinin bağrındaki çekişmelerle örtüştü. Büyük Selçuklu devleti, son tahlilde bu

isyani yeni kurulan hassa ordusu sayesinde bastırıldı. Gene 1153'te, Belh civarındaki aşiretlerin, her yıl devlete ödedikleri toplu verginin arttırılmasını kabul etmemeleri yüzünden, «büyük Oğuz isyanı» diye anılan ayaklanma gelişti ve iki Selçuklu ordusunu bozan aşiretlerin Sultan Sancar'ı esir etmelerine kadar vardı (Hassan ve 1990:113-14).

2.NİZAMÜ'L MÜLK'ÜN YÖNETİM ANLAYIŞI

2.1 Hayatı ve Eserleri

Ebu Ali Hasan Nizamü'l-Mülk'ün asıl adı, Ebu Ali Kıvamuddin (Giyasuddevle, Şemsü'l Mile) Hasan bin Ali bin İshak et Tusi'dir. Nizamü'l-Mülk ise lakabıdır. Bağdat Abbasi Halifesi Kaaim bi-Emrillah, 1064 tarihinde, göstermiş olduğu performansından ötürü Ebu Ali Hasan'a, *saltanatın düzeni* anlamına gelen “Nizamü'l –mülk” ve *devletin direği* anlamına gelen “Kıvamu'd-devle” lakaplarını vermiştir (Köymen 2013: XVI).

Nizamü'l-Mülk, 10.04.1018 tarihinde, Horasan'ın önemli kültür merkezlerinden olan Tus şehrine bağlı Nukan kasabasında dünyaya gelmiştir (Kafesoğlu 1988: 329). Ancak Nukan'da doğmasına rağmen, Tusi (Tuslu) olarak tanınmıştır. Babası Ali, Nukan Dihkanı (sipahisi) Ali b. İshak'ın hizmetinde görev yapan servet sahibi bir şahıstır (Köymen 2013: XVI). O yüzden gerek Nizamü'l-Mülk ve gerekse diğer iki kardeşi, o günün koşullarında iyi eğitim almışlardır. Nitekim kardeşi Abü'l Kasım Abdullah, o dönemin önemli fakihlerindedir (fıkıh bilgini). Hasan (Nizamü'l-Mülk) da, daha 11-12 yaşlarında iyi bir din eğitimi almış, hayatı, fıkıh (İslam hukuku) konusunu iyi bilen şahıslar arasında geçmiştir. Aile sosyal çevresinin kendisine sunduğu fırsatlardan yararlanarak bilim ve edebiyat alanından yazarlarla sıkı ilişkiler kurmuş ve giderek gerek edebiyat ve gerekse iyi yazma ve güzel konuşma alanında seçkin simalardan biri haline gelmiştir (Kafesoğlu, 1988: 30). Öyle ki yöneticilik alanında görev yapmaya başladığında teorik ve pratik alt yapı bakımından hazırlıklıydı.

Nizamü'l-Mülk, başlangıçta babası Ali ile birlikte Gazneliler Devleti'nin Horasan Valisi Ebu'l-Fazl Suri'nin maiyetinde çalışmaya başlamıştır. Gazneli Sultan Mahmut'tan sonra gelen Gazneli Mesut'un, 1040 yılında Dandanakan'da mağlup

olması sonucunda Büyük Selçuklu İmparatorluğu kurulduktan bir süre sonra genç hasan, Horasan'a dönerek Selçuklu Devleti Hizmetine girmiştir (Kafesoğlu, 1988: 30). Nizamü'l-Mülk, Gazneliler'den sonra Selçuklu'ların hâkimiyetine geçen Belh'te, bir süre Alp Arslan'ın Belh Valisi Ebu Ali bin Şadan emrinde kâtip olarak çalışmaya başlamıştır (Köymen 2013: XVI). Ancak bir süre sonra Valiyle anlaşamayan Nizamü'l-Mülk, Doğu İran Hükümdarı olan Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey'in yanına Merv'e gitmiştir. Böylece Nizamü'l Mülk, Çağrı bey aracılığıyla Alp Arslan ile tanışma fırsatı bulmuştur. Veziri olduğu Çağrı Bey'in ölümünden sonra Alp Arslan'a da vezirlik yapma fırsatını kazandırmıştır. Bu dönemde Nizamü'l Mülk, bilime ve bilimadamlarına önem vermiştir. Nitekim horasanda iken 12000 âlim din adamına devlet hazinesinden karşılıksız maaş bağlamıştır (Köymen 2013: XVI).

Nizamü'l-Mülk'ün yöneticilik alanında asıl rolü, Tuğrul Beyin ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadelesinde görülmüştür. Tuğrul Bey ölmeden önce, veziri Amidü'l-mülk Kündüri'nin teşviki ile diğer kardeşi Süleyman'ı veliahd göstermiştir. Bunu sağlamak için ordu mensuplarından yeminle söz almıştır. Fakat aradan çok zaman geçmeden Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey'n amcası Arslan Yabgu oğlu Kutalmış, taht iddiacısı olarak ortaya çıkmıştır. Künduri, Kutalmış ile başa çıkamayacağını anlayınca Alp Arslan'ı yardıma çağırmıştır. Hasan Tusi (Nizamü'l Mülk), güçlü Kutalmış'a karşı mücadelede tereddüde düşen Alp Arslan'a, “Horasan'da dua okları şaşmayan 12000 din adamı zaferin için Allaha yalvarıyor” diyerek O'nun moralini yükselttiği gibi, kendisi de asker elbisesi girerek orduyu savaş düzenine sokmuştur. Böylece Alp Arslan'ın savaşı kazanmasında ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtına geçmesinde etkili olmuştur (Köymen 2013: XVI).

Alparslan, tahta geçtikten bir ay sonra, 7 Aralık 1063 de, Vezir Künduri'yi azlederek yerine Nizamü'l-Mülk'ü görevlendirmiştir. Nizamü'l-Mülk, Alparslan'ın saltanatı boyunca hemen bütün seferlere katılmış ve bazı askeri hareketleri bizzat idare etmiştir. Sadece Malazgirt muharebesine katılamamıştır. Bunun nedeni de Alparslan tarafından İran'a görevli olarak gönderilmiş olmasıydı. Nizamü'l Mülk, Selçuklu sultanı Alparslan'a 1063-1072 yılları arasında 9 yıl vezirlik (günümüz anlamıyla Başbakanlık) yapmıştır. Alparslan'ın 20 Kasım 1072 tarihinde zapt ettiği bir kale komutanı tarafından öldürülmesinin ardından başa oğlu Melikşah geçmiştir.

Nizamü'l Mülk, yönetici olarak ikinci önemli rolünü, Melikşah'ın tahta çıkışı sırasında oynamıştır. Alp Arslan'ın beklenilmeyen ölümü, kardeşi ve vassalı Kirman Selçukluları Devleti hükümdarı Kara Arslan Kavurd Bey'in büyük bir tehdit olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bir yandan imparatorluk ordusu, melikşahın amcası Kavurd beyi desteklerken diğer taraftan tahta geçen Melikşah, henüz 18 yaşında ve deneyimsizdir. Aralarında savaş başlar. Ancak bu savaşta İmparatorluk ordusunun Türk unsuru, hareketsiz kalır. Vassal hükümdarların vassallık şartları gereğince verdikleri yardımcı güçler, Kavurd'un küçük ordusunun yenilmesini ve Kavurd'un yakalanarak hapsedilmesini sağlamıştır. Ancak bu durumu hazmedemeyen İmparatorluk ordusu askerleri, Melikşah'a yardım ettikleri için Vassal devlet güçlerinin obalarını yağma etmeye başlamışlar ve maaşlarının artırılmasını istemişlerdir. İstekleri yerine getirilmeyince de “yaşasın Kavurd” diye tezahürat yapmaya başlamışlardır. İşte Nizamü'l Mülk'ün yöneticilik vasfını gösteren olay, onun bu krizi çözüme göstermiş olduğu maharettir. Nizamü'l Mülk, büyük bir ihtimalle, imparatorluk ordusundaki birliği sağlayan simge ve lider yok edilirse, ordunun birliği ve giderek gücü de yok olur varsayımından hareketle genç hükümdardan tam yetki alarak Kavurd'u boğdurmuş ve ertesi gün ordu mensuplarına, sultan Melikşah'ın, amcası Kavurd Bey'in, yüzüğünün taşında sakladığı zehiri içerek intihar ettiği için çok üzgün olduğunu söyler (Köymen, 2013: XVII). Bu şekilde taht adayları ortadan kalkınca ordu mensupları dağılarak isyandan vazgeçmiştir.

Melikşah, bu başarılı yönetiminden dolayı Tus dâhil birçok yeri, Nizamü'l Mülk'e ikta olarak vermiştir. Melikşah, ayrıca genç şehzadelerin eğitimleri sorumluluğunu ve ülkelerini idare ile görevli Türk beylerine mahsus olan “Ata-Bey” unvanını da yine İranlı bu sivil vermiştir. Bilgisi, tecrübesi ve insan ilişkilerindeki ustalığı sonucunda, Büyük Selçuklu İmparatorluğunda her işin, kendisi tarafından yapıldığı kanaatini uyandırmıştır. Nitekim bu kanaat yüzünden Alp Arslan zamanında bir düzüne şehirde açılan medreselere (üniversite), haksız olarak “Nizamiye Medreseleri” adı ile anılmıştır. Oysa yapılan araştırmalar, bu üniversitelerin, Türk devlet anlayışına dayanılarak Alp Arslan'ın emri ve devlet parası ile kurulmuş burslu-yatılı yükseköğretim ve eğitim müesseseleri olduğunu ortaya koymuştur. Barthold' e göre, bu konuda Nizamü'l Mülk'ün rolünün, Alp

Arslan'ın vermiş olduğu emirleri, büyük bir başarı ile gerçekleştirmiş olmaktan ibarettir. Dolayısıyla XI. Yüzyılın ikinci yarısından, kaldırıldıkları yüzyıla varıncaya kadar İslam medeniyetine yön vermiş olan bu kurumları, sadece Nizamü'l Mülk'e mal etmek doğru değildir. Aslında Nizamü'l Mülk'ün, Siyasetname adlı eserinin başlangıç faslı kısmında kitabın yazılış nedenini yazarken, Selçuklu sultanlarının, bilim ve devlet yönetimi konularında ehil kişiler olduklarını ortaya koymuştur. Nizamü'l Mülk, Siyasetname adlı kitabının yazılış nedenini, şöyle yazmaktadır:

“Yıl 1077-1078 olunca, Melikşah, (ben) bendelerine ve başka bendelerine, “ her biriniz memleketimiz hakkında düşününüz ve zamanımızda iyi olmayanın ne olduğuna, Dergâh, Divan ve Bargâh²²’ımızda o şartları yerine getiremeyenlere veya bizden gizlenmiş olana, bizden önceki padişahların şartlarını yerine getirdikleri, tedbir (tedarik) almadığımız hangi devlet işleri bulunduğu bakınız. Selçuklu sultanları ve başkaları devrinden geçiş meliklerin her ne kanun ve adetleri varsa, onlar üzerinde düşününüz, açık bir şekilde yazınız ve bize arz ediniz ki, biz onlar üzerinde düşünelim; bundan sonra din ve dünya işlerimizin gereğince yürümesi için emir verelim; gerçekleştirilmesi gerekeni, gerçekleştirelim ve her devlet işi kendi prensibine göre yürüsün; yüce Allah’ın emirlerine uyalım; (öteki dünyada) cezalandırılmamız için hayırdan, şerden olup bitmiş olanı bilelim; zira yüce Allah, dünyayı ve dünya saltanat (mülk)’ını bize ihsan etti, bize nimetleri tamam eyledi; düşmanlarımızı kahretti. Bundan sonra memleketimizde hiçbir şey noksan veya bozuk veya yüce Allah’ın emir ve şeriatının aksine olmamalı ve yürütülmemelidir” (Nizamü'l Mülk, 2013: XVII).

Ortaçağ şartlarında küçük yaşına rağmen²³ Melikşah'ın, günümüz kalkınma ajansları ve TÜBİTAK'ın çağrılarını aratmayacak şekilde bilim ve fikir adamları arasında yarışma açması, bu yarışmanın içeriğini açık ve seçik olarak tanımlaması, Selçuklu sultanlarının yeterliliklerini ortaya koymaktadır.

Köymen'e göre Nizamü'l Mülk' ün devlet yönetiminde yapmış olduğu yararlı işler yanında sonuçları toplumsal düzen ve bürokrasi üzerinde yıkıcı etkileri olan önemli bir uygulama da yapmıştır. Bu uygulama, devlet yönetiminin sivil ve askeri bürokrasi olarak iki ayrı bürokratik örgütlenmenin oluşturulması ile gerçekleştirilmiştir. Buna göre saray dahil askeri bürokrasinin kadroları Türkler tarafından, sivil bürokrasinin kadroları ise İranlılar tarafından oluşturmuştur. Birincilerin başı Selçuklu sultanı, ikincilerin başı ise vezir(başbakan) Nizamü'l Mülk'dür. Bu çift başlılık, Türklerle İranlıların sürekli, ama gizli bir nüfuz mücadelesinde bulunmalarına sebep olmuştur.

²²Hükümdarı sarayı, izinle girilen yer.

²³ Melikşah, tahta oturduğunda 18 yaşındadır(Ayar 2017: ix).

Melikşah, ilerleyen zaman içinde Türk bürokratlar ile İran'lı bürokratlar arasındaki nüfuz mücadelelerinin devlete zarar vermeye başladığını görmesi üzerine, git gide İranlılaşmaya doğru yol alan devleti, her yönüyle bir Türk Devleti yapma konusunda girişim başlatmıştır. Bu amaçla sadece askeri değil, sivil bürokrasinin kapsam alanındaki konularla da ilgilenmeye başladığında, her seferinde Nizamü'l Mülk'ün gücüyle karşılaşmıştır. Melikşah, vezirinin devlet içinde büyük bir güce sahip olmuş olduğunu kavrayınca, ona:

“Devlete ortakmışın istermisin ki, önündeki yazı takımı (divit) ile başındaki sarığın alınmasını emredebim?”

Şeklinde haber gönderir. Ancak Nizamü'l Mülk, alttan alacağına Melikşah'a:

“Sen benim fikrim ve tedbirim sayesinde bugünkü ikbale ulaştın. Baban (Alp Arslan) öldürüldüğü gün seni nasıl idare ettiğimi (Başta amcası Kavurd'u kastederek) ayaklanmaları nasıl bastırıldığını hatırla ve unutma ki, benim yazı takımım (divitim) ve sarığım, senin tacın ve tahtın birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet bu ikisi ile ayakta duruyor. Yazı takımımın ve sarığın ortadan kalkmasıyla taç ve taht da ortadan kalkar” demiştir” (Köymen 2013: XVIII).

Bu cevap, Nizamü'l Mülk'ün konum itibarıyla sadece ne kadar güçlü değil, aynı zamanda kendine olan özgüvenini de ortaya koymaktadır. Nitekim Melikşah, Nizamü'l Mülk'ün sert cevabına karşılık onu vezirlikten azletmemiş, görevini sürdürmesine ses çıkartmamıştır. İşin ilginç tarafı, Nizamü'l Mülk'ün Hasan Sabbah'ın bir fedaisi tarafından hançerlenerek öldürülmesinden 35 gün sonra da Melikşah, zehirlenerek öldürülmüştür²⁴.

Nizamü'l Mülk'ün tek ve önemli eseri, siyasetname'dir. Siyasetname, yönetimle ilgili farklı alanların işlendiği 51 bölümden/fasıl oluşmaktadır. Siyasetnamenin incelenmesinden, Nizamü'l Mülk'ün çıkarımlarını, deney ve gözlemden yola çıkarak yaptığı anlaşılmaktadır. Çünkü her fasıldaki çıkarımlar ya da

---

²⁴Melikşah, Bağdat Abbasi Halifesi ile evlenen mutsuz kızının başkent İsfahan'a dönmesinden sonra ölmesi üzerine kızının öcünü almak için 1092 yılı sonbaharında Bağdat'a hareket etmiştir. Maiyetinde Nizamü'l Mülk de bulunmaktadır. Nizamü'l Mülk, Nihavent yakınlarında konaklandığı sırada, Siyasetname adlı eserinde, emrinde çalıştığı Büyük Selçuklu İmparatorluğunun baş düşmanı olduğunu ilan ettiği, Hasan Sabbah'ın Bâtini fedailerinden biri, bir dilekçe vermek bahanesi ile Sufi kılığında vezire yaklaşmış, vezir dilekçeyi okurken fedai, veziri hançerliyerek öldürmüştür. Böylece Nizamü'l Mülk, Hasan Sabbah'ın öldürttüğü ilk devlet adamı olmuştur. Sultan Melikşah ise, bu olaydan 35 gün kadar sonra Bağdat'ta, av etine zehir karıştırılmış olmasından dolayı zehirlenerek ölmüştür (Köymen 2013: XIX).

genellemeler, yine aynı fasıl içinde yer verilmiş olan farklı sayılardaki örnek olaylarla desteklenmiştir.

2.2 Nizamü'l Mülk'ün Yönetim Anlayışı

Nizamü'l Mülk'ün yönetim anlayışında iki önemli anahtar kavram bulunmaktadır. Bunlardan biri, düzen, diğeri ise adalettir. Bir toplumun gelişmesini ve ilerlemesini, öncelikle toplumsal düzene bağlamaktadır. Düzeni sağlayan, halkın devletine ve yönetimine bağlılığıdır. Halkın devlete ve yöneticilerine olan güveni ise, halka yapılan ihsan ve adalet sağlar. Çünkü ona göre (2013: 8), “ Yüce Allah'ın nimetinin kadrini bilmek, padişahın, O'un rızasını gözetmesidir. Yüce Allah'ın rızası ise, halka yapılan ihsan, onlar arasında yayılan adalet ile elde edilir. Halkın iyilik için yaptığı dua daim olunca, o mülk payidar olur ve her gün genişler”.

Nizamü'l Mülk, sadece düzenin kurulması değil, sürdürülmesi içinde yönetimde adil olmanın gerekliliğine inanmaktadır. Ona göre (2013: 8), “*mülk, zulümle devam etmez*”. O yüzden halkın, zalimlerden kollanması ve korunması gerekmektedir. Nizamü'l Mülk, zalim ifadesiyle, gücü elinde bulunduran devlet memurlarını kastetmektedir. Çünkü tanım gereği zulüm, bir düşmanın değil, bir toplumda gücü elinde bulunduranların, yine kendi halkından olanlara yaptığı eza, cefadır. O halde problem, devlet görevlilerinin haksız uygulamalarının önüne nasıl geçileceğidir. Nizamü'l Mülk, çareyi şöyle bulmaktadır:

“ Padişah için haftada iki gün Mezalim'e oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan raiyyet'in (halkın) sözünü, vasıtasız, kendi kulağı ile işitmekten başka çare yoktur” (Nizamü'l Mülk 2013: 10).

Anlaşılacağı gibi Nizamü'l Mülk, devletin imarı, refahı ve genişlemesi için halkın devlete olan bağlılığını önemsediğinden, halkın bağlılığını artıracak ve sürekli kılacak önlemler üzerinde durmaktadır. Bu önlemlerden biri de, adalet dağıtmak ve halkı kamu görevlilerinin haksız uygulama ve baskılarından korumaktır. Bu amaçla iki önemli öneride bulunmaktadır. Bunlardan ilki, özellikle devlet görevlilerinin rüşvet, iltimas, görevi kötüye kullanma ve halka baskı yapmalarını önlemek amacıyla, günümüz “Danıştay” benzeri bir kurumlaşmaya gitmesi, mezalim mahkemelerinin kurulmasıdır. Mezalim mahkemeleri, zalime karşı mazluma adaleti sağlamak, haklıyı haksızdan ayırmak, güçlüye karşı zayıfı korumak, ülkedeki adalet

ilkelerini sağlamak amacıyla oluşturulmuş ve ilk defa Emeviler döneminde (661-750) kurumlaşan mahkemelerdir. Emeviler döneminde mezalim mahkemesi, halifenin başkanlığında haftada üç kere toplanmakta ve halife, kendi gücünü de kullanarak kamu görevlilerini, doğruyu söylemeye zorluyordu. Mezalim mahkemeleri, Abbasîler döneminde de adalet dağıtma mekanizması olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Nizamü'l Mülk, bu kültürlerden '*Melazim Mahkemeleri*'ni alarak, toplumsal sorunların çözülmesi amacıyla gerektiğinde başka toplumlardan kültür iktibas²⁵ yapmaktan kaçınmamıştır.

Nizamü'l Mülk, ikinci olarak halk ile yönetici arasındaki ilişkilerin zayıf olmasının, sorunlar konusunda memurların, padişahı yanlış bilgilendirebileceği, halkın üzerinde sahipsiz oldukları duygusuna yola açacağı, bunun ise dedikodu ve fitneye neden olabileceğini düşünmektedir. O padişahın, doğru bilgiyi halktan doğrudan almasının daha yararlı ve etkili olacağını düşünmektedir. Konuyla ilgili fikirleri şöyledir:

“ Zira cihan hâkiminin zulme uğrayan ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzuruna davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekette yayıldığında, bütün zalimler korkarlar; ellerini çekerler, hiçkimse, cezalandırılma korkusu ile zulüm ve yağmaya cesaret edemez”(Nizamü'l Mülk, 2013: 10).

2.3 Liderlik Anlayışı

Nizamü'l Mülk, lider olarak padişahları ele almıştır. Siyasetname adlı eserinin 1. Faslında, bir padişah ya da yöneticide olması gereken vasıfları sayarak ideal tipleştirme yapmıştır. Nizamü'l Mülk, konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Bil ki Yüce Allah her asırda ve çağda “halk” arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve methe değer hünelerle süsler, insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletinin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Allah'ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder, fesad, karışıklık ve fitne kapısını ona kapattırır; onun heybet ve haşmetini Allah'ın kullarının gönüllerinde ve gözlerinde yerleştirir” (Nizamü'l Mülk, 2013: 6).

Yukarıdaki metinden de anlaşıldığı gibi Nizamü'l Mülk, padişahların Allah'ın seçimiyle başa geçtiğini ifade etmektedir. Böylece padişahlık makamının karizmatik gücünü ortaya koymakta ve bu gücün nereden geldiğine vurgu yapmıştır.

²⁵ Kültürel iktibas, başka bir topluma ait bir kültür ögesinin, ya bütünüyle ya da değiştirilerek alınmasına ve kullanılmasına kültür iktibası adı verilir.

Nizamü'l Mülk, eserinin 11. faslında, padişah ile diğer insanlar arasındaki fark, hükümdarlıktır” demektedir (Nizamü'l Mülk, 2013: 51). Başka bir ifadeyle, “hükümdarı diğerlerinden ayıran fark onun hükmünün geçmesidir”(Nizamü'l Mülk, 2017: 95). Padişahın hükmünü geçerli kılan ise, onun ihtişamı, haşmetidir.

Nizamü'l Mülk' padişahın ihtişamını ve haşmetini yüceleştirmek için iki öneride bulunmaktadır. Bunlardan ilki, saraydan yapılan duyuru sayısının azaltılması ve bu amaçla gereksiz beyanlardan kaçınılmasıdır. Çünkü ona göre padişahın neşriyat sayısı arttıkça sözünün saygınlığı azalmaktadır. Nizamü'l Mülk, konuyla ilgili görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Dergâhtan ziyadesiyle fazla mektup neşrolunmakta. Kemiyet arttıkça kıymet azalır. Dolayısıyla mühim bir mesele olmadıkça meclis-i aliden bir şey neşrolunmasın”(Nizamü'l Mülk, 2017: 95).

İkinci önerisi ise, padişahın çıkarttığı fermanlara uymayanların, her kim olursa olsun şiddetle cezalandırılmasıdır. Bu önerisini şu ifadelerle dile getirmiştir:

“(Padişahın) Haşmeti öyle olmalıdır ki, yerine getirmedikçe kimsenin fermanı elinden bırakmaya cüreti olmamalıdır. Bir kimsenin o fermana hakaret gözü ile bakmış olduğu, önündeki fermanı dinlemede ve ona itaatte ihmal göstermiş olduğu malum olursa, o kişiyi dergâhın yakınlarından da olsa şiddetle cezalandırınsınlar” (Nizamü'l Mülk, 2013: 51).

Anlaşılabacağı gibi Nizamü'l Mülk için hükümdarlık ve hükümdarlık, halka ya da başkalarına, istemedik davranışları zorla yaptırma gücüdür.

Nizamü'l Mülk, bir devlet yöneticisinin liyakatli, yetenekli ve adaletli olması ve insanların iş edinmeleri için çaba harcaması gerektiğini belirtmektedir. Bu nitelikler, devletin dirliği, düzeni ve bekası için gereklidir. Çünkü ancak bu takdirde insanlar, yöneticiyi güçlü ve ihtişamlı görmeye başlar ve kendilerini güven içinde hissederler, geçim kaygısında bulunmazlar ve o yüzden devlete olan bağlılıkları artar. Böylece kamu düzeninin bozulmasına ve güven ortamının ortadan kalkmasına neden olan fesad, karışıklık ve fitne kapısı da kapatılmış olur.

Bir hükümdarda olması gerekenlerle ilgili olarak Siyasetnamesinde saymış olduğu özelliklerden yola çıkarak, Nizamü'l Mülk'ün, liderlikten, geleneksel liderliği anladığını söyleyebiliriz.

“İyi huylulukla, güzel yüz, mertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, türlü silahları kullanmak, hünerlere sahip olmak, Allah'ın kullarına şefkat ve merhamet göstermek,

vaadlerinde durmak, dürüst dindar, iyi itikat, Yüce Allah'a itaat edenleri sevmek, akşam namazı kılmak, ziyaret, oruç, faziletlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, ilim ve hikmet ehlini kazanmak, sadakalar vermek, yoksullara iyilik etmek, maiyete ve hizmetkârlara iyi muamele etmek, zalimlerin zulmünü raiyetten (halk üzerinden) kaldırmak gibi hükümdarların muhtaç oldukları şeyleri ihsan etti” (Nizamü'l Mülk, 2013: 8).

Nizamü'l Mülk'ün bu liderlik anlayışı, çağının koşullarıyla da uyumaktadır. Nizamü'l Mülk, bir ülkenin büyüklüğü ve refahı ile liderinin nitelikleri arasında ilişki vardır. Ona göre, “Yüce Allah layık olduğu kadar ve iyi itikadı ölçüsünde ona devlet ve memleket verdi, bütün cihanı fethettirdi; heybet ve siyaseti bütün iklimlere ulaştı” (Nizamü'l Mülk, 2013: 8).

2.3.1 Nizamü'l Mülk'e göre, Lider Olarak Padişahların, Devlet Yönetiminde Uyması ve Dikkate Alması Gereken Temel İlkler

Nizamü'l Mülk, padişahların yönetim etkinliğini ve böylece toplumun dirliğini ve düzenliğini artırma konusunda yararlı olacağına inandığı ilkeler geliştirmiştir. Bu çabasında, Siyasetname adlı eserini emri üzerine hazırlamış olduğu Melikşah'ın çok genç ve dolayısıyla tecrübesiz olan bir padişah olduğu düşüncesinin de etkisi olmuş olabilir.

2.3.2 Padişahın, Yakın Çevresiyle Kurduğu İlişkilerde Dikkat Etmesi Gereken İlkeler

Nizamü'l Mülk, Siyasetname adlı eserinin 17. faslında, padişah, hükümdar gibi karar verici makamlarda bulunan liderlerin, gerek içli-dışlı olduğu şahıslarla, gerekse emrindeki görevlilerle olan ilişkilerinde uyması gereken birtakım ilke, değer ve normlar getirmeye çalışmıştır. Bunlar şu başlıklar altında özetlenebilir:

-“Padişahın devletin ileri gelenler, sınır muhafızları, Sipah-salarlar (ordu komutanı) ile ziyadesiyle düşüp kalkması onları pervasız kılar; bu da onun hükümranlığına hanel getirir”(Nizamü'l Mülk: 2017).

-O yüzden “ Padişahın layık (liyakatlı) nedimlere²⁶ sahip olmaktan, onlarla açık saçık, (küşade) ve senli benli bulunmaktan başka çaresi yoktur” (Nizamü'l Mülk, 2013: 64).

-“Nedim edinmede birkaç fayda mülhaza edilir. Birisi padişahın can dostu oluşu, diğeri onu gece gündüz kollayan bir muhafız oluşudur. Bir diğeri, padişah

²⁶Nedim: Hükümdarların boş zamanlarında onlara hoş vakit geçirtmekle görevli hoş sohbetkişiler.

nedimle havadan sudan konuşabilir; aynı zamanda kendilerine iş buyurduğu ve işleri yapmaya memur kıldıklarından ötürü vezirleri yahut devletin ileri gelenleriyle konuşamayacağı gayri ciddi yahut ciddi birçok meseleyi nedimle paylaşabilir. Faydalı ve pek makbul bir durum olarak padişahlar, nedimlerin her konudan dem vurmalarına; hayır olsun şer olsun nice mevzularda, ayık yahut esrikken (sarhoş) vaziyet hakkındaki nükte yollu beyanlarına kulak verirler”(Nizamü'l Mülk, 2017: 124).

-“Nedim padişaha mutabık olur ve olması da elzemdir. Padişah ne der ve eyler ise nedime, ‘çok yaşa’, ‘bravo’ demek düşer... Padişaha ‘bunu yap şunu yapma’ gibi talimatlarda bulunmamalıdır””(Nizamü'l Mülk, 2017: 124).

-“Bütün işler hakkında yürüsün diye, eğlenceye, seyrana, dostlarla çevrili meclise, şaraba, ava, çevgana²⁷, yemeye içmeye ilişkin ne varsa, zaten bu meselelerle alakalı oluğu için nedimlere danışılarak yapılmalıdır; diğer yandan imaret, harb, taarruz, siyaset, zahire, hediye, makam, sefer, ordu ve reayaya ilişkin her ne var ise böylesi konuların daha salahiyyetli olduklarından ötürü vezirler, ekâbir ve devletin ileri gelenleriyle istişare edilmesi evladır” (Nizamü'l Mülk: 2017: 124).

-“Umumi bir kaide olarak, her kime nedimlik buyurmuşlarsa, ona hiçbir memuriyet (amel) buyurmamalıdır. Zira padişahla birlikte bulunmaktan gelen rahatlık dolayısıyla, zulüm yapar. Halka sıkıntı verir. Amilin (görevli) daima padişahın korkması, nedimin de cesaretli olması lazımdır. Nedim küstah olmazsa, padişah ondan hiç zevk almaz, padişah dinlemez”(Nizamü'l Mülk: 2017).

-“Nedimin görmüş geçirmiş, cihanın dört yanında bulunmuş ve ulular hizmet etmiş olanları evladır. Halk, padişahın huyunu suyunu nedime kıyasla bilir. Eğer ki nedim geçimli, mülayim, sabırlı, cömert, zarif ve latif biri ise, halk padişahın da huyu suyu güzel, tıyneti pir ü pak, seçkin davranışlara sahip biri olduğunu anlar”(Nizamü'l Mülk, 2017: 124).

2.3.3 Kararların Alınmasında İstişareye Önem Vermesi

Nizamü'l Mülk, eserinin 18.faşlında, padişahların kararlarını kendi başlarına değil istişare ederek vermeleri, istişareyi ise her kesimden insanlarla yapmaları gerektiğini düşünmektedir. Çünkü ona göre bazıları teoride, bazıları ise pratikte iyidirler. Örneğin, “bütün ilaçların isimlerini ezbere bilip bir derdin devasını kitaptan okuyarak bulan biriyle, envai çeşit ilaçların adlarını bilmenin yanı sıra nice kez onları tecrübe ederek tedavilerde bulunan birisi hiçbir olur mu?” demektedir. O yüzden istişareyi ne kadar çeşitli kesimlerden olanlardan yaparsa, kararların da o kadar isabetli olacağını düşünmektedir. İstişarenin önemli olduğunu şu ifadelerle ortaya koymaya çalışmıştır:

²⁷Orta Asya Türkleri tarafından at üzerinde oynanan bir tür savaş oyunudur. Oyun geniş bir alanda, iki takım halinde ayrılmış atlıların, ellerindeki ağaçtan sopalarla keçi derisinden yapılmış topu, karşı tarafın kalesine atmaları esasına dayanmaktadır.

-“Bütün tedbirler, âlimler ve tecrübelilerle alınmalıdır. Birinin daha keski zekâsı vardır, işleri daha çabuk görebilir. Biri de daha geç anlar. Alimler (şöyle) söylemişlerdir: Bir kişinin (aldığı) tedbir, tek bir kişinin gücü gibidir. İki kişinin aldığı tedbir, iki kişinin gücü gibidir: Her bir durumda 10 kişinin gücü bir kişininkinden daha kuvvetli olur”(Nizamü’l Mülk, 2013: 66).

Nizamü’l Mülk, bu konudaki görüşlerini destekleyerek güçlendirmek amacıyla Peygamberimizin hayatından ve Kuran’dan örnekler de vermiştir:

“Bütün dünyada yaşayan âdemoğullarından hiç kimsenin Peygamberimiz Muhammed Mustafa-salat ve selam üzerine olsun- dan daha âlim olamamıştır. Sahip olduğu ilme rağmen-zira o, önündekini olduğu kadar arkasındakini de bilir; gökler ve yerler, cennet ve cehennem, sahife ve kalem, (Allah’ın) tahtı ve kürsüyü arzettiler; Cebraail- selam üzerinde olsun- her zaman gelir ve vahiy getirir; olmuş, olmamıştan haber verirdi, sahip olduğu bunca fazilet ve mucizelere rağmen, Yüce Allah ona, ‘işlerde onlara danış’. ‘Ya Muhammed, bir iş yapacağın veya karşına bir iş çıktığı zaman kendi yaranınla (dostlarınla) işaret et’ buyuruyor” [Ali İmran suresi;153. ayet] demiştir (Nizamü’l Mülk 2013: 66).

2.3.4 Elçilerle Olan ilişkilerde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Nizamü’l Mülk’ e göre elçilerle kurulacak ilişkiler iki nedenden dolayı çok önemlidir. Bunlardan biri, elçilerin görevinin sadece, ülkeler arasında haber ve mektup iletmek değil, stratejik konularda ilk elden doğru bilgi toplamak olduğunu belirtmektedir. Çünkü bir padişahın alt edilmesinde, ona, orduya, yöneticilere, ülkeye ilişkin kritik önemde birtakım bilginin düşman tarafından bilinmesinin önemli etkileri olduğunu düşünmektedir. Nitekim serinin 21. Faslında, Alparslan’ın, zaaflarının düşman tarafından öğrenilip değerlendirilmesi sonucunda şehit edilebildiğini yazmıştır (Nizamü’l Mülk, 2017: 134).

Nizamü’l Mülk, elçilerin bilgi toplamaya çalıştıkları stratejik önemdeki bilgi kalemleri şu şekilde sıralamıştır (2017: 134):

- Ordusunun aşırıp aşamayacağını anlamak için yolların, geçitlerin ve nehirlerin vaziyetinden haberdar olmak,
- Atların yemleyeceği yerleri tespit etmek,
- İlgili yere tayin edilen memurların kim olduklarını teşhis,
- Asker sayısını, levazımat ve teçhizatın miktarını öğrenmek,
- Sofra ve meclisinin niteliği, dergâhının tanzim şekli hakkında bilgi almak,

- Padişahın Çevgan ve av ile arasının olup olmadığını, huyunu suyunu, ihsan ve gayretini, kılık kıyafetini, davranışlarının nasıl olduğunu, zalim yahut adil, genç yahut yaşlı mı olduğunu anlamak,
- İllerinin mamur mu, bakımsız mı olduğu, ordusunun kendisinden razı olup olmadığını, raiyyetinin zengin mi fakir mi olduğunu, cimri mi, cömert mi olduğunu, kavramak,
- İşlerde ihmalkâr mı itinalı mı olduğunu, vezirinin liyakati, takvası, sipah-salarlarının tecrübeli ve savaş deneyimi geçirmiş olup olmadığını anlamak,
- Nedimlerinin işlerinin ehli ve hoş-eda olup olmadıklarını, öğrenmek
- Bu padişahın zaafları, nelerden haz nelerden nefret ettiğini, şarap tesiriyle şen şakrak ve hoş sohbet olup olmadığını anlamak,
- İşlerinde dini emirleri gözetip gözetmediğini, şefkat ve himmet sahibi olup olmadığını, şuurlu yahut ebleh (ahmak, aptal) olup olmadığını, nüktedan yahut resmi olup olmadığını, oğlanlara mı yoksa kadınlara mı düşkün olduğunu öğrenmek isterler.

Nizamü'l Mülk'e göre, elçilerin bir padişah, bir ülke için yıkıcı etkileri olabilen faaliyetler içinde olabilmelerine karşılık bunlarla ilgili hiçbir önlem alınmamaktadır. Konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir (2017: 133):

“Çevre memleketlerden gelen elçilerin dergâha vardıklarında hiç kimse haberdar olmamakta; hiç kimse geliş ve gidişlerinde onları istikbal etmemekte bunu yetkili mercilere bildirmemektedir. Hal böyle olunca bu, işleri aksattığımızıza ve hafiflediğimize yorulur.”

O yüzden Nizamü'l Mülk, elçiler ülke sınırlarından girdikleri andan itibaren onların niyetlerinin öğrenilmesi, onlara eşlik edilmesi ve ülkenin mamur yerlerinden geçirilerek saraya götürülmesini önermektedir.

Nizamü'l Mülk'e göre (2017: 133), elçilerle kurulan ilişkileri önemli kılan bir başka faktör de, “elçilere yapılan iyi yahut kötü muamele onları gönderen padişaha yapılmış muamele demek (oluşudur)”. O nedenle ülkeler arasındaki ilişkilerin başarı ile yürütülebilmesi için ülke liderleri arasındaki ilişkilerin iyi ya da kötü olmasına bakılmaksızın onlara hep iyi davranılmalıdır.

2.4 Devletin Kuruluşuna ve Bürokratik Örgütlenmeye İlişkin Görüşleri

Nizamü'l Mülk, yönetimde bilgi, akıl ve hiyerarşik örgütlenmeye vurgu yapmaktadır. Konuyla ilgili olarak görüşlerin, şu şekilde dile getirmiştir:

“Yüce Allah ona (bendelerine) çapına (kapasitesine) göre bir ikbal (makam) ihsan eder, akıl ve bilgi verir ki, o bu akıl ve bilgi ile astlarının her birini kendi rütbesinde tutar, her birini gücü ölçüsünde rütbe ve makama yükseltir. Hizmetkârları ve layık olan kimseleri insanlar arasından seçer ve onlardan her birine mertebe ve makam verir; din ve dünya işlerinin yerine getirilmesinde onlara itimat eder. İtaat yolunu tutan ve kendi işleri ile meşgul olan reayayı sıkıntılarından arınmış tutar; öyle ki onun adaleti sayesinde onlar rahatlık içinde hayat sürerler” (Nizamü'l Mülk, 2013: 7).

Nizamü'l Mülk, güçlü bir merkezi yönetimden yana görünmektedir. Bu nedenle bir yandan dergâh içi (kurum içi) denetimi, diğer yandan da taşranın denetimi konularında işlev göreceğini düşündüğü 'Nazırlık' (Bakanlık) kurumunun önemi üzerinde durmaktadır. Nazırlık kurumunun dikey (kurum içi) ve yatay (taşra) örgütlenmesi biçimlerinden ve bu örgütlenmelerin ne şekilde yapılacağı üzerinde durmuştur. Dikey örgütlenme şekli ve işlevleri konusundaki görüşleri şu şekildedir:

“Nazırlık görevi büsbütün itimad telkin eden birisine buyrulmalıdır. Bu vazifenin buyrulduğu kişi dergâhtaki hadiselerden haberdar olup, ihtiyaç duyulması ve kendisinden talep edilmesi durumunda bildiklerini serdetmelidir” (Nizamü'l Mülk, 2017: 83).

Nizamü'l Mülk, araştırmamıza konu olan eserin 9. Faslında Nazırlık kurumunun yatay örgütlenmesinin ise naibler aracılığıyla yapılacağını belirtmektedir. Naiblerin sistemin işlemesine ne şekilde katkı yapacaklarını şu şekilde açıklamaktadır:

“Nazırın bizzat kendisinin vergi toplama ve gelirat denetlemesi, olan biten hakkında az ya da çok malumat sahibi olması için nahiye ve şehirlere dürüst ve namuslu bir naib (nazır adına iş yapacak yardımcı) görevlendirmesi lazımdır. Emeklerinin karşılığı ve maaşları raiyetin sırtında bir kambur olup yeni sorunların ortaya çıkmaması ve sözkonusu kişilerin yolsuzluk ve rüşvete bulaşmamaları için, yaptıkları iş mukabilinde ihtiyaçları beytülmalde (devlet hazinesi) karşılansın. Allah'ın izniyle böylece onların bu hassas çabalarından mali açıdan verimli sonuçlar elde edilecektir” (Nizamü'l Mülk, 2017: 83).

Nizamü'l Mülk'ün, “Siyasetname” adlı eserin incelenmesinden, çeşitli yönetim organlarını oluşturarak bunlar aracılığıyla devletin daha etkin denetimini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Devletin etkin denetimi için gerekli olan organları, farklı fasıllar altında incelemiştir. Bu organlar ve işlevlerini aşağıdaki şekillerde ele almıştır:

2.4.1 Nizamü'l Mülk'ün Tasarladığı Devlet Örgütlenmesinde Yer Verdiği Organlar ve İşlevleri

2.4.1.1 Güvenlik ve İstihbarat Birimi

Nizamü'l Mülk'ün, eserinin 10. Faslında, güvenlik ve istihbarat örgütlenmesine ilişkin görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“ Uzak yakın ordu ve raiyyet ahvalini arayıp sormak, az ve çok olup biteni bilmek padişahların vazifesidir... Mutlaka haberci (sahib-i haber)'ye ihtiyaç vardır” demektedir (2013: 45).

Bu tip bir örgütlemeye gidilmesinin gerekçesini şu nedenlere dayandırmıştır:

a-Padişah ilişkin olumsuz kanaatlerin ortaya çıkmasını engellemek: Nizamü'l Mülk, devlet- halk ilişkilerini çok fazla önemsemektedir. Ona göre toplumsal düzenin sağlanması, ilk başta halkın ya da raiyyetin devlete olan güveni ile mümkündür. Devlete olan güvenin temelini ise padişaha duyulan güven oluşturmaktadır. Dolayısıyla padişaha dair her türlü olumsuz kanaatlerin oluşmasını engellemek için harcanan çaba, aynı zamanda devletin dirliği ve düzenliliği için harcanmış çaba olarak değerlendirmektedir. Nitekim eserinin 10. Faslında şöyle yazmaktadır:

“Hükümdar böyle yapmaz (memlekette olup bitenden haberdar olmazsa) ise şanına noksan gelir ve halk bunu onun gafil, ihmalkâr ve gaddar biri olduğuna yorarak << Memlekette yolsuzluk, bozgunculuğun alıp başını gitmesi padişahın umurunda değil >> der. Şayet padişah olan bitenden haberdar da tedbir almıyorsa zulme rıza gösterip zalimlere ortak olur; yok eğer haberdar değilse ahmak, aymaz kara cahildir. Bu iki itham da hoş değildir”(Nizamü'l Mülk, 2017: 85).

b- Nizamü'l Mülk, İstihbarat örgütlenmesinin, suç konusunda hem önleyici hem de caydırıcı etkisinin olacağı düşünmektedir. Ona göre (2017: 85), “bir şahıs bir tavuk yahut bir saman torbasını gasp etmişse padişah bunu 500 fersahlık mesafeden duyup, gasp edene gazaplanarak cezasını verirdi. Böylece diğerleri padişahın tetikte olduğunu, her yere adamlarını yerleştirdiklerini bilirlerdi. Bu adamlar (haberciler), zalimlerin kanunsuz işlerine mani olur, halkın asayişini sağlayıp cihanı abad eylemeye koyulurlar”.

c-Nizamü'l Mülk'e göre haberci (sahip-haber), muhbir ve berid²⁸'lerden oluşan istihbarat örgütlenmesinin bir faydası da, halkın padişaha olan bağlılığını artırmak şeklinde olacaktır. Çünkü padişah, aldığı istihbaratla vuku bulan olaylardan anında haberdar olacağından o konuda derhal ferman buyurabilecektir. "Hal böyle olunca halk padişaha itaat için can atacaktır, padişahın gazabından da korkacaktır (Nizamü'l Mülk, 2017: 86).

d-Nizamü'l Mülk, olup bitenden haberdar olan (sahib-i berid) haberciliğin çok nazik ve çok üstün bir iş olduğunu belirtmektedir. O yüzden bu iş, "haklarında şüphe bulunmayan ve gayesi ile meşgul olmayan (menfaatleri peşinde koşmayan), kimselerin eline, diline ve kalemine bırakılmalıdır" demektir. (Nizamü'l Mülk, 2013: 46).

Nizamü'l Mülk, eserinin 13. Faslında, hem ulusal güvenliği sağlamaya yönelik dış istihbarat, hem de iç güvenliği sağlayacak iç istihbarat için ülkenin dört yanına tacir, seyyah, sufi, yoksul, sakatatçı kılığında casuslar gönderilerek bilgi toplanması ve tedbirlerin ona göre alınması gerektiğini önermektedir. İstihbarat örgütünün işlevlerini şu şekilde açıklamıştır:

"Birçok zaman olmuştur ki valiler, ikta sahipleri (mukta'an) ve memurlar (gumaştegan) ve emirler isyan ve muhalefete girişmeyi düşünmüşler, padişahın aleyhine komplo hazırlamışlardır. (casuslar geldikleri zaman), padişaha) bu teşebbüslerini haber vermişler, padişah da derhal baskın yapmış, onları yakalamış. Eğer başka bir padişah onun memleketine kastetmişse, onu defetmiş, onun işini bitirmiştir" (Nizamü'l Mülk, 2013: 54).

2.4.1.2 Posta Teşkilatı Kurulması

Nizamü'l Mülk, siyasetname adlı eserinin 14. Faslında, ulaklar (Peykan) ve postacılar (Perendegan)'dan oluşturulmuş posta teşkilatının kurulmasının önemi üzerinde durmaktadır. Ona göre (2017: 117), "önemli bazı geçitlere düzenli bir şekilde haberci gönderilmelidir. Bu işin padişahın bir geleneği olduğunu göstermek, 50 fersahlık²⁹ bir bölgede gece gündüz meydana gelen bütün olaylardan haberdar olmak demektir". Kuşkusuz posta teşkilatı aracılığıyla merkez ile çevre arasında kurulacak iletişim ağı, o günün koşullarında hayati derecede önemlidir. Çünkü bir

²⁸Berid, devletin resmi resmi ve teşkilatına verilen addır.

²⁹Fersah, yaklaşık 5 km.'lik uzunluk ölçüsüdür.

yandan merkezin yerel güçler ya da yönetimler üzerindeki denetim gücünü artırırken diğer taraftan da çevrenin merkezle olan bağlarını güçlendirmiş olacaktır.

2.4.1.3 Resmi Yazışma Kurallarının Oluşturulması

Resmi yazışmalar, geçmişte olduğu gibi yüzyılımızda da bilgi ve talimatların iletilmesinde kullanılan en önemli iletişim aracıdır. Ortaçağ döneminde iletişimin sözlü ve yazılı iki önemli tipi bulunmaktaydı. Nizamü'l Mülk, kişiler ve kuruluşlar arası ilişkilerde, sözlü iletişimden çok yazılı iletişimin kullanılmasını önermektedir. Sözlü iletişimin iki nedenden ötürü yanlış anlamalara yol açabileceğini, o yüzden güvenilir olmadığını belirtmektedir. Nedenlerden biri, sözü söyleyenin galat³⁰ etmiş olma ihtimalinin bulunmasıdır (Nizamü'l Mülk, 2017: 119). İkincisi ise sözlü haber ya da talimatı getirenin, söyleneni tam olarak işitmemiş olma ihtimalinin bulunmasıdır (Nizamü'l Mülk, 2017: 119). Ancak ne var ki Nizamü'l Mülk, talimat ya da bilginin yazılı olarak gönderilmesinde de sorunlarla karşılaşılacağından bahsetmektedir. Nitekim Siyasetname adlı eserinin 15. Faslında, “vilayet, ikta ve hediyelere dair divandan (bakanlık) ve hazineden bir takım fermanlar sadır, çıkmak (gönderilmek) olmaktadır. Bu fermanlardan bazısı sarhoşluk esnasında verilmiş olabilir. Bu muazzam derecede mühim bir mevzu olduğundan ötürü üzerinde pür dikkat durulması gerekir” demektedir (Nizamü'l Mülk, 2017: 119). Nizamü'l Mülk, iletilen haber ya da bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla görevlendirme yetkisinin sadece bir kişiye verilmesini ve görevlendirmelerin bizzat bu kişi tarafından yapılmasını önermektedir. Ancak emirlerin ya da görevlendirilmelerin, padişahın huzurunda imzalanmadan yürürlüğe konulmaması gerektiğini önermektedir. Nizamü'l Mülk, böylece resmi yazılarda hiyerarşik bir silsile oluşturmaktadır. Bu silsilede karar verici, onaylayıcı ve uygulayıcı makamlar yer almaktadır.

2.4.1.4 Saray Süvari ve Muhafız Alaylarının Kurulması

Nizamü'l Mülk, aynı zamanda merasim kıtası görevini de yerine getirecek, her zaman sarayda ve padişahın yanın da olarak onu iç ve dış tehditlerden koruyacak olan, eli yüzü düzgün, boyu posu yerinde şahıslardan oluşturulmuş 200 kişilik süvari

---

³⁰Galat: Yanlış söz

ve 4000 kişilik piyade birliğinin oluşturulmasını önermektedir. Bu kuruluşların ne şekilde gerçekleştirileceğine ilişkin görüşlerini, eserinin 19. Faslında şu şekilde dile getirmiştir:

“Dergahda müfredler³¹ dedikleri 200 kişinin bulunması lazımdır. Hem görünüş ve boyca, hem de yiğitlik bakımından seçkin-sefer ve hazerde hizmetde³² olan (hizmet veren) ve daima dergahda bulunan, 100’ü Horasanlı, diğer 100’ü Deylemli³³ kişiler Onlar için 200 takım silah yapsınlar. Bu silahlardan 20 kılıç kuşağı ve kalkanı altından, öteki 180 tane kuşak, kalkan ve delici mızrak ile birlikte gümüşten olmalıdır”(Nizamü’l Mülk, 2013: 67).

Anlaşılacağı gibi Nizamü’l Mülk, görünüşün, saltanatın gücünün bir dışa vurumu olduğunu düşünmekte ve o yüzden imaja önem vermektedir. Nitekim eserinin 20. Faslında, “Zira padişahlıkta ziynet ve teçhizat, onun kudreti ve saltanatı ölçüsünde olmalıdır” demektedir (Nizamü’l Mülk, 2013: 67).

Nizamü’l Mülk, saray için hizmet verecek askerlerin, saraya bağlı olmalarını sağlamak ve saray için tehdit olmalarını engellemek için teşkilatlanmayı oluştururken çeşitli önlemler almış görünmektedir. Bunlardan biri, bu askerlerin, “dolgun aylıkları ve kâfi ücretleri olmalarıdır”(Nizamü’l Mülk, 2013: 67). Bu askerlerin aylıkların dolgun ve ücretlerinin yeteri kadar olması, sarayın isteği dışında davranmalarında önemli bir engel olabilir. Diğer ise bu gücü, 50 şer kişilik gruplar halinde ve her biri farklı komutanların denetiminde dört gruba bölmüş olmasıdır. Böylece her bir grup, iç tehdit bakımından diğer grupları dengeleyici bir görev görmüş olabilecektir. Başka bir ifadeyle sarayı korumak üzere görevlendiren gücün kontrolü, tek bir komutanın denetimine bırakılmayarak dört komutan arasında dağıtılmıştır. Saray güvenliğini daha da ileri götürmek için süvarilerin tamamının aynı milletten ya da kültür çevresinden olması yerine farklı yerlerden, Horasan, Deylem gibi farklı kültür çevrelerinden seçilmesini önermiştir. Bundan amacı, sarayda bulunan süvarilerin, kendi aralarında bir ittifak kurarak padişaha karşı komplo düzenlemelerini önlemek olabilir.

Nizamü’l Mülk, sarayda sadece süvari değil, adları, divanda kayıtlı olan 4000 piyadeden oluşturulmuş ikinci bir gücün de görevlendirilmesinin gerekli olduğunu düşünmektedir. Yine yukarıdaki görüşüne benzer olarak piyadelerinde aynı soydan

³¹Müfredler: Hükümdarın şahsına bağlı olan, daima merkezde bulunan askeri güç.

³²Hizmetde olmak: Hizmet vermek

³³Deylem: Hazar Denizi'nin batısındaki dağlık bölgenin tarihi adı.

değil, farklı soylardan seçilmelidir. Ona göre (2013: 67), bu amaçla, “padişahın her soydan 1000 has seçkin adamı olmalıdır. 1000 kişinin vaktinde kullanılmak üzere emirlerin ve sipah salarların maiyetinde olmalıdır”

2.4.1.5 Liyakat ve Adalet Sistemi Kurulması

Nizamü'l Mülk, bilhassa özellikli memurlara verilecek aylığın, liyakate göre belirlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Konuyla ilgili olarak görüşlerini, eserinin 6. faslında şu şekilde dile getirmektedir:

“Padişahın memleket sathında görevli kadıların vaziyetlerinden teker teker haberdar olması gerekir. Vazife, onlardan âlim, zahit ve halkın malında gözü olmayanlara teslim edilerek gönlünün harama meyletmemesi için ihtiyaçları olduğu miktarda maaşa bağlanmaları icap eder. Zira bu, muazzam derecede hassas ve önemli bir konudur. Çünkü onlar, Müslümanların canlarından ve mallarından mesul kılınmış kişilerdir”(Nizamü'l Mülk 2017: 53).

Anlaşıldığı gibi Nizamü'l Mülk, kadılık müessesesine özel bir önem vermektedir. O yüzden bu sistemin denetiminin, dışarıdan müdahalelerle değil, gene kadılar arasında oluşturulacak otokontrol sistemi aracılığıyla yapılmasının daha uygun olacağı görüşündedir. Çünkü “ister cahilane, ister kasten yahut tabiatları gereğince bir hüküm yahut fetva verdikleri vakit diğer kadıların verilmiş yanlış karara şerh düşürüp padişaha iletmeleri, söz konusu hâkimin de azledilerek cezalandırılması gerekir” demektedir (Nizamü'l Mülk, 2017: 53).

Bu adalet sistemi anlayışına göre, kadıların verdiği hükümlerin doğru ya da yanlış olduğuna, sadece başka kadılar karar verebilmektedirler. Padişah dahi kadıların verdiği kararları değiştirememektedir. Padişah sadece bir kadının azledilmesi ya da görevlendirilmesi konularında yetkili olmaktadır.

Nizamü'l Mülk, adalet sisteminin işleyebilmesi için onun güçlendirilmesi ve halkın mahkemelere olan güveninin sağlanması gerektiğine inanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için de ona göre yapılması gereken iki önemli konu vardır. Bu konuları, eserinin VI. faslında, Nizamü'l Mülk' şu şekilde ele almıştır:

“Görevli memurların kadıya hürmette kusur etmemeleri, saray içinde kadıyı muteber ve aziz tutmaları gerektir. Kerli ferli (haşmetli), efendiden biri olduğu için bir şahıs eğer ki hüküm günü saklanıp mahkemede hazır bulunmaz ise, ol şahıs cebren (zorla) ve cezren (sertlik ile) kadının huzuruna getirilse gerekir. Peygamber aleyhissalatu vesselam ashâbı kendi devirlerinde hak yerini bulsun ve hiç kimse

mahkemeden ayak çekmesin diye bu işlerle bizzat kendileri meşgul olmuş, bizzat kendileri icra eylemiştir”(Nizamü’l Mülk, 2017: 53).

Adalet, Nizamü’l Mülk’ün en çok önemseydiği konulardan biridir. Eserinin 8. Faslında, Hz.Muhammed peygambere ait olduğu İbn Ömer tarafından rivayet olunduğunu ifade ettiği aşağıdaki hadisten yola çıkarak adaletin yöneten ve yönetilenler açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya çalışmıştır:

“Adaletle hükmedenler cennette aileleri ve idare ettikleri kişilerle birlikte nurdan saraylarda ikamet edeceklerdir” (Nizamü’l Mülk, 2017: 77-79).

2.4.1.6 Devlet-Halk ilişkileri ve Hizmet İçi Eğitim

Nizamü’l Mülk, ismini telaffuz etmemekle birlikte, devlet-halk ilişkilerinde başarılı olunması için hizmet içi eğitimin önemli olduğunu düşünmektedir. Konuyla ilgili görüşlerini, Siyasetname adlı eserinin IV. Faslında şu şekilde dile getirmiştir:

“ Bir memuriyet verilen amillere³⁴, Yüce Allah’ın kullarına iyi davranmaları, aldıkları haraç ve öşrü lütuf ve nezaketle talep etmeleri, onlara mahsul elde edinceye kadar para istememeleri tavsiye edilmelidir” (Nizamü’l Mülk, 2013: 16).

Nizamü’l Mülk, devlet görevlilerinin (gulam³⁵) rüşvet, iltimas ve irtikâp peşinde koştuklarına dair bir kanaate sahiptir. Siyasetname adlı eserinin birçok fasıllarında, gulam’ların bu türden haksız kazanç elde etmelerinin önlenmesi konusunda önerilerde bulunmuştur. Çünkü Nizamü’l Mülk, halktan haksız bir şekilde alınan rüşvet ve haraçların, onları yoksullaştıracağına ve zor durumlara düşüreceğine inanmaktadır. O yüzden devlet memurlarının (gulam), reaya üzerindeki yüklerini azaltmanın bir yolu olarak, saray dışına yapılan gulam görevlendirilmesinde daha dikkatli olunması ve yapılan görevlendirmelerin azaltılmasını önermektedir. Aksi halde bu durumun memlekette telafisi güç karışıklıklara yol açacağını düşünmektedir. Konuyla ilgili kaygı ve önerilerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Dergâhtan mütemadiyen padişahın desturu olmaksızın, teklifsizce nice gulam gönderildiğinden ötürü halk sıkıntılara maruz kalmaktadır. Bu gulamlar haksız yere haraç kesmektedir. 200 dinar meblağlık bir davadan gulam gidip kendisi de ekleyerek 500 dinar talep etmektedir. Bu durumda reaya yoksul düşmekte ve vergisini vermekte gecikmeler olmaktadır. Çok önem arz eden bir mesele olmadıkça gulamın

³⁴ Amil: Herhangi bir bölgenin zekât, haraç, öşr ve ganimetlerinin toplanması için halife, sultan, emir tarafından görevlendirilen memur.

³⁵ Divan ıstılahı olarak saray hizmetkârı, asker ve uşak anlamına gelmektedir, saray içi görevlendirmelerle bağlantılı bir kavramlaştırımadır. Bir diğer anlamı da ‘oğlan’ dır).

gitmemesi ve gittiği takdirde de ferman-ı aliyeyle gitmesi gerekir (Nizamü'l Mülk, 2017: 99).

2.4.1.7 Disiplin Anlayışı ve Denetim

Nizamü'l Mülk, bir memur ya da görevlinin yakışıksız davranışlarını, yağma yapmasını ve kendi rütbelerinin gerektirdiği sorumluluk alanı dışına çıkmayı uygunsuz davranışlar olarak tanımlamakta ve eğer bu kişiler, nasihat ve azarlama ile yola gelmiyorsa, bu kişilerin derhal görevden uzaklaştırılmalarını ve yerlerine liyakatli başka bir kişinin getirilmesini önermektedir. Nizamü'l Mülk, konuyla ilgili düşüncelerini, ünlü eser Siyasetname'de şu şekilde dile getirmiştir:

“Eğer hizmetkârlardan ve memurlar (gumaştegan)'dan bir kimseden yakışıksızlık ve yağma vuku bulursa, eğer (o) kimse, azarlama ve nasihat ile yola gelir gaflet uykusundan uyanırsa, onu işinde tutması, eğer uyanmazsa, (makamında) hiç tutmasın, onu layık olan başka bir kimse ile değiştirsin (Nizamü'l Mülk, 2013: 7).

Nizamü'l Mülk, aşağıdaki ifadesinden de anlaşılacağı gibi, suç ve ceza arasında uygun bir orantının olması gerektiğine inanmaktadır. Ancak 'af' olgusunu gözardı etmemekte, gerektiğinde suçluların affedilmesi gerektiğini önermektedir:

“Reaya'dan nimet hakkını tanımayanları, emniyet içinde olmanın ve rahatlık içinde yaşamının kadrini bilmeyen, kalplerinde hıyanet düşünen ve inat eden, kendi rütbelerinin dışına ayak basan kimselere günahları ölçüsünde hitap etsinler; kendilerini cürümlerinin miktarı kadar cezalandırılsınlar; yine af eteğini onların günahları üzerine örtsünler; bu işten vazgeçsinler”(Nizamü'l Mülk, 2013: 7).

Nizamü'l Mülk, sadece kural koymak değil, o kurallara uyulup uyulmadığının denetlenmesi gerektiğini, denetimin olmadığı bir ortamda görevlilerin keyfi davranabileceğini düşünmektedir. Konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Padişah'ın amillerin³⁶ ahvalinden gafil olmaması, soruşturması gerekir. Padişah(vezir ve mutemed adamlarının), devlet işlerini usulünce idare edip etmediklerini gizlice daima sormalıdır. Çünkü padişahın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi onlara bağlıdır” (Nizamü'l Mülk, 2013: 16-17).

Nizamü'l Mülk, devlet adına önemli karar veren görevlilerin, kendi haline bırakılmayıp denetim altında tutulmasından yanadır. Bunun nedenini, siyasetname adlı eserinin 13. Faslında,“nice zamandır valiler, mukti'an, memurlar ve emirler

---

³⁶Amil, divanda daha çok mali işlere bakan, vergi ve haraç tahsili yapmakla görevli kişilere denmektedir.

padişaha karşı kötü emeller beslemekte, husumet içinde isyan bayrağını açma niyetindedirler” şeklinde açıklamıştır (Nizamü’l Mülk 2017: 101). Bu amaçla üç farklı denetim mekanizması önermektedir. Bunlardan ilki, güvenilir ve liyakatlı insanlar arasından, bölge ve şehirde görev yapan üst düzey yöneticilerinin uygulamalarını denetleyebilecek kapasitede şahısların belirlenmesi, şehir ve bölge sorumluluklarının, bu şahıslara zorla da olsa verilmesini sağlamak. Bu amaçla:

“Hükümdar hazretleri, her şehirde dini hükümleri kollamakta dikkatli, kalbinde daima Allah korkusu taşıyan, içinde kin ve düşmanlık beslemeyen kişiler bulup seçerek kendilerine şöyle buyursunlar: Bu şehri ya da bu bölgeyi sana emanet ediyoruz; ahirette Hakk Teâla’nın bizi sorumlu şeyden biz de seni sorumlu tutarız. Amilin, kadının, şahnenin, muhtesibin³⁷ avam eşraf reayanın eylediklerini takip ederek gerekeni icra etmemiz için gizli saklı olmaksızın aşikâr ederek meselenin hakikatine ilişkin bizi haberdar kılarsın. Mesuliyet almaktan kaçınıp emaneti kabul etmeyecek ve göreve gönülsüz yapıdakilere vazife, zor kullanarak tevdi edilmeli ve hatta zincire vurulmalıdır” demektedir (Nizamü’l Mülk, 2017: 61).

İkinci olarak, “hiçbir şeyin hiçbir surette gizli saklı kalmamasını ve vuku bulan yahut ayyuka çıkan bir meseleye anında müdahale için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştıracak, tacir, seyyah, sufi, yoksul, sakatatçı kılığında, dört bir yana casuslar salınmalıdır (Nizamü’l Mülk, 2017: 101).

Üçüncü olarak Nizamü’l Mülk, önemli devlet görevlerinin sürekli aynı kişiler tarafından sürdürülmesinin olumsuz sonuçları olabileceğini, o nedenle bu görevdekilerin sık sık değiştirilmesini önermektedir. Konuyla ilgili olarak görüşlerini, eserinin 5. faslında şöyle dile getirmektedir:

“Sağlam ayak basmamaları, yerleşmemeleri ve sıkıntı vermemeleri için her 1-2 yıla kadar amiller ve iktâ sahipleri değiştirilmelidir³⁸. Reayaya karşı dürüst ve iyi davranmalıdırlar ki, vilayet mamur kalsın” (Nizamü’l Mülk, 2013: 29).

---

³⁷Muhtesib, çarşı ve pazarda alışveriş fiyatlarını denetleyen ve tüccarları şeriata uygun olmayan işlerden ve halkı kandırmaktan men eden divan görevlilerine verilen addır.

³⁸Bu ifade, Nizamü’l Mülk’ün dikkat çekici bir öngörüsünü de bünyesinde taşımaktadır. Bu öngörü, *devlet vasıtasıyla sürekli gelire sahip olanların, bir şekilde örgütlenerek güçleneceği ve bunun da kamu düzenine zarar vereceği* şeklindedir. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğunun maliye açısından zor günler yaşadığı 16.yüzyılda acil para ihtiyacının karşılanması amacıyla geniş tarım arazilerinin kullanım hakları şahıslara satılmaya başlanmıştır. Bu şahıslara, topraklar üzerinde yaşayan varlıkların korunması için asker besleme hakkı da verilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda bu ayanlar, zaman zaman devlete karşı başkaldırmış ve kamu düzenini bozan isyanlara kalkışmışlardır.

2.4.1.8 Memleketin İmarı ve Refahı İçin Yapılacak İşler

Nizamü'l Mülk, bir ülkenin imarı için sultanın yapması gereken işleri, şu şekilde saymaktadır:

“Kanallar açmak, belli başlı ırmaklara yataklar kazmak, büyük sulardan geçiş için köprüler yapmak, köyleri ve tarım alanlarını mamur kılmak, surlar inşa etmek, yeni şehirler kurmak, gibi cihanın imarı ile ilgili şeyler yapsın; güzel oturulacak yerler vücuda getirsin; ana yollar üzerine ribatlar (kervansaray), ilim talipleri için medreseler yapılmasını emretsin” (Nizamü'l Mülk, 2013: 7).Anlaşılabacağı gibi askeri, otoriter ve yayılmacı politikaların izlendiği Orta Çağ koşullarında, Nizamü'l Mülk, ekonomik, sosyal ve bilim alanlarında yatırımlar yapılmasının zorunluluğuna inanmaktaydı.

2.4.1.9 Maliye Politikası ve İkta³⁹ Sistemi

Nizamü'l Mülk, verginin peşin değil, üretilmiş ürün üzerinden alınmasının yararlı olduğunu düşünmektedir. Ona göre:

“Amiller vaktinden önce isterlerse (vergi) reaya sıkıntıya düşer; ele geçecek olan mahsulü mecburen yarı fiyatına satarlar; bu işten (dolayı) (topraklarından) olurlar; işsiz-güçsüz kalırlar (Nizamü'l Mülk, 2013: 16).

Vergide adalet, Nizamü'l Mülk için çok önemlidir. O yüzden ülkenin mali ve askeri sisteminin temelini oluşturan ikta sisteminin iyi işlemesi için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Örneğin Siyasetname adlı eserinin 5. Faslında, “İkta sahibi olan kişilerin, kendilerinden tahsil etmeleri istenen mal dışında reayadan bir şey almaya hakları yoktur” kuralını önermiştir (Nizamü'l Mülk, 2017: 419). Bu hükmün gerekçesini şu şekilde açıklamıştır: “Bu şekilde tahsil ettikleri takdirde, reayanın kendisi, malı, zevcesi, arazi ve mülkü muhafaza altına alınmış olur”(Nizamü'l Mülk, 2017: 419). Nizamü'l Mülk, çiftçiyi toprağa bağlamanın yollarını aramaktadır. Bu amaçla Siyasetname adlı eserinin 5. Faslında, köylüyü, üretim yapmaktan ya da köyden kaçınmasına neden olabilecek her türlü mali önlemlerin alınması önermektedir. Bu amaçla, “ amillere raiyetten bir kimse, yoksul düşerse, öküz ve tohuma muhtaç olursa, ona borç vermelerini, yükünü hafifletmelerini tavsiye etsinler.

---

³⁹İkta, “kesmek, ayırmak” anlamındaki ‘kat’ kökünden türetilmiş bir kavramdır. Devlet başkanı ya da onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irtifak) yahut faydalanma (intifa) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder (Siyasetname sözlüğü 2017). İkta, ordu mensuplarına maaşlarına karşılık, büyüklüğü rütbelerine göre değişen gelirinden faydalandıkları arazi parçası. İkta sahibi ayrıca belli sayıda tam teçhizatlı askeri birlik bulundurmaya zorundadır(Siyasetname sözlüğü 2013).

Ta ki, o yerinde kalsın, evini terkedip gitmesin, bütün bir ömür rahat etsin” demektedir (Nizamü’l Mülk, 2013: 16).

İkta sisteminde, “mülk ve raiyyet hep sultanındır”. İkta sahipleri ve valiler, başta şahne⁴⁰ gibidirler (Nizamü’l Mülk, 2013: 23). Dolayısıyla gerek ikta sahipleri ve gerekse valilerin öncelikli görevi, reayanın mal ve can güvenliğini sağlamaktır. Nizamü’l Mülk, 2013: 23), eserinin 5.faşında, ikta sahiplerinin belli kurallara uymalarını, gerektiğinden fazla vergi toplamamalarını belirtmiş ve “Reayanın şahsını, malını, emlak ve eşyasını emniyet altında tutacak (kadar) vergi (mal) almaları kötü olursa, ikta sahiplerine bunun için müsaade yoktur” demiştir.

Nizamü’l Mülk, ikta sistemin işlemlerini sağlamak için iki önemli denetim mekanizması önermektedir. Denetim mekanizmalarının geliştirilmesinden yanadır. Bunlardan ilki, ikta sahiplerinin ve amillerinin sıkı bir şekilde denetlenmesidir. Bu amaçla getirdiği öneri, aşağıdaki gibidir:

“Bir amil, kanun hilafına iş yaparsa veya raiyetten fazla bir şey alırsa, geri alsınlar; onu da azletsinler ve terk etsinler” (Nizamü’l Mülk, 2013: 23) önerisinde bulunmaktadır.

İkincisi ise, mağdur edildiğini düşünen reayaya, padişah huzurunda hakkını arama fırsatının tanınmasıdır. Nitekim Nizamü’l Mülk (2013: 23)’ün konuyla ilgili önerisini şu şekilde dile getirmiştir:

“İkta sahibi ile reaya arasında bir anlaşmazlığın çıkması durumunda, eğer reaya padişahın dergâhına giderek kendi sorunlarını bizzat açıklamak isterse, onları ikta sahibi asla alıkoymamalı, eğer ikta sahibi bundan başka yaparsa, kendisinin iktası elinden alınsın ve azarlansınlar ki, başkalarına ibret olsun”.

2.4.1.10 Din Kurumuna Verdiği Önem

Bütün toplumlar için din kurumuna en çok önem verilen ve değer atfedilen dönem, ortaçağ olmuştur. Bu özelliği, Nizamü’l Mülk’ün görüşlerinde de görmek mümkündür. Nitekim Siyasetname adlı eserinde yer alan hemen bütün fasıllarda, kritik devlet görevlerine atanacakların, dini bütün şahıslar arasından seçilmesini önermektedir. Bu tip göreve layık olan şahıslarda ne tür özellikler olması gerektiği konusunda saydığı nitelikler dikkate alındığında Nizamü’l Mülk’ün bu tercihi,

---

⁴⁰Şahne: Güvenlikten ve harman yerlerinden sorumlu memur, görevli.

dini bütün şahıslarda Allah korkusunun olacağı, o yüzden görevine, devlet malına, halkın malına ve canına asla halel getirmeyeceğine ilişkin kanaatin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nizamü'l Mülk'ün, mütedeyyin olan ve olmayan ayrımı yapmasının nedeni, çağın demografik özelliklerinden ileri gelmektedir. Çünkü ortaçağ, aynı zamanda İslamiyet'in yayılmaya devam ettiği bir çağdır. Bu dönemde aynı coğrafya içinde hem Müslümanlar ve hem de batıniler bir arada yaşamaktaydılar. Dolayısıyla bu çağda yer alan toplumlarda, '*mekanik dayanışma*'⁴¹, başka bir ifadeyle benzerliğe dayalı dayanışma biçimi egemendi ve en önemli benzerlik biçimi de din ve inanç sistemiydi. Bu değerlendirmelerden yola çıkarak Nizamü'l Mülk'ün, devlet yönetiminde mütedeyyin şahısların görevlendirilmesinde-ki amacının, bir şariat yönetimi kurmak arzusundan olmayıp, o çağda kamu yönetiminde standartlaşmanın, yasalaşmanın ve kurumlaşmanın henüz yeterince olmamasından kaynaklanan denetim eksikliğinin, İslami ahlak anlayışına dayalı oto kontrol ya da öz denetimle telafi etmektir. Nitekim padişahın din işleri ve din adamları konularında neler yapması gerektiği konusunu işlediği Siyasetname adlı eserinin 8. Faslında, şöyle demektedir:

“Din işlerinin tetkiki, farz ve sünnetlerin muhafazası, Allahü Teâla'nın buyruklarının icrası, din ulemasına ihtiram (saygı) ve geçimlerini beytülmalden (devlet hazinesi) temin ve tayin, zahit ve dervişleri aziz tutmak padişahların üstüne vaciptir. Haftada bir yahut iki defa din ulemasını huzurunda kabul edip, HakTeâla'nın emirlerini bizzat onlardan dinlemek' Kur'an tefsiri ve Resulallah'ın hadislerini, geçmiş adil padişahların hikâyelerini ve peygamber kıssalarını onların ağzından can kulağıyla dinleyerek gönlünü dünya meşgalesinden kurtarır. Huzurunda âlimler için münazaralar tertip ederek bilmediği bir mevzu var ise öğrenme, bildiklerini ise pekiştirme imkânı bulur. Şayet bir süre böyle devam ederse bunu alışkanlık haline getirir ve zamanla peygamber efendimizin hadislerinden, şariat hükümlerinden ve Kur'an-ı Kerim tefsirinden ezberleyesiye malumat sahibi olur. Dini, dünyevi konularla ilgili takınacağı tutum, izleyeceği çözüm yolları hakkında aydınlandığı takdirde yüksek vicdan, adalet ve muhakeme gücü sayesinde hiçbir dini eğri, mezhebi bozuk kişi onu hak yoldan ayıramaz; memleketinde kötü emeller ve sapkınlıklar ortadan kalkarak muazzam işler icra eder. Kendi devrinde ahlaksızlığın, yolsuzluğun ve ihtilafların kökü kazınır. Hakkaniyetli eller kuvvet kazanarak bozuncular hüsrana uğrar. Bu alemde adı iyi olarak anılırken diğer cihanda da nice menzillere nail olarak büyük sevaplara ve sonsuz kurtuluşa erer ve dahi halk onun devrinde ilim tahsiline daha fazla rağbet eyler” (Nizamü'l Mülk, 2017: 77-79).

---

⁴¹Mekanik dayanışma, sanayiinin henüz ortaya çıkmadığı, tarım ve zanaat üretim şekline özgü bir dayanışma biçimidir. Ancak daha sonraki yıllarda tarım dışı üretimin ve özellikle sanayinin gelişmesiyle birlikte işbölümü ortaya çıkmış ve mekanik dayanışmanın yerini, organik dayanışma almıştır.

Nizamü'l Mülk, dini konularda bilgili olmanın, bir padişah için ne kadar önemli olduğunu vurgulamak amacıyla eserinin 8. Faslında, Hz.Muhammed peygambere ait olduğu İbn Ömer tarafından rivayet olunduğunu ifade ettiği aşağıdaki hadisi referans göstermiştir:

“Padişaha lazım olan en iyi şey dürüst dindir. Zira din ve padişahlık kardeş gibidirler. Memleketinde her ne zaman bir karışıklık olsa, dinde de bozukluk olur; kötü din sahipleri ve müfsidler (bozguncular) baş gösterirler. Her ne zaman ki, din bozulur, memleket karışır, müfsidler kuvvetlenirler, padişahı güçsüz kılar. Gönüllerde ıstırap husule gelir; bid'at aşikâr olur ve hariciler hâkim olurlar” (Nizamü'l Mülk, 2013: 43).

II-MACHIAVELLI'İN YÖNETİM ANLAYIŞI

Her fikir adamının düşüncelerinin gelişmesinde, hayatı ve hayatını yaşadığı toplumsal ortamın nitelikleri oldukça belirleyici olmaktadır. O yüzden bir düşünürün fikirlerini anlayabilmek ve niçin o şekilde düşünmüş olabileceği sorusuna cevap verebilmemiz için yaşadığı hayatı ve yaşadığı dönemin özellikleri konusunda fikir sahibi olmak, yararlı olacaktır.

1.MACHIAVELLI'İN DÜŞÜNCELERİNİN GELİŞTİĞİ TOPLUMSAL ORTAM (XV. YÜZYIL İTALYA'SINDA YÖNETİM ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI)

Niccolo Machiavelli, Yeniçağ olarak tanımlanan tarihsel dönemde yaşamıştır. Bu dönemde, karanlık çağ denilen ve tamamı kilise hâkimiyetine dayanan Orta Çağ düşüncesinden uzaklaşmış ve bütün tarihi otoritelerden bağımsız bir dünya ve hayat görüşü geliştirilerek sadece, deney ve aklın doğruları esas alınmıştır (İşçi, 2016: 224).

Yeniçağ, Orta çağın dine dayanan skolâstik düşünce sistemi ile feodal yönetim anlayışına dur denildiği yeni formların ve ilkelerin ortaya atıldığı bir dönemdir. Yeniçağı doğuran Latin-Cermen kültürünün, orjinal kaynağından ele alınarak, yeryüzündeki gelişmeler ve değişmeler ışığında yeniden değerlendirilmesidir. İmparatorlukların yıkılarak yerine milli devletlerin kurulduğu, uyanan orta sınıfın teşebbüs gücünün ekonomide yeni gelişmelere yol açtığı ve yeni şehirli sınıf olan burjuvanın doğduğu dönemdir. Bütün bu faaliyetlerin sonunda,

kilisenin maddi gücü sarsılmış, derebeylik (feodalite)'in destek noktaları yıkılmış ve yeni bir hayat tarzının temelleri atılarak kiliseye dayalı skolâstik eğitim anlayışına son verilmiştir. Kültürel alandaki bu değişimler kısa zamanda siyasi alanda da alanında da kendisini göstererek, eski ile yeninin bütünleştiği bilgi ve değere yönelen geçit dönemi şeklinde kendini göstermiştir. Onun için Rönesans, sanat, kültür ve siyasi alanda yeniliklerin yeşermesi yanında, eski zihniyetin de tamamen kaybolmadığı bir değişimin adıdır (İşçi, 2016: 224).

Yeni coğrafi keşiflerle dünyaya bakışı değişen ve matbaanın keşfiyle bilgisi artan insanoğlu, Rönesans sayesinde adeta yeniden doğmuş ve kendini otoritelerden bağımsızlaştırarak dünya ve hayata bakış açısına tecrübî aklın ışığında yeniden bir yön vermiştir. O yüzyıllarda krallarla papa çekişmesi sona ererken, yavaş yavaş merkezi devlet otoritesi yeniden kurulmaya başlanmıştır. Tek bir siyasi sistemin yerini, birçok sistem almıştır. Hümanizm adı verilen yeni bir düşünce sistemi ortaya çıkmıştır. Dinden bağımsız yeni bir hayat anlayışı ile insanı yeniden ele alan bu düşünce sistemi, modern insanın hayat anlayışını dile getiren bir akımdır (İşçi, 2016: 224).

1.1 Machiavelli'nin Yaşadığı Dönemde Toplumsal Değişmeler

Machiavelli'nin yaşadığı dönemde İtalya'nın özellikle o yıllardaki tarihine bir göz attığımızda ne denli çalkantılı siyasi olaylarla boğuştuğunu görürüz. Bu boğuşma, İtalya'nın Fransa ve Almanya gibi ulusal bütünlük sağlayamamış olmasından kaynaklanır. Avrupa, derebeyliğe karşı kent devletlerini kurmuş ve kentsoylulaşmak çabası içine girmişken XIV. yüzyılda içlerinde en güçlü olanlardan birinin egemenliğine girerek artık kent devletlerindeki demokratik yapılanmadan uzaklaşmış ve monarşiyi benimsemişlerdir. Kent devletleri ne ölçüde demokratikse, monarşiler o ölçüde anti-demokratik siyasi dizgeler olarak ortaya çıkmışlardır. Ama İtalya'nın yazgısızlığı, kuzey ve güney İtalya'nın birbirinden kopuk olması ve kuzey İtalya'da aralarında birbiriyle kavgalı Floransa, Milano, Venedik gibi büyük kent devletlerinin bulunması ve İtalya'nın parçalanmış olarak yabancı egemenliğine boyun eğmek zorunda kalmasıdır. Bu parçalanmışlık 1860'a dek sürmüştür. Ancak Floransa'nın büyüklüğü güçlü askeri ve siyasi niteliklerinden ötürü değildir. Onun önemi tüm insanlığa sunmuş olduğu uygarlık örneğinde ve yüzyıllarca sanat, ekin,

yazın ve felsefede Avrupa tarihine yapmış olduğu katkılarda yatar (Adabağ, 2009: ix).

1.2 Sosyo-Ekonomik Yapıda Değişme

Ortaçağda üretim (kasabalarda, kendi üretim araçları ile kendi dükkânlarında çalışan zanaatçıların yaptıkları ve o tarihlerde egemen üretim biçimini etkileyebilecek çapta olmayan üretim ile köy ile kasaba ve kasabalar arası küçük çapta alışveriş dışında) feodal beylerin malikânelerinde yapılıyordu. Bir malikânede yapılan üretim, feodal beyin ailesinin ve serflerin hemen tüm tarımsal ürün gereksinimlerini karşıladığı gibi, malikânelerin demirci, marangoz/saraç gibi zanaatçıları da malikâne topluluğunun sınırlı sanayi malı gereksinimlerini karşılayabiliyorlardı. Bu nedenle malikâneler hemen hemen kendine yeterli ekonomik birimlerdi. Pek az bir ürün fazlası kasabaya satılıyor, kasabadan bunun karşılığında çok sınırlı bazı sanayi (zanaat) malları ya da feodal bey için lüks mallar alınıyordu. Feodal düzenin iç çelişkileri, Haçlı Seferlerinin etkileri, yeni ticaret ve sanayi etkinlikleri ve yeni savaş teknikleri böyle bir düzenden kapitalist düzene geçişi sağlayan bellibaşlı etmenlerdir. Bu etmenlerin etkileri, kısaca şu şekilde gerçekleşmiştir (Şenel, 1991: 356).

i-Haçlı Seferleri'nin Etkisi

Papa II. Urban, 1095 yılında, Hıristiyan hacıların yollarda çektikleri sıkıntıları anlatarak, Kudüs'ün Müslümanların elinden alınması için, Avrupa'yı haç için bir kutsal savaşa, haçlı savaşına çağırmıştı. Bu şekilde başlayan Haçlı Seferlerinin önemli ekonomik ve teknolojik sonuçları olmuştur. Bu sonuçlar arasında Avrupa'da ticaretin ve kapitalizmin gelişimi ve üretim teknolojisinde yeni gelişmeler şeklinde oluşmuştur. Bu değişimler, yeniçağın ekonomik ve siyasal ilişkilerine damgasını vurmuştur.

ii-Yeniçağda Üretim Teknolojisindeki Gelişmeler

Karayollarını pek güvenli görmeyen Avrupa, sonraki Haçlı Seferleri'nin çoğunu, İtalya'dan denizyolu ile göndermiştir. Bu yolla önce Haçlıları, sonra hacıları taşımaya başlayan İtalyan armatörleri, onlarla birlikte İtalya liman kentleri gittikçe zenginleşmişlerdir.

Haçlı Seferleri aslında bir yağma seferi idi ve tarihte görülen, denizyoluyla yapılan öteki yağma seferleri gibi, yerini zamanla düzenli ticarete bırakarak, ülkelerarası ve denizaşırı ticareti başlatmış oldu. Bu ticareti yürüten kentler, daha çok Cenova, Napoli, Venedik gibi İtalyan kentleriydi.

Denizaşırı Ticaretin Etkileri: Haçlı Seferleri Doğu'nun ipek, baharat, kokular vb. mallarını Batı'ya tanıtırken, Doğu'nun sultanları da Batı'nın bazı yapılmış mallarından, özellikle yünlü kumaşlarından pek hoşlanmışlardı. Bugünkü Belçika'nın Kuzey bölgesi olan Flanderskentleri bu yünlü kumaş ticareti yoluyla zenginleştiler. Öte yandan, yünlü dokuma ticareti, bu bölgede dokumacılığı kışkırttı. Böylece Haçlı Seferleri, İtalya'da kıtalararası ticaretin, Kuzey Avrupa'da sanayi devriminin tohumlarının atılmasına neden olmuştu.

Haçlı Seferleri'nin başlattığı büyük ticaret ile topraktan elde edilen servet yanında ticaretten elde edilen servet sayesinde aristokratların yanında ticaret ile zengin olmuş tacirler yaratılmış oldu. Giderek yeni sanayi yoluyla zenginleşen sanayiciler belirecekti.

Burjuvazinin ve Burjuva Cumhuriyetlerinin Doğuşu: Bu yeni sınıflar, kasabalarda, kentlerde oturdukları için, kendilerine kasabalı, kentli anlamında "burjuva" (kentsoylu) denir. Topraklar sınırlı olduğu halde, ticaretin böyle bir sınırı, dolayısıyla ticaretten edinilecek servetin de bir sınırı yoktu. Sonuçta, İtalyan ticaret kentlerinde, İtalyan aristokratlarından hem daha varlıklı hem daha kalabalık bir sınıf oluşmaya başladı. Ekonomik gücü eline geçiren bu sınıfın, siyasi gücü de ele geçirmek isteyeceği ortada. Kentli zenginler, feodal beyin (bir zamanlar güvenlikleri için sığındıkları) egemenliğine boyun eğmek istemeyecekler, kentlerini kendileri yönetmeye başlayacaklardır. Bu nedendir ki ticaretle uğraşan italyan kentlerinde feodal yönetimlerin yerini cumhuriyet yönetimleri aldı.

Bazı kentler feodal beylerine karşı özerkliklerini kazanıp kendilerini kent meclisleriyle yönetmeye başladılar. Ancak bu kent meclisleri kent halkının her tabakasından değil, yeni ekonomik gücü ellerinde tutanlardan, ticaret ve sanayi yoluyla zenginleşmiş burjuvalardan oluştu.

Ticaret Sermayesinin Sanayi Sermayesine Dönüşmesi: Feodal toplumun kabuğunu çatlatan şey de bu "ticaret sermayesi" oldu. Ticaret sermayesi "sanayi

sermayesine" dönüştü ya da sanayi sermayesini yarattı. Bir tacirin, denizaşırı bir ismarlamayı karşılamak için, ev ev, dükkân dükkân dolaşıp yapılmış mal toplaması pek kolay ve elverişli bir yol olmasa gerek. Kasabada, kentte oturup satıcıların ayağına gelmesini beklese bile, kendisine küçük miktarlarda ve çok farklı nitelikte mal gelecektir ki, bu da büyük çaplı ticarete elverişli değildir. Bu durumda ya tacir "eve iş verme" denen sistemle, daha çok lonca denetimi dışında kalan köylü ailelerine hammadde sağlayıp, istediği malı yaptıracaktır; ya da bazı zanaatçılar işlerini ve dükkânlarını genişletip çok sayıda kalfa ve çırak çalıştırarak tacirin istediği çoklukta "standart" mal üretmeye başlayacaktır. Daha elverişli, daha uygun, hem de tacir için daha kârlı bir yol da, tacirin büyük bir imalathane (yapımevi) açıp, zanaatçıları, köylüleri, buraya toplayıp onları ücretle çalıştırarak, büyük miktarlarda mal üretmesidir ki bu daha çok başvurulan yol olarak görünür. İşte ticaret sermayesinin sanayi sermayesini yaratması, ya da sanayi sermayesine dönüşmesi olayı budur.

Serflerin ve Zanaatçıların İşçileşmesi: Yapımevi üretimi, sanayi alanında işbölümü, buna bağlı olarak "serflerin işçileşmesi" ve "zanaatçıların işçileşmesi" sürecini başlatmıştır. Çok kişinin çalıştığı bir yapımevinde, bir işçinin, işin tümünü değil de bir bölümünü yapınca daha çok iş çıkardığı görülmüş, yapımevi içinde işbölümüne gidilerek, her işçiye işin küçük bir bölümü verilmeye başlanmıştır. Bu yolla yapım harcamaları (maliyetler) düşürülmüştür.

Bu durum karşısında, kendi dükkânında kendi araçları ile üretimde bulunan zanaatçılar, yapımevlerinin ucuz mallarıyla yaşamayarak iflas etmiş, üretim araçlarını yitirmiş, gelip yapımevlerinde ücret karşılığı çalışmaya başlamışlardır ki, bu "zanaatçıların işçileşmesi" olayıdır.

Tacirlerin "eve iş verme" sistemiyle, çalıştırdıkları köylüleri yapımevlerine çağırma ise "serflerin işçileşmesi" hareketini başlatmıştır.

Doğu-Batı ticareti, ilkin Doğu'nun yünlü kumaş isteklerinden dolayı dokumacılığı kışkırtmıştı. Bunun sonucu olarak dokumacılık Avrupa'nın en hızlı gelişen sanayi dalı oldu. Sanayi devriminin ilk ürünlerinden olan dokuma makinaları dokuma bez ve kumaş fiyatlarını çok düşürdü. Bu ise, iç ve dış talebi artırdı. Dokumaya olan talebin artışı yün talebini artırdı. O kadar ki, bir toprağı ekmektense

orada sürü beslemek daha kârlı duruma geldi. Bunun üzerine bazı büyük toprak sahipleri, topraklarında tahıl yetiştirmek yerine sürü beslemeye başladılar. Böylece, kasaba, kent pazarına yün satıp, buralardan gelişen ticaretin ve sanayinin sunduğu yeni lüks malları satın alabildiler.

Çitleme Hareketi: Büyük toprak sahipleri, "çitleme hareketi" denen olayla tarlalarını otlığa dönüştürünce, bir kaç çobanla işi yürütüp, geri kalan serfleri, üstelik özgürlüklerini de bağışlayarak, topraklarından çıkarmaya başladılar. Kasabalardaki ve kentlerdeki yapımevleri ve fabrikalar işsiz kalan bu serfleri işçi olarak çalıştırmak üzere beklemektedirler. Bu da "serflerin işçileşmesi" olayını pekiştirip hızlandırdı.

Bu ekonomik gelişmelerle, ortaçağ feodal tarımsal üretim düzeninin önemini yitirip, kapitalist üretim biçiminin yavaş yavaş "egemen üretimin biçimi" olması ile aristokrasi ekonomik gücünü yitirmeye başlamışsa da, tahtını kolay kolay teslim etmek düşüncesinde değildir. Toplumunu yöneten egemen sınıf (ya da zümre) olarak varlığını sürdürmekte direnir. Çünkü ekonomik gücünden başka elinde bu yolda kullanabileceği bazı kozlar, askeri gücü ve kolay kolay teslim alınamayacak "kaleleri" vardır (Şenel, 1991: 358-362).

iii-Savaş Teknolojisinde Ateşli Silahların Toplumsal Etkileri

Savaş teknolojisindeki gelişmeler de ağır süvari savaş taktikleri ve kalelere sığınma yöntemleri dönemini sona erdirecek yönde ilerlemektedir. Savaş teknolojisindeki bu devrimi "ateşli silahlar" başlatmıştır.

Ateşli silahlara ilişkin savaş teknolojisi, ne feodal prensliklerin ne de feodal prensliklerin bütünleyici organı olan imparatorluğun altından kalkabileceği bir teknoloji idi. Feodal beyler, prenslikler, ateşli silahları malikânelerindeki işliklerde yaptırılmayacakları gibi, ne de çok pahalı olan tüfeklerden çok sayıda satın alarak bir piyade ordusu edinebilirlerdi. İmparator da, bu pahalı silahlarla birçok Avrupa ülkesini kendine bağlı tutabilecek kadar büyük orduyu donatabilecek olanaklara sahip değildi.

Ateşli silahlar, barutuyla, mermisiyle, maden işlemeciliği ile dökümevleri ile "sanayi üretimi"ne bağımlı olan, dolayısıyla, sanayi üretimiyle uğraşan kentlerin, burjuva sınıfının altından kalkabileceği bir savaş teknolojisi yarattılar. Bu nedenle burjuva sınıfı güçlü olan ve bu pahalı, karmaşık savaş teknolojisini yürütebilen

hükümetler, güçlü hükümetler oldular. Savaş alanlarında, şövalyelerden oluşan feodal beylerin küçük orduları değil, kentlerin ve kralların ateşli silahlar kullanan büyük piyade orduları ve topçuları söz sahibi olmaya başladılar.

Ateşli silahlar savaş teknolojisi, gemilere uygulanarak, deniz savaşlarında toslama ve bordoya yanaşma taktiklerinin tarihe karışmasına, buna bağlı olarak ateşli silahlar kullanan gemileriyle Avrupa ülkelerinin deniz egemenliklerini, uluslararası ticareti tekellerine almalarına, giderek sömürgeciliğe yardımcı olacaktır.

Üretim ve savaş teknolojileri alanlarında, feodal toplumun kabuğunu kırıp, feodal üretim biçimi yerine, kapitalist sanayi üretimi düzeninin egemen üretim düzeni olmasına, aristokratların yerine burjuvazinin egemen sınıf olmasına olanak hazırlayan gelişmeler, ana çizgileriyle bunlardır (Şenel, 1991: 362-363).

1.3 Yeniçağda Siyasal Gelişmeler

Tarihte siyasal birimlerin, o dönemin üretim biçiminin yarattığı "ekonomik bütünleşme"nin yol açtığı "siyasal bütünleşme"ler olarak ortaya çıkmıştır. Farklı alanlarda ortaya çıkan bu değişimler, şu başlıklar altında incelenebilir (Şenel, 1991: 363-364):

1.4 Ulusal Ekonomik ve Siyasal Bütünleşmeler

Ekonomik bütünleşme, bir üretim düzeninin belli topraklar üzerinde yaşayan insanlar arasında yarattığı bir ekonomik "işbirliği" ve "işbölümü" örgütüdür ki, bununla o toplumun üyelerinin üzerinde yaşadığı topraklar gönüllü olarak ya da zora dayanılarak, ekonomik bakımdan birbirlerinin eksiklerini tamamlayıcı, birbirlerini bütünleyici, birbirlerine muhtaç oldukları bir karşılıklı ilişkiler sistemi içine girerler. İşte ekonomik bütünleşme yolundaki bu karşılıklı ilişkiler, bir noktada, söz konusu ekonomik ilişkilerin sürekliliğini ve güvenilirliğini sağlayabilmek için "siyasal bütünleşme"ye yol açarlar. Siyasal bütünleşme, ekonomik bütünleşme sisteminin olabildiğince sürekli olmasını, bu sisteme karşı başkaldırılmamasını, kaldırılrsa da, tinsel ve maddî bütün yollara başvurularak bastırılmasını sağlamaya çalışır. Ekonomik bütünleşme ne kadar tek yanlı ve sömürmeye dayanan bir ilişki ise, karşılıklılığa dayanmayan böyle bir ekonomik bütünleşmeyi sürdürmek için, o kadar kaba güce, baskıya başvurulur.

Ekonomik Bütünleşme: Ne var ki, İtalya'da başlayan kent çapında ekonomik ve siyasal bütünleşmeye yol açan yeni düzen, Kıta Avrupası'na yayıldıkça, durum değişti. İtalya'dan başka bazı Kıta Avrupası ülkelerinde, özellikle Almanya'da ortaya çıkan, ticaretle uğraşan kent devletleri, sürekli ve egemen siyasal örgütleniş biçimi olamadılar. Çünkü Kıta Avrupası'nda (birkaçı dışında) bir kasabanın, ister ticarete ister sanayide gelişmiş olsun, hammadde almak, mallarını satmak, yapılmış mallarını dış pazarlara göndermek için, İtalya'daki gibi kimsenin sınırlarından geçmeksizin gemilerle denize açılma olanakları yoktu. Herhangi bir kasabanın tacirlerinin, ticaret ilişkisi kurdukları yerlere gidebilmeleri için, pek çok feodal beyin topraklarından geçmeleri gerekiyordu. Yabancı ülkelerin sınırlarından geçmek, çoğu zaman güvensiz, güvenli olduğu zaman ise çok pahalıydı. Çünkü yeni lüks malların tadını almış olan feodal beylerin paraya gereksinimleri vardı; bu nedenle, topraklarından geçen mallardan yüksek transit (geçiş) vergileri alıyorlardı. Bu durum, ticaretin ve sanayinin gelişmesini engellemekte idi. Ayrıca ulusal bir siyasal birliğin bulunmayışından dolayı, pazar koşullarının bölgeden bölgeye çok farklı olması, ticaretin ve sermayenin gelişmesi önündeki bir başka engeli oluşturuyordu.

Siyasal Bütünleşme ve Ulusal Devletler: Aslında olay şu idi; Ticaretin ve sanayinin gelişmesi ile feodal kendine yeterlilik ortadan kalkmış, bölgelerarası ekonomik ilişkiler, karşılıklı ekonomik gereksinim, çapı gittikçe genişleyen bir ekonomik bütünleşme sürecine yol açmıştı. Buna karşın siyasal birimler, bir önceki dönemin ekonomik bütünleşmesinin belirlediği küçük siyasal birimler oldukları için, yeni üretici güçlerin gelişmelerine köstek olup, burjuvaziyi dar bir gömlek gibi sıkıya başlamıştı. Kısacası, daha geniş çaplı bir ekonomik bütünleşme daha geniş çaplı bir siyasal bütünleşmeyi gerektiriyordu (Şenel, 1991: 363-364)).

1.5 Mutlak Monarşilerin Ortadan Kaldırılması

Mutlak monarşiler, burjuvazinin kendilerine verdikleri feodal siyasal birimleri temizleme tarihsel görevlerini yerine getirdikten sonra, burjuvazi mutlak monarşileri eskimiş bir süpürge gibi atmak istedi. Çünkü tarihsel görevlerini tamamlamışlardı. Hâlâ başta durmaları ise, burjuva ekonomisinin yeni gelişmelerini yavaşlatarak ayak bağı olmalarına yol açtı. Ekonomik bakımdan iyice güçlenen burjuvazinin, artık siyasal iktidara aracısız, ajansız adaylığını koyduğunu görüyoruz.

Siyasal iktidarı ele geçirip, feodal çağların kalıntısı olan ve aristokratlardan yana işleyen yasalara, yeni ekonomik güçlerin rahatça çalışmasını sağlayacak biçimde değiştirmek istiyordu.

Ne var ki burjuvazi, bu amacını gerçekleştirmek yolundaki girişimlerinde, karşısında bu kez kendi yetiştirmesi olan mutlak monarşileri buldu. Burjuvazi mutlak monarkların iktidarını sınırlamaya kalkınca da, mutlak monarklar feodal aristokratik güçlerle işbirliği yaptılar. Böylece, 16. ve 17. yüzyıllarda aristokratlar kralların iktidarını sınırlamak isteyip, burjuvalar mutlak monarklardan yana olmuşken, 18. yüzyılda roller değişti. Burjuvazi mutlak monarşiyi sınırlamak amacıyla özgürlük ve eşitlik bayrağını çekmişken, aristokrasi genellikle geleneksel siyasal ayrıcalıklardan ve bunların savunucusu durumuna gelmiş olan krallığın geleneksel haklarından yana oldu (Şenel,1991: 366-367).

Burjuva ekonomisinin ve burjuva sınıfının gelişmesinin bu ikinci aşamasında, mutlak monarşiyi sınırlama hareketine koşut olarak siyasal düşünüş alanında, meşrutiyetçi parlamenter, giderek demokratik kuramlar, siyasal özgürlük kuramları geliştirilirken, ekonomik düşünüş alanında da devletin ekonomiye karışmasına şiddetle karşı çıkan ekonomik özgürlükçü liberal kuramlar öne sürülmeye başlandı. Bu yoldaki düşünsel gelişmeler, klasik ekonomi kuramında olgunluğuna ulaştı.

1.6 Parlamentoların Doğuşu

Burjuvazi, yeni üretici güçleri temsil eden sınıf olarak ekonomik gücü eline geçirip, bu güce dayanarak siyasal gücü de ele geçirmeye aday olduğu zaman, önce "eşitlik" sloganı ile aristokratların sahip oldukları siyasal haklara sahip olmak istedi. Prenslar, krallar savaşlarda ve öteki bazı olağanüstü harcamaları gerektiren işlerde kendilerinden para istemek için aristokratları toplantıya çağırıyorlar, onları geleneksel feodal meclislerde topluyorlardı. Aristokratlar da bu vesile ile parayı veren düdüğü çalar örneği, siyasal görüşlerini ve dileklerini krala ulaştırıyor, kralın bazı yetkilerini sınırlıyor, isteklerini yerine getirmezse krala istediği parayı vermeyeceklerini belirterek, istediklerini krala yaptırabiliyorlardı. Bu meclisler zamanla kralın vergi vb. parasal önerilerini kabul ederek yasallaştıran yasama meclisleri durumunu aldılar.

Krallar, özellikle ulusal monarşileri kurma yolundaki savaşlarında, yaptıkları büyük harcamalara kaynak bulmak amacıyla, soylu olmayan ama zengin olan kent temsilcilerini de bu meclise, ama aristokratlardan ayrı oturdukları bir yapıda toplamak üzere, çağırmaya başladılar, İngiltere'de Lordlar Kamarası yanındaki Avam Kamarası'nda, Fransa'da, bu üçüncü sınıf, laik ve dinsel aristokratlar sınıfların temsilcilerinin toplandığı yapılardan başka bir yapıda "Tiers Etat'da ("üçüncü yapı"da) toplandılar. Böylece Fransız devrimi öncesinde Meclis ("Etats Generaux" bütün sınıfların genel meclisi) kurulmuş oldu. Bu mecliste burjuvalar da, istedikleri biçimde yönettikçe krala istediği parayı vermekte duraksamadılar. Buna karşılık, burjuvalar da aristokratların siyasal ayrıcalıklarına sahip olmuş, meclise girmiş oluyorlardı.

Bundan sonra, siyasal iktidarı ele geçirme yönünde burjuvalar bazı ülkelerde, zamanla parlamento durumuna gelen bu meclislerin yetkilerini, kralın yetkileri zararına artırarak genişletme yoluyla ve seçme hakkının aristokratlardan kalabalık olan burjuva sınıfının ağır basmasını sağlayacak biçimde genişletilmesi ile evrimci parlamenter, demokratik yollarla mücadele ettiler. Bu yolun tıkandığı ülkelerde de, devrimlerle iktidarı ele geçirmeye çalıştılar (Şenel, 1991: 367).

1.7 Batı'da Özgürlükleri Geliştiren Tarihsel Etmenler

Yeniçağ Avrupa'sındaki siyasal gelişmelerle ilgili olarak söylenebilecek bir şey de, Doğu'nun merkezi siyasal örgütlerine karşılık, Batı'nın dağınık feodal siyasal yapısının, uzun dönemde vatandaş hak ve özgürlüklerini geliştirip, kurumlaştırıp, güvenlik altına alan sonuçlar doğurmasıdır. İktidarın tekçi ve merkezi olmaktan çok çoğulcu dağılımı, özgürlüklerin gelişeceği koşulları yaratmıştır (Şenel, 1991: 372).

Kilisenin formüleştirdiği biçimleriyle, ortaçağın düşünüşü "eşitsizlikçi", "imana dayanan" bir kültür ve ideoloji idi. Eşitsizlikçiydi, köleliği de içine alarak, bu dünyadaki eşitsizlikçi düzeni, Tanrı, melekler, insanlar, hayvanlar biçiminde sıralanan evrensel, tanrısal sıradüzenine uygun buluyordu. Yani "ötedünyacı" idi, çünkü eşitlikçi özlemler öte dünyaya atılmış, bu dünya hor görülmüş, bu dünyanın maddî değerleri aşağı görülmüş, tinsel değerler yüceltilmişti. Ancak burjuva ekonomisinin gelişmesiyle birlikte ortaçağın bu feodal ve dinsel düşünce yapısında değişimler ortaya çıkmaya başlamış ve ortaya laik, bilimsel, demokratik ve bu

dünyacı (seküler) bir dünya görüşü çıkmaya başlamıştır. Bu yeni kültürün ve düşünüşün ortaya çıkıp gelişmesi kendini Hümanizma, “Rönesans”, “Reform” ve “Aydınlanma” hareketleri olmak üzere birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte dört farklı alandaki yeniliklerle ortaya çıkmıştır. Bunlar (Şenel, 1991: 374):

i-Bir düşünce sistemi ve algılama tarzı olarak Hümanizma'nın ortaya çıkması.

ii-"Dinsel" ve "ötedünyacı" düşünüşüne ve kültürüne karşılık, "laik" ve "budünyacı" değerlere dayanan "bilimsel" düşüncenin gelişmesi

iii-Ümmetçilikten bireyciliğe geçilmiştir.

iv-Teba olmaktan vatandaşlığa geçilmiştir.

Böylece Machiavelli'in yaşadığı dönemde, İtalya'da medeni olmak, erdemli olmak anlamına gelmeye başlamıştır. Merriman (2018: 89)'in ifadesiyle, medeni olmanın anlamına ilişkin giderek güçlenen bir duygu, İtalyan kent devletlerinde doğup gelişti ve bireyin toplumdaki yerini öne çıkardı. İtalyan soyluları belki de Avrupa'nın başka yerlerindeki insanlardan daha temiz ve daha hoş kokuluydular. Dolayısıyla Machiavelli'i anlamak için onun çağındaki İtalya'da hâkim değerler sistemini bilmekte yarar vardır.

Machiavelli döneminde, İtalya'daki kent devletleri, önce Fransız istilasıyla ve sonra İspanya tahakkümüyle karşılaşınca, ekonomik ve siyasal canlılıklarını büyük ölçüde yitirdiler. Ekonomik gerilemeyle birlikte iç siyasal çatışmalar da çıkmaya başladı. Kent devletleri birbirleriyle savaşırken, bir çekingenlik ve güvensizlik havası İtalya Yarımadası'nın her yanını kaplamıştı. Vergilerin ve açlığın ezdiği köylülerin zenginlere duydukları öfke durmaksızın derinleşiyordu. Zenginler de yoksullara gitgide daha büyük kuşkuyla bakıyor ve onları toplumsal düzeni tehdit edebilen tehlikeli canavarlar olarak görüyorlardı. Niccola Machiavelli, İtalya'nın bir zamanlar kıvançlı ve bağımsız kent devletlerinin, şimdi niçin yabancı güçlerin istilası karşısında neredeyse çaresiz görüldüğünü anlamaya çalışanlar arasındaydı. Machiavelli'in siyaset görüşü, keşmekeş içindeki bu dönemde Floransa'da yaşamının kazandırdığı deneyimi yansıtıyordu. Floransa'daki çalkantı, 1494'te onu, kent devletlerinin gerileyişini anlattığı *Floransa Tarihi* adlı eserini yazmaya yöneltti. Fransa kralının sarayında ve Roma'da Floransalı bir diplomat olarak hizmet vermenin kazandırdığı yönetim deneyimi sayesinde Machiavelli, gerçekçi bir kişi

olduğuna inanıyordu. Savaşı, insan saldırganlığının doğal bir çıkış yolu olarak görüyordu. Ama aynı zamanda da anlaşmazlıkların diplomasiyle çözümlenmesini yeğliyordu. Kent devletleri içindeki hizipçiliğin ve aralarındaki çekişmelerin, “sivil erdem” in olmayışından ileri geldiği kanısındaydı. Machiavelli’in sivil erdem derken kastettiği, askeri kuvvetin etkili kullanımıydı (Merriman, 2018: 106).

Machiavelli'nin yaşadığı dönemde İtalya, henüz siyasal birliğini tamamlayamamıştı. Siyasal egemenlik Floransa, Milano, Napoli, Roma ve Venedik olarak beş büyük site devleti şeklinde bölünmüştü. Ayrıca dış devletler sürekli olarak İtalya'yı tehdit etmekteydi. İşte Machiavelli "Hükümdar" adlı eserini yöneticilere yaranmaktan daha çok, İtalya'nın içine düştüğü bu siyasi bunalıma bir çözümler bulmak amacıyla yazmıştı. Bu tarihlerde siyasi ve askeri açıdan birçok problemle karşı karşıya bulunan İtalya, kültür ve sanat yönünden çok gelişmişti. Aynı dönemde, Avrupa ticari ve siyasi gelişmeler sonunda şehirleşmesini tamamlamış, yeni sosyal sınıfların tesiriyle aydınlanma ve sanayileşmenin eşiğine varmıştı. Kristof Kolomb ve Amerigo Vespuçi'nin keşifleri Avrupa'ya yeni ufuklar açmış, bankacılık alanında önemli gelişmeler kaydedilmif ve Rönesans'ın ayak sesleri duyulmaya başlamıştı. Machiavelli'nin doğum yeri olan Floransa askeri açıdan zayıf olmasına rağmen, burjuva ve soylu sınıfın etkisi altındaydı. Halkın hiçbir siyasi etkisi olmamasına karşılık, yöneticilerin çok büyük siyasal ve ekonomik yetkileri vardı. Floransa'nın, diğer İtalya şehirlerine kültür ve sanat alanındaki üstünlüğünden dolayı Rönesans'ın ilk belirtileri burada ortaya çıkmıştır. (Merriman, 2018: 88).

2. MACHIAVELLİ'İN HAYATI VE ESERLERİ

2.1 Hayatı

Niccolö Machiavelli, 3 Mayıs 1469'da Floransa'da doğdu. Soyadı Mali clavelli "kötü çiviler"den gelmektedir. Çiviler ailenin soylu bir aile olduğunu göstermektedir (Adabağ 2009: vii). Ailenin 3. Çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası, bir hukuk doktorudur. Ancak Borçlarını ödeyememesi yüzünden men edildiği mesleğini gizli gizli sürdüren babası, esasında üyeleri zaman zaman önemli devlet görevleri üstlenmiş, şehrin seçkinleri arasında kabul edilen köklü bir aileye mensuptur (Pekcan, 2018: 7). Babasının oğluna ölmeden önceki vasiyeti "Mutlu yaşayın ve az harcayın" olmuştur. Böyle bir vasiyette bulunan adam bir hukuk

doktoruydu ve eskil yazarların tutkulu bir okuruydu. Yazarın kendisi de yoksul bir ailede dünyaya geldiğini; başlarda zorluk çektiğini, ama daha sonra rahat yaşadığını söyler (Adabağ, 2009: vii).

İlk gençlik yılları hakkında fazla bilgi bulunmasa da, kültürel etkilere açık bir ortamda büyüdüğü, hümanist bir eğitim aldığı, Latince öğrendiği, babasının zengin kütüphanesinde yer alan Latin ve Yunan edebiyatının temel klasiklerini okuduğu bilinmektedir. Lorenzo dei Medici'nin Floransa'sında yetiştiği düşünüldüğünde Rönesans'ın hümanistik fikirlerini benimsemesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Nitekim Latinceye ilgisi nedeniyle 1490'lı yılların başında, Romalı şair ve filozof Lucretius'un Epikurosçu öğeler içeren *De Rerum Natura* adlı didaktik eserini çevirir. Fransa Kralı VIII. Charles, 1494'te İtalya topraklarını işgal eder, şehri yöneten Mediciler sürülür, cumhuriyet yönetimine geçilerek, idare ve yeni siyasal kurumların teşekkülü Dominikendin adamı Girolamo Savonarola'ya bırakılır. Ancak, Rönesans karşıtı vaazlarıyla, hatta günah gördüğü sanat eserlerini yaktırmasıyla tanınan Savonarola, koyu Katolik olmasına rağmen Kilise'ye yönelttiği sert eleştirileri yüzünden sapkınlıkla suçlanır ve aforoz edilir, 4 yıl süren teokratik iktidarının ardından 1498'de asılarak yakılır (Pekcan, 2018: 7-8).

Machiavelli, 1498'in Mart ayı tarihli bir mektubunda Savonarola'nın güttüğü siyaseti şiddetle eleştirmişti. Aynı yıl Floransa Cumhuriyeti'nin ikinci yazmanı olarak 28 yaşında sarayda göreve başlar. Çok önemli bir iş olmamasına karşın siyasal yaşama bir ilk adım olması nedeniyle kendisine çok çekici gelmiştir. O yıllarda kent yönetimini elinde tutan Soderini ailesinin dikkatini çekmişti. Ortaya koyduğu tavır ve davranışlarıyla ikna edici bir duruş sergilediği için dışarıda da kentini gereği biçimde temsil edeceğini düşünmüş olan yöneticiler onu dış ilişkilerden sorumlu biri yapmışlardır (Adabağ, 2009: vii).

1500 yılında, Pisa kuşatması esnasında, Floransa'ya destek veren Fransız birlikleri isyan ettiğinde, Machiavelli XII. Louis ile görüşmek üzere Fransa'ya gönderilir, ilk diplomatik görevidir bu. Beş ay sonra geri döndüğünde, Cesare Borgia'nın, babası Papa VI. Alexander'in de desteğiyle, kendisine bir devlet kurmak amacıyla İtalya'nın orta kesimine yaptığı seferler yüzünden cumhuriyeti büyük bir

sarsıntı içinde bulur. Bu arada, 1501'de altı çocuğunun annesi Marietta di Corsini ile evlenir (Pekcan, 2018: 8).

Cesare Borgia, Papa VI. Alexander'ın oğludur ve müthiş bir siyasal ve yayılmacı ihtirası olan biridir. Orta İtalya'da kurduğu egemenliğin sınırlarını Floransa'ya taşımayı aklına koymuştu. 1506'dan başlayarak daha önemli görevler üstlendi. O yıllarda Floransa'nın olsun İtalya'nın olsun o dingin havası dağıldı ve dengesi bozuldu. Çünkü bu kez sahneye bir başka papa çıktı; II. Giulius. O da çok ihtiraslı ve Kilise'nin egemenliğini tüm İtalya'ya taşımak isteyen bir papaydı. Onun yanı sıra İtalya'yı işgal etmek isteyen Fransa Kralı XII. Louis vardı.

İtalya'da Piero Soderininin ömür boyu Cumhuriyet Sancaktarı seçilmesi ile birlikte, Machiavelli kısa sürede onun güvenini kazanarak halktan asker toplanması düşüncesini kabul ettirir. Pisa'ya karşı verilen savaşta paralı askerlerin başarısızlığa uğraması üzerine 1505'te uygulamaya geçilir ve bu çerçevede ordunun yeniden yapılandırılmasına yönelik 1506'da oluşturulan *Dokuzlar Kurulu* Sekreterliğine atanır. Machiavelli, önceki görevlerini yürütmeyi sürdürürken, diğer yandan da askere alma işlerini yerinde görmek ve denetlemek için bölgelere ayrılan cumhuriyet topraklarında dolaşmaktadır artık (Pekcan, 2018:9). Kutsal Birlik'in ilanı öncesi bir kez daha Fransa'ya gitti. Kutsal Birlik, Fransızlara karşı, Papalık İspanya ve Venediklilerin oluşturdukları bir birlikti. Fransa, Papalık ve İspanya'nın İtalya'da söz sahibi olmalarını desteklemiş, ama bu iki güç daha sonra yaptıkları bu anlaşmayla aralarına Venedik'i de alarak Fransa'nın İtalya üzerindeki egemenliğine son vermişlerdir. Machiavelli, ülkesinin o yıllardaki siyasal yaşamında etkin bir işlev üstlenmiştir (Adabağ, 2009: viii).

Machiavelli, Borgia'nın tesiriyle, Floransa'da kurulmakta olan milis kuvvetlerinin teşkilatlanması görevini üstlendi. Fakat 1512'de Medici ailesinin iş başına gelmesi üzerine siyasal hayattan çekilmek zorunda kaldı. 1513'de Mediciler'e karşı düzenlenen bir suikast teşebbüsünde yer aldığı gerekçesiyle tutuklanarak ağır işkencelere uğradı. Daha sonra suçsuzluğu anlaşılacak bağışlandı ve yoksul bir kimse olarak evine çekilerek hükümdar (Prens) adlı eserini yazdı. Bu eserini Medici'ye hediye etti. Bu tarihten sonra, Medici tarafından önce Floransa Üniversitesi'nde tarih hocalığına, sonrada ordu komutanlığına getirildi. Yine 1513'te Papa Onuncu Leon

için yazdığı "Titus Liviusun İlk On Kitabı Üzerine Nutuk"u tamamlayarak Medici'ye sundu. Bu hizmeti karşılığında papa orduların başkomutanlığına getirildi. Papa'nın ordusu Germen İmparatoru 5. Karl'a karşı yaptığı savaşı kaybedince, Mediciler görevden uzaklaştırıldı (İşçi, 2016: 226).

Yönetimde bazı reformlar yapmak isteyen Kardinal Giulio, 1521'de Papa'nın ölümüyle iyice kuvvetlendiğinde, Machiavelli de *Dell'Arte della Guerra* başlıklı eseri ile esasen Papa'ya sunmayı düşündüğü *Söylevler'i* gözden geçirerek, kardinale takdim eder. Papa X. Leon'un ardılı Papa VI. Hadrianus'un da Eylül 1523'te ölmesinden sonra 1524'te Giulio dei Medici, VII. Clemens adıyla Papa seçilir. Bunun üzerine Machiavelli, bir politikacı gibi kaleme aldığı, *Istorie Fiorentine* isimli sekiz kitaplık eserini hızla tamamlar ve yeni Papa'ya sunar. 1525'ten itibaren diplomatik faaliyetlerine tekrar başlayan Machiavelli, 1526'da istihkâm çalışmalarını denetlemek üzere oluşturulan kurulun sekreterliğine getirilir. Ardından, Papa'nın Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl'a karşı kurduğu ittifakta yer almak üzere ordusuyla birlikte Papalık Naibi Francesco Guicciardini'nin kuvvetlerine katılır. İzlenen tutarsız dış politika yüzünden imparatorun başlattığı savaş 1527'de Roma'nın yağmalanmasıyla son bulurken, Papa'nın uzlaşma girişimini hoşnutsuzlukla karşılayan halk ayaklanır ve Medicileri bir kez daha kentten kovar. Böylece Floransa'da cumhuriyet yeniden kurulur. Seneler önce olduğu gibi Machiavelli bir kez daha tüm görevlerinden uzaklaştırılır ve işsiz kalır. Mediciler zamanında üstlendiği sorumluluklar ve yürüttüğü faaliyetler kendisine karşı düşmanca, güvensiz bir tutum sergilenmesine sebebiyet verir. Büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Machiavelli, hızlı seyreden hastalığının ardından 22 Haziran 1527'de hayatını kaybeder. Hemen ertesi gün de Santa Croce Kilisesi'ne gömülür. (Pekcan, 2018: 11-12)

Niccola Machiavelli'ye göre kişi ancak klasikleri inceleyerek kendisini gerçekleştirirdi. Machiavelli, Floransa hükümetinde diplomat olarak görevlendirilmişti. Medicilerin 1512'de cumhuriyeti devirmeleriyle sürgüne gönderilen Machiavelli, kırsal kesime yerleşti. Günlerinin köylülerle dünyevi alışverişlerde bulunarak geçmesinden yakınıyordu. Ama "akşam çöktüğünde, eve dönerim ve çalışmalarına koyulurum. Çamurlu ve terli gündelik çamaşırlarımı hemen eşikte çıkarıp atar, saraylara layık giysilerimi giyerim ve ağırbaşlı elbisemle,

eskilerin kadim saraylarına girerim, onlar bana hoşbeş ederler ve yine orada, yalnızca benim olan, doğuş nedenim olan gıdaları tadarım. Sonra onlarla konuşma cesaretini bularak eylemlerinin dürtülerini sorarım, onlar da insan olarak bana yanıt verirler. Dört saatlik bir zaman dilimi boyunca dünyayı unutturum, sinirlenmek aklıma gelmez, yoksulluktan korkmaz olurum, ölüm karşısında artık titremem” diyerek duygularını dile getirmiştir(Merriman, 2018: 88).

2.2 Eserleri

İtalya tarihinde, edebiyatçı, politikacı ve düşünür olarak büyük etkilerinin yanı sıra yadsınamaz önemli bir yeri bulunan Machiavelli yaşamı boyunca pek çok eser vermiştir. Bunlar arasında Prens (hükümdar) ve "Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Konuşmalar" adlı eserlerinin ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Machiavelli, Prens'de daha çok monarşi üzerine düşüncelerini sunmuşken; Söylevler'de cumhuriyet yönetimi üzerine düşüncelerini işlemiştir. Prens, İtalya ile İtalyan birliğinin sağlanması aşamasıyla ilgili "özel" bir kuramdır. Buna karşılık, Söylevler, Machiavelli'nin genel siyasal kuramını, genel siyasal görüşlerini veriyor görünür.

Mediciler'in dönmesi üzerine sürgüne gönderilen Machiavelli, 1512'de sürgünde iken, dilimize "Prens", "Hükümdar" olarak da çevrilmiş olan Principe'yi yazmıştır. Prens adlı eserinde daha çok monarşi ile ilgili siyasal görüşlerini, ama hep İtalyan birliğinin sağlanması amacının araçları olarak sunar. 1513-1517 yılları arasında ise, Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler adlı eserini yazmıştır. Bu yapıtı Türkçe'ye "Konuşmalar" olarak çevrilmiştir. Bu eserinde Prens'indeki gibi yakın ve sınırlı bir amaçla bağımlı olmaksızın, genel siyasal görüşlerini ortaya koymuş ve daha çok da eğilim duyduğu "cumhuriyet" yönetimi üzerinde durmuştur. Prens adlı yapıtı daha sonra kendisinin Floransa'ya dönmesine izin verilmesini sağlarsa hain olarak ilan edildiğinden kendisine yeniden siyasal görevler verilmesini sağlayamamıştır. Medici'lere yakınlığıyla tanınan Machiavelli, Cumhuriyeti ilan edilmiş olduğu Floransa'da yalnızveyoksulbirhayatyaşamayablaşlamış ve 1527'de buradaölmüştür (İşçi, 2016: 226).

Machiavelli'nin başlıca eserleri aşağıdaki şekilde listelenebilir (Pekcan,2018: 12-16).

i-Valdichiana'nın İsyan Eden Halkına Nasıl Davranılacağı Hakkında (Del Modo di Trattare I Popoli della Valdichiana Ribellati): Antik Roma dönemine atıflarda bulunduğu, hayranlığını gösterdiği ve aktif politika önerdiği bir rapordur. Fazla bilinmeyen ancak ilgiyi hak eden yazında, Machiavelli Floransa'ya bağlı Valdichiana halkının (yani Arezzoluların) başkaldırısını, sebeplerini ve Floransa'nın karşılığını tartışır, tarihsel örnekler verir, çıkarımlarda ve tavsiyelerde bulunur.

ii-Valentino Dukasının; Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, Signor Pagoh ve Duka Gravini Orsini'nin Öldürülmesinde Takındığı Tutumun Tasviri (Descrizione del Modo Tenuto dal Duca Valentino neU'Ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, 11 Signor Pagoh e 11 Duca di Gravini Chsini): Kariyerinin ilk yıllarında iki kez Cesare Borgia ile görüşmeye gönderilen Machiavelli, bu dönemde Cesare'nin Si-nigaglia'da kendisine karşı harekete geçen adamlarından intikam alışma da tanıklık eder. Bu kanlı olayı anlattığı değerlendirmesinde, bir yandan dükanın Floransa için büyük tehdit olduğunu yazarken, diğer yandan da onun İtalya'da güçlü bir devlet kuracak kudreti bulunduğunu belirtir. Zalim, acımasız ve kanlı yöntemlerini tasvip eder gibidir.

iii-Yıllıklar, İlk On Yıllık (Decennale Primo): 1494-1504 arası İtalya tarihini anlatır,

iv-Fransa'nın Portreleri (Ritratti delle Cose della Francia): Machiavelli, bu eserde Fransa Kralı XII. Louis'nin sarayındaki elçiliği sırasında yaptığı gözlemleri paylaşır.

v-Almanya'nın Portreleri (Ritratti delle Cose deli' Alamagna): Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Maximillian İtalya'ya karşı sefer hazırlığımdayken, Floransa Sancaktarı saraydaki elçisine güvenmediğinden, Machiavelli'yi imparatora elçi olarak gönderir. Yazar, görevi esnasında Almanya ve İsviçre hakkında edindiği gözlemlerini Floransa'ya döndüğünde *Almanya Hakkında Rapor (Rapporto delk Cose della Magna)* başlığıyla raporlaştırır (1508). Dört yıl sonra yayımlanan ve raporunun temel teşkil ettiği bu edebî versiyonda da Alman devletinin güçlü ve zayıf taraflarını işler.

vi-Adamotu (La Mandragola): İlk önce *Commedia di Callimaco e di Lucrezia*, daha sonra ise *Mandragola* adı verilen eser, Latin tiyatrosu etkileri taşıyan özgün, satirik ve eğlenceli bir tiyatro oyunudur. Machiavelli' nin insan tabiatı hakkındaki kötümser yaklaşımı kendisini burada da gösterir. Floransa toplumunun ikiyüzlü ahlâk anlayışının ve din adamlarının sahtekârlıklarının sergilendiği eser italyan Rönesans Tiyatrosu'nun en iyi komedisi kabul edilir.

vii-Castruccio Castracani'nin Yaşamı (La Vita di Castruccio Castracani da Lucca): 14. yüzyılın en ünlü simalarından Lucca'da hüküm süren Duka Castruccio Castracani'nin hayatını anlatır. Bu kısa biyografik eser sayesinde Machiavelli Floransa tarihini yazmakla görevlendirilecektir.

viii-Savaş Sanatı Hakkında (DelVArte della Guerra): Machiavelli'nin, savaş sanatıyla ve askerlikle ilgili düşüncelerinin yanı sıra orduda yapılmasını zorunlu bulduğu yenilikler konusundaki görüşlerini içerir. 7 kitaptan oluşan eser, Floransa'da beş kişinin katıldığı söyleşiler biçiminde kaleme alınmıştır.

ix-Clizia (1525): Plautus'un *Casina*'smdan ilhamlar taşıyan eser ilk kez 1525'te sahnelenir, basımı ise ancak 1537'de yapılır. Otobiyografik etkiler taşıyan komedi, *Mandragola* kadar özgün olmasa da büyük ilgi görmüştür.

x-Floransa Tarihi (Istorie Fiorentine): Kuruluştan Loren-zo dei Medici'nin ölümüne kadar Floransa tarihini anlatır. 8 kitaptan oluşur.

xi-Altın Eşek (L'Asino d'Oro): Antikçağ filozoflarından Lu-cius Apuleius'un aynı adlı eserinden ilhamla, üçlükler halinde yazılmış, ancak tamamlanmamış satirik şiirde, düşünen bir eşeğe dönüşen genç Lucio'nun öyküsü anlatılır.

xii-Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Konuşmalar (Discorsi Sofra La Prima Deca di Tito Livio): 1513-1521 yılları arasında, Romalı tarihçi Titus Livius'un tamamlanmamış eseri *Roma Tarifu*'nden yola çıkılarak yazılmıştır. Uç kitaptan oluşur. Birinci kitap Romalıların işlerini, ikinci kitap imparatorluğun genişlemesini, üçüncü kitap ise kişisel eylemlerin cumhuriyet üstündeki etkilerini anlatır. Machiavelli'nin ölümünden sonra yayımlanan bu eserinde, Prens'te ele aldığı ya da değindiği konulardan bazılarını daha detaylı işlediği görülür.

xiii-Prens (Principe): Detayları sonraki başlıkta yer alan eser, 1513 yılının Temmuz-Aralık ayları arasında kaleme alınır, ilk basımı yazarın ölümünden beş yıl sonra yapılır. Mevcut çevirinin temelini ise 1814 tarihli baskısı oluşturmaktadır. Geleneksel ilkeler yerine, seküler ve faydacı bir etik önermesi yüzünden eleştirilere ve saldırılara hedef olan kitapta Machiavelli, genelde bir devletin -özelde ise İtalyan-birliğini ve devamını sağlamak amacıyla başa geçen kudretli bir hükümdarın nitelikleri, yöntemleri ve kullanabileceği araçları anlatır.

xix-Baş Şeytan Belfagor'un Öyküsü (Favola di Belfagor Arcidiavolo): 1515-1520 yılları arasında kaleme alınan ve ancak yazarın ölümünden sonra yayımlanan eserde, Pluton tarafından dünyaya gönderilen Belfagor'un başından geçenler mizahî birdilde anlatılır. Yeraltı tanrısının emrini yerine getirerek bulunduğu bir kadınla evlenen iblis, karısının kendini beğenmişliği, bencilliği ve kibri karşısında o kadar çaresiz kalır ki sonundacehenneme geri dönmeyi tercih eder.

xv-Mektuplar:1497-1527 arasında yazılan mektuplarda dönemin sosyal ve politik koşullarının etkisi net bir şekilde görülür. Bunların arasında en ünlüsü, Machiavelli'nin 10 Aralık 1513'te Francesco Vettori'ye gönderdiği ve Prens adlı bir eser yazdığını haber verdiği mektuptur.

"Prens" ile "Söylevler", Machiavelli'nin en önemli iki eseridir. İki yapıtında farklı siyasal görüşleri savunduğu için, çeşitli yazarlarca farklı yorumlanmıştır. Kimi yazarlar onun monarşiden yana, kimileri de demokrasiden yana olduğunu söylerler.

Machiavelli siyasal birlikten uzak İtalya'nın, ancak mutlak monarşi ile ulusal birliğini kurabileceğini sezmiştir. Prens 'i bu amaçla, İtalyan burjuvazisinin yakın gereksinimlerini, yakın dileklerini dile getirmek üzere yazmıştır. Ancak, Machiavelli, mutlak monarşinin feodal siyasal düzeni saf dışı ettikten sonra görevini tamamlamış olacağının farkındadır. Mutlak monarşi bu görevini tamamladıktan sonra saf dışı edilecek ve toplumu yönetmeye, burjuva kent devletleri meclislerinde olduğu gibi burjuvalar aday olacaklardır. Bu nedenle İtalyan birliğinin kurulması için mutlak monarşiden, ama uzun dönemde, burjuvaziye dolaysız iktidara getirecek cumhuriyet yönetiminden yana olmasında şaşılacak ve tutarsız bir durum söz konusu olamaz.

2.3 Prens (Hükümdar) Adlı Eserin Önemi:

Hükümdar, Machilavelli'nin siyasal görüşlerini ve iktidar anlayışını dile getirdiği en önemli eserdir. Ona göre üç türlü hükümdarlık vardır: Birincisi, soydan gelen yani babadan oğula geçen hükümdarlıktır. Bu durumda aynı soydan gelenler uzun süre egemenliklerini devam ettirebilirler. İkincisi, sonradan kazanılan yeni hükümdarlıklardır. Üçüncüsü ise, ana devlete katılan sömürgeler, devletlerdir (Napoli Krallığı'nın, İspanya Krallığı'na katılması örneğinde olduğu gibi). Bu şekilde ele geçirilmiş devletler, ya bir hükümdarın yönetimi altında, ya da bağımsız yaşamaya alışmış devletlerdir. Bunlar yabancılar veya kendilerinin silahları ile ele geçirilir veya talihin yardımıyla devam ederler. Soya bağlı devletlerde, halk iktidara boyun eğmeye alıştığından yönetim de oldukça kolaydır. Burada yapılacak tek şey, ataların koydukları kuralların dışına çıkmamak ve hayatın akışına uymaktır. Biraz kabiliyeti olan bir hükümdar her durumda yönetimini devam ettirebilir. Bu durum olağanüstü bir gücün yetkileri elinden almadığı sürece devam eder(İşçi, 2016: 228).

Babadan oğula geçen bir iktidara sahip olan hükümdarın halkı ezmeye ihtiyacı yoktur. Bundan dolayı çok sevilir. Egemenliğin bu şekilde kurulması halinde devlet devam eder. Çünkü devlet hayatında bir değişiklik, yeni bir değişikliğin habercisidir. Asıl sıkıntılar yeni hükümdarlıklarda ortaya çıkar. Buradaki değişikliğin sebebi, insanların daha iyisini bulmak amacıyla efendilerini değiştirmek istemeleri durumudur. Bu durum onları yönetime karşı silahlanmaya yöneltebilir. Ancak tecrübeler, bu şekilde davranan insanların yanıldıklarını göstermektedir. Machiavelli'ye göre bu durumu yadırgamamak gerekir. Çünkü yeni hükümdar, ordusu ile savaşın bütün masraflarını halka yükleyebilir. Üstelik menfaat sağlamak gayesiyle yeni hükümdara yardımcı olanlar umduklarını bulamayınca aniden yön değiştirerek düşman olabilirler. Silah gücü ne olursa olsun bir ülkeyi ele geçirmek için, o ülke halkının yardımına ihtiyaç vardır. Fransa Kralı 12. Lui bu sebeple, kolaylıkla ele geçirdiği Milano'yu, kaybetmişti.

Bir ayaklanmadan sonra ikinci defa ele geçirilen ülkede hükümdarların egemenliğini kabul ettirmesi daha kolaydır. Çünkü hükümdar eski olaylardan ders alarak yeni tedbirler almış ve suçluları cezalandırmak ve şüphelileri tespitinde kendi zayıf yönlerini kuvvetlendirerek, daha dikkatli davranabilir. Bütün bunların dışında

yeni hükümdarlıkların varlıklarını sürdürmesi için, bazı şartlarla ve tedbirlere ihtiyaç vardır. Öncelikle işgal edilen ülkelerin dil, gelenek, teşkilat ve kurumları farklıysa o ülkenin elde tutulması zordur. Bu ülkeyi elde tutmak için büyük bir şans ve maharet gereklidir. En iyi çarelerden biri, işgal kuvvetlerinin o ülkeye yerleşmesidir. Böylece ülkede çıkacak karışıklıklara anında müdahale imkânı doğar. Şayet işgal edilen ülkeye yerleşilmezse, karışıklıklardan haberdar olunamayacağından olaylara müdahale edilemez. Bu durumda iş işten geçmiş olur. Halk derdini anlatacak bir makam bulamaz. Ve böylece yönetime güveni sarsılır (İşçi, 2016: 229).

3.MACHİAVELLİ'NİN DÜNYA GÖRÜŞÜ

Machiavelli, kuşkusuz siyasal görüşlerinin gerisinde bir felsefi tutuma sahip olmakla birlikte, bir felsefeci değildir. Daha çok bir siyaset kuramcısı, bu alanda da siyasetin pratik konularına öncelikle eğilen bir siyaset yazarıdır. Siyasal görüşlerinin gerisindeki felsefi tutumu, dinsel değerlerden arınmış laik bir burjuva dünya görüşüne dayanmaktadır. Machiavelli, ortaçağın aristokratik dinsel dünya görüşünden farklı bir görüşe sahiptir. Kiliseye karşı olan ve dine inançlı olmayan tutumu bir yana, dünya olaylarını "yazgı" ile açıklayan dinsel eğilimden de kendisini kurtarmıştır.

Machiavelli'nin Yazgıya İlişkin Görüşleri: Machiavelli, önce yazgının dünya işleri üzerinde büyük bir etkisinin olduğunu kabul eder görünür. Ancak yazgıya nasıl göğüs gerileceğini açıklarken, ona nasıl katlanılacağını değil, yazgının nasıl "aşılacağını" anlatır. Zamanının insanların dünya işlerini Tanrı'ya, rastlantıya verip, insan aklının bunları kavrayıp değerlendiremeyeceğine inanmalarını eleştirir. "Bu inancı benimsersek, istemediğimiz şeylerin olmasını önlemek için niye çabalayalım, elimizi kolumuzu bağlayıp, boynumuzu büküp beklememiz gerekmez mi?" demeye varan sözler söyler. Bundan sonra, insanların olayların gidişini etkileyebileceğini, "cüzi irade" sahibi olduğumuzu söyleyerek anlatmaya çalışır. Hareketlerimizin yarısını rastlantılar yönetiyorsa, yarısını biz yönetiyoruz diye, yazgının rolünü yarıya indirir. Verdiği örnekte ise, yazgının rolünü ve önemini daha da azalttığını görürüz: "Rastlantıların kör gücü üzerimize bir sel gönderiyorsa, sel çekildiğinde baraj ve set yaparak gelecekte onu önlememiz elimizdedir" der. Machiavelli'nin yazgıya ilişkin bu görüşlerini değerlendirirken, yazgının hangi toplumlarda görülen bir inanç

olduğunu ve bu inancın işlevini de göz önünde tutmak gerek. Yazgıya inanç, kuşkusuz yerleşmiş ve kendini dine dayamış aristokratik toplumun inancı olup, "düzeni değiştirmeye kalkmayın değiştiremezsiniz" demeye varır. Yazgıya inanmayıp olaylara insanların yön verebileceğine inanmak ise, düzeni değiştirme evresine girmiş burjuvaziye yaraşır bir dünya görüşüdür (Şenel, 1991: 393-394).

Antik çağın devlet anlayışını Rönesans'ın siyasal akımlarıyla bütünleştiren ilk düşünür Machiavelli'dir. Siyasi düşünceler tarihi açısından onun önemi, yeniçağda milli devlet düşüncesinin temsilcisi olmasındandır. O zamanki İtalya'nın bölünmüş ve halkın birbirine düşmüş durumundan endişe duyan Machiavelli, vatanının kurtuluşunu güçlü bir milli devletin kurulmasında görmekteydi. Bu endişe ışığında Machiavelli, ilk olarak bir devlet felsefesi geliştirmiştir. Onun idealinde güçlü devlet sistemi vardı. Bunu sağlamak için, antikçağ devletleri ile Roma İmparatorluğu'nun ideal yapısını örnek almıştır. Onun bu düşünce yapısı Antik Çağ devletlerinde bulunmayan ve Rönesans'ın getirmiş olduğu düşünce sistemi ile milli devlet düşüncesini uzlaştırarak yeni bir sistem kurmasına ortam hazırlanmıştı. Çünkü bir devlet ancak halka dayandığı nisbette güçlü olabilirdi (İşçi, 2016: 227).

4. MACHIAVELLİ'İN YÖNETİM ANLAYIŞI

Machiavelli, bir gelenek yaratmak; eskillerin tecrübelerinden yararlanmak, geçmişin iyi yanlarını derlemek, yeni sezgilerle yoğurmak ve zamana, kişilere bağlı olmaksızın devletin kalıcılığını sağlayacak öneriler geliştirmek istemiştir. İçinde bulunduğu karışık siyasal yapı ve ülkenin parçalanmışlığı, Machiavelli'yi baskı ve şiddeti de düşünmeye itmiştir. Yalnız kendi içinde değil, devletlerarasında da hukuk yerine zorba yöntemlere başvurulması gerektiğini salık vermiştir. Yaşanmışlık şiddet ve kötülüğün de işe yaradığını yazara göstermiştir. Gerektiğinde bu araçlara başvurulmasının yararı olacağını söylemiştir. Karşısındaki örnek, şiddetten yana bir hükümdar olan Cesare Borgia'dır (Adabağ, 2009: xvi-xii).

Belki bu nedenden ötürü yazarın adı kötüye çıkmış ve "Makyavelcilik" gibi aşağılayıcı tanımlarla hak etmediği biçimde anılmıştır. Diderot'a göre, Makyavelciliği, Machiavelli'ye yüklemek haksızlıktır, çünkü Machiavelli bu yaklaşıma karşı insanları uyaran bir düşünürdür. Ne yazık ki bu olumsuzluklar onun

adıyla anılmıştır. Her yolun "mubah" olması bir tek devletin kalıcılığı için söz konusu olabilir, ama Machiavelli öyle bir söz de söylememiştir (Adabağ, 2009: xvii).

4.1 İktidar Anlayışı

Machiavelli, iktidarlar konusunda şu genellemeyi yapmaktadır.

“İnsanlar üstünde hüküm süren ve hüküm sürmüş tüm devletler, tüm iktidarlar ya cumhuriyet ya da prensliktir. Prenslikler ya uzun zamandır prens olan efendilerinin kanından gelen kalıtsal veya yeni yönetimlerdir. Yeniler ya Milano'daki Francesco Sforza gibi tamamen yenidir ya da Napoli kralından ispanya kralına geçişteki gibi onları ele geçiren prensin kalıtsal devletine eklediği üyelerdir. Bu şekilde kazanılan yerler ya bir prens egemenliğinde ya da özgür yaşamaya alışkındırlar; buralar ya savaşanların kendilerinin ya da başkalarının silahlarıyla, talih veya erdemle fethedilmiştir(Machiavelli 2018: 37). Ona göre fethedilen bir coğrafyada iktidar olabilmek için toplum tarafından onaylanmak gerekmektedir. Çünkü Prensliğin işgali sırasında zarar verdiği herkesi düşmanın bulursun; ayrıca bekledikleri şekilde tatmin edemediğinden seni oraya getirenlerle arkadaşlığını koruyamazsın ya da mecbur olduğundan onlara karşı kuvvetli çareler bulamazsın; zira kişinin her ne kadar kuvvetli orduları bulursa da, bir bölgeye girebilmesi için daima o bölgenin sakinlerinin yardımına ihtiyacı vardır” (Machiavelli, 2018: 38).

4.2 Titus Livius'un ilk On Kitabı Üzerinde Konuşmalar ve Machiavelli'nin Yönetim Hakkındaki Görüşleri

Titus Livius, 142 kitaptan ibaret bir Roma tarihidir. Bunlardan 35 tanesi Machiavelli'nin yaşadığı döneme kadar gelmiştir. Machiavelli, bunlardan Roma'nın özellikle cumhuriyet dönemini anlatan 18 kitabını ele almış ve bir yandan Livius'u açıklarken, diğer taraftan kendi siyasi görüşlerini ortaya koymuştur. Hükümdar adlı eserinde daha çok monarşiden söz ederken, burada İtalyan birliğiyle ilgili düşüncelerini de açıklamıştır. Buna karşılık konuşmalarda, cumhuriyet yönetimi ile ilgili düşüncelerini açıklamış ve ayrıca kendi siyasi görüşlerini belirtmiştir. Machiavelli konuşma adlı eseriyle de da eski Yunan ve Romanın siyasal yapısına karşı, insanların tarih öncesi ve düzensiz hayat tarzlarını açıklayarak işe başlar. Ayrıca kuvvetli ile zayıf arasında ki ilişkilerin, çeşitli kurumları ve devleti nasıl etkilediğini göstermeye çalışır. Kuvvetlinin zayıfı ezmesini önlemek için yasaların nasıl yapıldığını ve hükümdarların seçilme şeklini açıklar. Ona göre monarşi, aristokrasi ve halk yönetimi olmak üzere üç yönetim şekli vardır. Bu yönetimler bozulunca zorbalık, oligarşi ve demagoji gibi kötü yönetimler ortaya çıkar. Machiavelli daha sonra eserinde yönetimlerin doğuş şeklini insanlık tarihi ile ilgili

açıklamalar yaparak verir. Ona göre ilk zamanlar yeryüzünde insanların sayısı azdı ve dağınık yaşıyorlardı. Nüfus artınca ilişkiler gelişti. İnsanlar güvenliklerini sağlamak için en güçlünün himayesine girdiler. Kuvvetlilerin zayıfları ezmesini önlemek için yasalar yaptılar ve buradan adalet doğdu. Böylece birbiri arkasına çeşitli kurumlar tesis ederek, siyasi ve hukuki yönden teşkilatlanmalar ve bundan da devlet doğdu.

Ancak zamanla yönetim babadan oğula geçmeye başladı. Yöneticiler lüks ve safahat içinde yaşamaya yöneldiler. Bu durumu gören halk, yöneticilere karşı kin beslemeye başladı. Kin baskıyı, baskı korkuyu, korku ise zorbalığı getirdi. Zamanla halk ayaklanarak zorbayı devirip, yerine içlerinden en iyi ve yürekli olanı getirdi. Bunlar kendi aralarında anlaşarak yasalara uygun bir yönetimini kurdular. Toplum menfaatini kişilere üstün tutmaya başlayınca da aristokrasi doğdu. Ancak zamanla iktidar babadan oğula geçince, oğulları; insanlara sevgi ve adalete saygı göstermemeye başladılar. Bunun sonunda oligarşi doğdu. Hiçbir yasa ve kural tanımayan zorbalardan bıkan halk, ayaklanarak onları işbaşından uzaklaştırdı. Bu tür yönetimlerin yeniden kurulmasını engellemek için milli egemenliğe dayanan halk yönetimini kurdular. Ne var ki zamanla eski baskı ve zulümler unutulmuş herkes zevk ve sefa içinde yaşamaya başladı. Bir kargaşa döneminin arkasından tekrar tek kişi yönetimine dönüldü. Kısır döngü halinde devam eden bu krizleri toplumun bünyesi kaldıramayınca, başka devletlerin işgali gerçekleşti. Her yönetimin sakıncalı bir yönü vardır. En iyi ve sağlıklı yönetim ise karma yönetimdir. Çünkü yönetim soylularla, halk ve hükümdarların bir araya gelerek birbirlerini denetleyip kurdukları bir yönetimdir (İşçi, 2016: 235-236).

Machiavelli siyasi rejimlerle sosyal yapı arasında ilişki olduğuna inanmaktadır. Ona göre monarşi eşitsizliğe, cumhuriyet ise kısmi eşitliğe dayanır. Sosyal yapı değişince siyasi rejimler de değişmiştir. Bu sebeple monarşinin sürekliliğini sağlamak için, eşitsizliği korumak, cumhuriyetin sürekliliğini sağlamak için de zayıflamaya yüz tutmuş eşitliği güçlendirmek gerekir. Eğer bir ülkede sosyal yapı sağlam ise, siyasi bazı karışıklıklar ve düzensizlikler zararlı olmaz. Eğer sosyal yapı bozulmuşsa, en mükemmel yasaların bile yaptırımı kalmaz. Machiavelli'nin siyasi düşünceler açısından en önemli eseri Hükümdar (Prens) tir. O bu eserinde devletlerin, cumhuriyet veya prenslikler şeklinde yönetilmelerini tavsiye eder. Bu

eserin asıl konusu prensliklerdir. Devlet yönetimini ise hem yöneticiler hem de yönetilenler açısından çok yönlü olarak değerlendirir.

Machiavelli siyasal düşünce tarihinde bir değişimin öncüsüdür. Ondan önceki bütün düşünürler burjuvanın siyasal görüşlerini savunmuşlar ve kendilerini dinin etkisinden kurtaramamışlardır. Machiavelli ise, siyasal gücün tanrıdan değil kuvvetten olduğunu söylemiş, böylece siyasi düşünceyi dini düşünceden ayırarak laikliğin, her türlü peşin hükümden uzak durarak da siyasi düşünceyi bilimle uzlaştırmanın öncüsü olmuştur. Bundan dolayı Machiavelli bir anlamda modern siyaset biliminin kurucusu sayılır. O aynı zamanda İtalyan birliğinin sağlanması gibi yüksek bir ideal peşinde koşmuş ve böyle bir ideali gerçekleştirmek için her yola başvurmayı meşru kabul etmiştir. Onun adına izafe edilen Makyavelizme göre başarının ilk şartı ikna değil, baskıdır. Bu görüşünü ispat için peygamberlerin bile silah sayesinde başarılı oldukları düşüncesini öne sürmüştür.

Machiavelli'nin siyasal düşünce tarihine getirdiği yenilik, tek kelimeyle gerçekçiliktir. O, siyaseti din, ahlak ve skolâstik görüşlerden ayırırken, ahlaki değerlerin özünü bozmamış, iyiye iyi, kötüye de kötü demiştir. Siyasal olayları değerlendirirken, duygusallıktan uzak durmaya özen göstermiştir. Bu görüşleriyle devlet ve siyaseti ahlak ve hukukun dışında tutarak maddeci bir anlayışa doğru yönelmişti. Siyasal görüşleri tamamen birbirine karşı olan düşünürlerin, Machiavelli'de buluşmalarında, onun siyasetin teknik yönüyle ilgilenmesinin ve gerçeklerden ayrılmamasının önemli rolü vardır (İşçi, 2016: 237).

4.3 Prensliklerin Yönetim Şekilleri

Machiavelli, eserinin farklı bölümlerinde olmak üzere dört yönetim şeklinden bahsetmektedir. Bunlar:

i-Kalıtsal prenslik: Kalıtıma ve soy takibine dayanan liderlik tipi. Bu tip liderliği, bölüm(2) de şöyle anlatmaktadır:

“Varlıklarını korumakta yenilere göre daha az zorluk çekerler; çünkü ataların düzenini bozmamak ve olaylara ayak uydurmak yeterlidir. Öyle ki sıradan yetenekteki bir prens bile, olağandışı ve büyük güç elinden almadıkça, olağan hallerde devletini daima koruyacaktır. İstisnai durumlarda ise işgalci bir uğursuzluğa maruz kaldığında topraklarını geri kazanacaktır. Soydan gelen bir prens haşin davranmak için daha az sebep ve gerekliliğe sahiptir; ayrıca sıradışı kusurları nefret ettirmedikçe halkınca

benimsenmesi de mantığa uygundur. Geçmişte ve devam eden iktidarda anılar ve sebepler yeniliğini kaybeder; çünkü her değişim daima diğerinin inşasını sağlar” (Machiavelli, 2018: 38).

ii-Karma Prenslükler: Machiavelli, kitabının 2. Bölümünde karma prenslik kavramı konusunda, fethedilmek suretiyle kendilerinden daha eski bir devlete katılan aynı bölge ve dilden olan ya da olmayan devletlerden söz ediyorum demektedir. (Machiavelli 2018: 38). Bu betimlemesinden yola çıkarak karma prenslik ifadesiyle çok kültürlü yönetim birimlerini ifade etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ona göre, Aynı bölge ve dilden olduklarında, özgür yaşamaya alışık da değilse onları zaptetmek çok kolaydır. Machiavelli’ye göre, Fransa’yla birlikte olan Burgonya, Bretanya, Gaskonya ve Normandiya’da görüldüğü gibi; dildeki bazı farklılıklara rağmen âdetleri benzerdir ve aralarında kolayca uyum sağlarlar. Onları fetheden ve elinde tutmak isteyen kişinin iki hususa dikkat etmesi gerekir; birincisi önceki prensin soyunu bitirmek, ikincisi de yasaları ve vergileri değiştirmemektir, böylece çok kısa zamanda eski prenslikle yekvücut hâline gelirler (Machiavelli, 2018: 40).

Çok kültürlü toplumların yönetimindeki zorlukların giderilmesine ilişkin görüşlerini, ikinci bölümde şu şekilde ifade etmektedir:

“Dili, gelenekleri ve düzeni farklı bir bölgedeki devletler zaptedildiğinde, güçlükler meydana çıkar, bunları muhafaza etmek için büyük talih ve beceri gerekir; bu durumda en önemli ve etkili çarelerden biri de fetihle bulunanın oraya yerleşmesi olacaktır. Bu, fethi daha güvenli ve sürekli kılacaktır, devleti elinde tutmak için aldığı tüm tedbirlere rağmen, eğer oraya yerleşmeye gitmese, buraları koruması mümkün değil; çünkü oradayken karışıklıkların ortaya çıkışı izlenebilir ve hızla çaresine bakılır; orada bulunulmadığında ise, sorunlar ancak büyüdüğünde onların farkına varılabilir ve artık çaresi yoktur. Diğer taraftan memurlar, bölge halkını soyamazlar, halk prene doğrudan başvurmadan hoşnutluk duyar, iyi olmak isteyenlerin onu sevmek, başka türlü olmak isteyenlerinse ondan korkmak için daha fazla nedeni olur. Devlete saldırmak isteyen yabancıların ise daha dikkatli davranmaları gerekir, zira orada oturmak kaybetmeyi güçleştirir.”

“Daha iyi başka bir çözüm de devletin neredeyse anahtarı konumundaki bir-iki yerinde koloniler kurmaktır; çünkü buralarda ya bunun yapılması ya da yeterince silahlı adam ve piyade bulundurulması gerekir. Prens koloniler için fazla harcama yapmaz, az masrafla ya da hiç masrafsız, onları gönderir ve orada tutar, yeni gelenlere verilmek üzere tarlaları ve evleri ellerinden alınanlar sadece zarar görür ki, bunlar da o devletin çok küçük bir bölümünü teşkil eder, zarara uğrayanlar dağınık ve yoksul olduklarından asla ziyan veremezler, diğer tarafta kalan kesim hem zarar görmez ve sırf bu sebepten kolayca siner; hem de hata yapmaktan korkarak soyulanlarla aynı akıbeti yaşamamak için bir şey yapmaz” (Machiavelli 2018: 40-41).

iii-Sivil Prenslükler

Machiavelli, Prens adlı kitabının 9. Bölümünde, sivil prenslik ifadesinden ne anladığını şöyle anlatmaktadır:

“Alçaklık ya da tahammül edilemez başka bir şiddetle değil de, yurttaşlarının yardımıyla ülkesinin başına geçen bir Prens söz konusuysa, buna sivil prenslik adı verilebilir. Talih ya da erdemden ziyade şanslı bir kurnazlık eseri, halkın ya da büyüklerin yardımıyla bu mertebeye ulaşmaktan bahsediyorum. Her şehirde iki değişik eğilim bulunur, büyükler tarafından yönetilmek ya da ezilmek istemeyen halk ile halkı yönetmek ve ezmek isteyen büyüklerden kaynaklanır. Bu iki farklı arzu şehirlerde üç etkiden birini yaratır: Prenslik, özgürlük ya da karmaşa” (Machiavelli 2018: 71).

Ona göre:

“Prenslik, hangisinin fırsat bulduğuna bağlı olarak halk ya da büyükler tarafından sağlanır. Büyükler halka karşı koyamadıklarını gördüklerinde, içlerinden birisine itibar kazandırmaya başlar ve iştahlarını gölgesinde doyurabilmek için onu prens yaparlar. Halk ise büyüklerle karşı direnemediğini gördüğünde, birisine itibar kazandırır ve otoritesi sayesinde korunmak için onu prens yapar. Halkın yardımından ziyade büyüklerin yardımıyla prensliğe erişen kişi onu elinde tutmakta daha çok zorlanır; çünkü prensin etrafı kendisini ona denk gören bir kalabalıkla çevrilidir, bu yüzden ne istediği gibi emir verebilir ne de yönetebilir. Buna mukabil halkın desteğiyle prensliğe ulaşan kişi yalnızdır, etrafında ona boyun eğmeyecek neredeyse hiç kimse yoktur. Ayrıca halkın aksine diğerlerine eziyet etmeden büyükleri âdil davranarak memnun etmek mümkün değildir; onlar ezmeye çalışırken öbürü ezilmek istemediğinden, halkın isteği daima büyüklerinkinden daha âdildir. Ayrıca şunu da ekleyeyim ki, düşman bir halk kalabalık olduğundan prens yeterince korunamaz, oysa büyükler daha az sayıdadır ve prens korunabilir” (Machiavelli, 2018: 71-72).

Machiavelli’ eserinin 7. Bölümünde, “sıradan bir yurttaşken sadece talihle prens olanlar zahmetsizce bunu gerçekleştirirler, ancak yerlerini muhafaza etmekte epeyce güçlük çekerler. Yollarına hiçbir engel çıkmaz, zira konumlarına uçarak ulaşırlar, ancak buraya konduktan sonra birçok zorlukla karşılaşılırlar. Onlar para karşılığı ya da lütuf yoluyla kendilerine devlet verilen kişilerdir. Darius da Yunanistan'daki İyonya ve Hellespontos (Çanakkale Boğazı'nda) şehirlerinde birçok kişiyi, kendi güvenliği ve zaferi için prens yapmıştı, tıpkı askerlerin yozlaşması ve bozulmasından ötürü başa getirilen daha önceki imparatorlar gibi” demektedir (Machiavelli, 2018: 58). Ona göre bu insanlar, sadece kendilerine konum sağlayanların istek ve bahtına tabidirler ki, her iki şey de son derece tutarsız ve dengesizdir. Buldukları yeri muhafaza etmeyi bilmez ve beceremezler. Bilmezler, çünkü çok akıllı ve yetenekli değillerse, talih sayesinde buldukları yeri

yönetebilmeleri pek akla uygun değildir; beceremezler de, zira onlarla dost olacak, onlara müttefik güçler yoktur. Ayrıca birdenbire ortaya çıkan devletler, hızla tomurcuklanan ve büyüyen tabiattaki diğer tüm şeyler gibi köklenemez ve esasında sonunu getirecek ters esen ilk rüzgâra karşı duramaz (Machiavelli, 2018: 58-59).
Konuyla ilgili olarak iki örnek vermektedir:

“Erdem ya da talih yoluyla prens olanlara ilişkin günümüzden iki örnek vererek devam etmek istiyorum. Bu kişiler Francesco Sforza ile Cesare Borgia'dır. Francesco sıradan bir yurttaşken uygun yöntemler ve büyük erdemi sayesinde Milano Dukası oldu, bin bir zahmetle elde ettiği konumu, az bir zahmetle korudu. Öte yandan, Valentino Dukası diye adlandırılan Cesare Borgia, devleti babasının talihiyle kazandı ve öyle de kaybetti. Üstelik de başkalarının silahları ve talihi sayesinde ele geçirdiği devletlerde kök salmak için öngörülü ve yetenekli birinin yapması gereken her şeyi yapmasına ve her türlü imkânı kullanmasına rağmen; çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi, önceden temel atmamış birisi bunu daha sonra ancak büyük bir yeteneğe sahipse gerçekleştirebilir” (Machiavelli, 2018: 59)

iv-Kilise Prenslikleri

Machiavelli, kitabının 11. Bölümünde, o dönemde hala kilisenin güçlü olması nedeniyle kilise ve papalığın denetiminde olan kilise prenslikleri üzerinde de durmuştur.

Ona göre kilise prensliklerinin fethi zordur. Hemen hemen tüm zorluklar, onları ele geçirmeden önce yaşanır. Bunlar ya erdem ya da talih yoluyla elde edilir, biri ya da diğeri olmaksızın muhafaza edilirler. Dinin tamamıyla kudretli ve nitelikli kadim kurallarına dayandıkları için de prensleri her şekilde varlıklarını sürdürür ve yaşarlar. Bunların yalnızca devletleri vardır ama korumazlar, halkları vardır ama idare etmezler. Devletler korunmasız olsalar da, onlardan koparılmazlar. Halklar yönetilmeseler de, pek aldırmaz, ayrılmayı düşünmez ya da buna teşebbüs edemezler. O hâlde yalnızca bu prenslikler güvende ve mutludur (Machiavelli, 2018: 78).

Machiavelli, Kilise'nin bugünkü büyüklüğünün nereden geldiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“Fransa Kralı Charles İtalya'ya geçmeden önce, bu bölge papa, Venedikliler, Napoli Kralı, Milano Dukası ile Floransalıların egemenliği altındaydı. Bu hükümdarların özen gösterdikleri iki husus vardı: İlki yabancı birinin silahla İtalya'ya girmemesi, diğeri de içlerinden hiçbirinin daha fazla güç kazanmamasıydı. Bunlar özellikle papa ve Venediklilere dikkat ediyorlardı. Venediklileri geride tutmak için,

tıpkı Ferrara Savunması'ndaki gibi, diğer hepsinin birleşmesi gerekiyordu; papayı engellemek içinse Romalı baronlardan faydalanıyorlardı. Orsiniler ile Colonnalar şeklinde iki gruba ayrılan bu baronlar, elleri silahlarında sürekli bir sebepten aralarında hadise çıkararak dikkatleri üzerlerine topluyor, papalığı zayıf ve güçsüz bırakıyorlardı. Kimi kez Sbctus gibi kudretli papalar ortaya çıksa da, talihi ya da bilgeliği bu rahatsızlığı gidermeye asla yeterli gelmedi. Sebebi sefahatlerin kısalığıydı, zira bir papanın başta bulunduğu on sene zarfında bu baronlardan birine boyun eğdirmesi çok zordu. Açıklamak gerekirse, bir tanesi Colonnaları neredeyse yok etmek üzereyken, Orsinilere düşman başkası geliyor, önceki gruba hayat veriyor ve diğerini yok etmeye zaman kalmıyordu. İşte bu yüzden papanın dünyevî güçleri İtalya'da fazla saygı görmüyordu. Sonra VI. Alexander geldi, diğerlerinin yapamadığı kadar, bir papanın parayla ve güçle ne kadar hâkimiyet kurabileceğini gösterdi. Valentino Dukası'nın aracılığı ve Fransızların gelişi sayesinde yukarıda dukanın faaliyetlerini anlatırken bahsettiğim tüm o şeyleri gerçekleştirdi. Niyeti Kilise'yi değil dukayı güçlendirmektir, ancak yaptıkları kendisinin ve dukanın ölümünden sonra gayretlerinin mirasçısı hâline gelen Kilise'nin de büyümesini sağladı” (Machiavelli 2018: 79-80).

4.4 Fethedilen Bağımsız Devletler Nasıl Yönetilmeli?

Machiavelli, Prens adlı eserinin 5. Bölümünde, bir bakıma İtalya birliğinin kurulmasını kolaylaştıracak kuramsal bilgiler üretmiştir. Ona göre (Machiavelli, 2018: 53), fethedilen devletler, söylendiği gibi, özgür ve kendi yasalarına bağlı yaşamaya alışkınlarsa onları muhafaza etmenin üç yolu vardır. İlki bunları yıkmaktır. İkincisi orada şahsen yaşamaktır. Üçüncüsü ise vergi almak ve sana dostluk gösteren azınlıkların dâhil olduğu bir devlet yaratmak suretiyle onların kendi yasalarıyla yaşamalarına izin vermektir; çünkü prens tarafından yaratılmış devlet, onun dostluğu ve kudreti olmaksızın dayanamayacağını bilir ve varlığını sürdürmek için her şeyi yapar; zaten yurttaşlarıyla özgürce yaşamaya alışkın bir şehir, başka her şeyden daha kolay şekilde onu korumaya çalışan yurttaşları aracılığıyla elde tutulur.

4.5 Prens'te Aranılan Nitelikler

Machiavelli, bir prenste olması gereken en önemli niteliğin erdemlilik olduğunu vurgulamakta ve taklitçi olmaktan kaçınılmasını salık vermektedir. Konuyla ilgili olarak eserinin 6. Bölümünde şöyle demektedir:

“Neredeyse daima başkalarının yürüdüğü yollardan yürüyen ve onların davranışlarını taklit eden insanlar arasında ne tamamen onlar gibi yapabilir ne de onların erdemlerine erişebilir, bu bakımdan gerçekten mükemmel büyük adamların yolunu takip edecek kadar akıllı olmak lazımdır, böylece davranışlar ona yetişemese bile en azından andırabilir. İhtiyatlı okular da vurmak istedikleri yer onlara fazlasıyla uzak görüldüğünde, ellerindeki yayın menziline bilerek epeyce yükseğe nişan alırlar,

kuvveti artırmak ya da oku daha yükseğe doğrultmak için değil, bu sayede hedefi vurmaya amaçladıklarından dolayı böyle davranırlar. Şunu söylüyorum: Yeni bir prensin bulunduğu bütün yeni prensliklerde, baştağinin az ya da çok erdemli olmasına göre bunları elde tutmakta az ya da çok zorluk çekilir. Özellikle soylu olmayan, sıradan bir kişinin prens olması için erdem ya da talih gerektiğinden, bu ikisinden birinin ya da diğerrinin kimi yerde güçlükleri azalttığı görülüyor. Bununla birlikte kimin talihi daha azsa o kadar tutunur. Genellikle başka devletleri kazanmak için, oralara bizzat giderek yerleşmek zorunda kalan prensin işi daha kolaydır “(Machiavelli, 2018: 54-55).

Machiavelli, eserinin 15.bölümünde, bir prensin öngörülü olmasının yeterli olduğunu, daha fazlasının olmasa da önemsiz olduğunu düşünmektedir. Ona göre, insan tabiatı açısından bir prensin, bütün iyi vasıfları taşıması mümkün değildir. Bu bakımdan prens, devletini kaybettirecek kusurların rezaletinden kaçınacak kadar öngörülü davranmalıdır. Bu boyutta olmayanlardan da uzak durmaya çalışmalıdır, ancak yapamıyorsa bu kadarı göz ardı edilebilir. Yine de onlarsız devleti kurtarmanın güçleştiği durumlarda kusurların rezilliğine düşmekten çekinmesin; çünkü iyice düşünüldüğünde, bazen erdemli kabul edilen bir şeyi takip etmenin yıkıma götürdüğü, kusur gibi görünen diğerrini takip etmeninse emniyet ve esenliği getirdiği görülecektir (Machiavelli, 2018: 96).

Machiavelli, eserinin 17. Bölümünde, liderin korkulan mı yoksa sevilen birimi olması gerektiğini tartışmaktadır. Konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir (Machiavelli, 2018: 96):

“Her prensin zalim değil merhametli addedilmeyi arzulaması gerektiğini söyleyeyim. Ancak bu merhamet kötüye kullanılmamalıdır. Cesare Borgia zalim kabul edilirdi; yine de onun bu zalimliği birleştirmek, barış ve güvene kavuşturmak suretiyle Romagna'yı ıslah etti. İyi incelenirse, acımasızlıkla suçlanmamak için Pistoia'nın yıkımına sebep olan Floransa halkından çok daha merhametli davrandığı görülecektir. Bu bakımdan bir prens halkını birlikte ve güvende tutmak için zalim sıfatını edinmekten endişe duymamalıdır, çünkü çok az bir acımasızlıkla, aşırı merhametten kaynaklanan karışıklıkların getirdiği yağma ve katliamlara yol açanlardan daha merhametli davranmış olacaktır. Bu kişilerin icraatları yapının tamamına, prensinkiler ise sadece belli bir kısmına zarar verir “(Machiavelli, 2018: 100).

Machiavelli, konu zalimlik ve merhamet olunca, buradan bir tartışma çıkar; o da acaba sevmek mi korkulmaktan, korkulmak mı sevmekten daha iyidir? Ona göre cevaben her ikisi aynı anda istenebilir; ancak bir arada bulunmaları güçtür.

Dolayısıyla bunlardan biri tercih edilmelidir demektir. Hangisinin tercih edilmesi gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır (Machiavelli, 2018: 101-102):

“Biri tercih edilecekse o zaman korkulmak sevilmekten daha güvenlidir; çünkü insanların genellikle nankör, kaypak, ikiyüzlü oldukları, tehlikelerden kaçtıkları ve çıkarlarına düşkün hareket ettikleri söylenebilir; onlara fayda getirdiğin müddetçe önceden de söylediğim gibi ihtiyaç yokken, seninledirler, kanlarını akıtır, mallarını, hayatlarını ve evlatlarını sana feda ederler, sen sıkıştığında ise çark ederler. Her şeyini onların sözleri üzerine kurmuş prens, başka bir hazırlığı bulunmadığından yıkıma uğrar; çünkü ruh yüceliği ve asaleti ile değil de parayla kazanılan dostlukların sürekliliği yoktur, bu yüzden de gerektiğinde kullanılamaz. İnsanlar kendini sevdiren birisinin canının yanmasını korku yaratan birisininkinden daha az önemserler; çünkü sevgi, sıkıntı veren her durumda çıkarlar doğrultusunda kopan bir minnet bağına tutunur, korku ise asla kaybolmayan bir ceza endişesiyle doludur. Bu bakımdan, prens sevgi kazanmasa da nefret toplamayacak şekilde kendisinden korkulmasını sağlamalıdır, çünkü nefret edilmeden korkulmak mümkündür. Yurttaşlar ile halkın mallarından ve kadınlarından uzak durularak bu gerçekleştirilebilir”.

4.6 Prensın İtibarını Yükselten Davranışlar

Machiavelli, eserinin 21. Bölümünde, prenslerin itibarlarını yükseltecek davranış kalıplarından bahsetmektedir. Ona göre bu davranışlar şunlardır (Machiavelli, 2018: 124-127):

- “Hiçbir şey bir prene, büyük girişimlerde bulunmasından ve kendisindeki ender nitelikleri göstermesinden daha fazla takdir kazandıramaz.
- Bir kişi sivil hayatta iyi ya da kötü sıradışı bir şey yaptığında, prens herkesin üzerinde yeterince konuşacağı bir ödüllendirme ya da cezalandırma yöntemi bulmalıdır. Her şeyden önemlisi de her türlü işinde kendisine büyüklük ve mükemmellik atfettirecek şekilde davranmalıdır.
- Tarafını belli etme: Bir prens gerçek dost ya da düşman olduğunda, yani başkasına karşı diğerinin yanında durduğunu hiç çekinmeden gösterdiğinde de takdir görür. Bu tercih tarafsız kalmaktan her zaman daha yararlıdır; zira iki kudretli komşunun yumruk yumruğa geldiğinde bunlardan birinin galip gelmesinden ya korkarsın ya da korkmazsın. Her iki durumda da duruşunu göstermek ve mücadele etmek sana daha fazla fayda sağlar; çünkü tarafını belli etmediğin takdirde galip gelen kişinin avı hâline gelirsün ki yenilen de bundan zevk ve tatmin duyacaktır, seninse

korunmanı ya da himaye edilmeni sağlayacak tek gerekçen bulunmayacaktır.

- Her daim, dostun olmayan kişinin senden tarafsız kalmanı talep edeceği, dostunun ise silaha davranman için uğraşacağı görülecektir. Doğru karar veremeyen prensler, mevcut tehlikelerden kaçmak için, çoğunlukla tarafsızlığı tercih ederler ve çoğunlukla da hezimete uğrarlar. Öte yandan prens bir taraf lehindeki duruşunu sağlam bir şekilde gösterdiğinde, desteklediği kişi kazandığı takdirde, her ne kadar kudretli olsa ve sen onun insafına kalsan da, sana mecburdur ve aranızda bir sevgi bağı vardır. Fakat arzu ettiğin kişi kaybederse seni himayesine alır, elinden geldiği kadar sana yardım ederken, sen de yeniden dirilebilecek bir talihin ortağı hâline gelirsin. İkinci hâlde, [savaşan] rakipler, kazanmasından korkmanı gerektirmeyecek nitelikte olduğunda, bir tarafta yer almak bilgedir. Çünkü bilge olması hâlinde onu kurtarması gereken birinin yardımıyla bir prensin yıkımını sağlamış olursun. Müttefikin kazanırsa o senin merhametine kalmıştır, senin yardımınla kazanamaması imkânsızdır.
- Bir prens yeteneklere değer verdiğini göstermeli, herhangi bir konuda üstün derecede başarılı kişileri takdir etmelidir. Bunun yanı sıra yurttaşlarını ticarete, tarımda ve diğer her tür alanda işlerini rahatça yürütebilmeleri için teşvik etmelidir.

4.7 Prenslerin Danışman Seçimi

Machiavelli, kitabının 22. Bölümünde prenslerin danışman seçimi üzerinde durmuştur. Ona göre (Machiavelli, 2018: 129), İyi ya da kötü olmaları tamamen prensin bilgeliğine bağlı olan yöneticilerin seçimi hiç de önemsiz değildir. Bir yöneticinin zekâsı hakkında kanaat edinmenin ilk yöntemi etrafındaki insanlara bakmaktır. Etrafindakiler yeterli ve sadık iseler, prens de her zaman bilge addedilebilir, çünkü onları tanımayı ve sadakatlerini korumayı başarmıştır. Aksi hâlde, onun hakkında da pek iyi bir yargıya varılamaz, zira ilk hatayı seçimlerinde yapmıştır.

4.8 Siyasi Görüşleri

Machiavelli'nin **Konuşmalar** ve Prens adlı eserleri arasında iki önemli farklılık bulunmaktadır. *Hükümdar* ne denli monarşiye yakınsa; *Konuşmalar* o denli monarşiden uzak, cumhuriyete yakındır. Cumhuriyet Machiavelli'nin düşüdür ve uzun vadeli bir amaçtır. Monarşi o günkü koşullarda kısa vadede tek seçenektir. Bir başka deyişle, ülkenin bağımsızlığını sağlamak bağlamında ilk ağızda tek çözüm yolunun güçlü bir monarşinin tek egemen olarak ülkenin yönetimini ele almasıdır. Bu nedendir ki Machiavelli, Medici ailesinin cumhuriyeti yıkarak Floransa'ya monarşiyi getirmesinden pek rahatsız olmamış, dahası, *Hükümdar'ı* Lorenzo'ya (Dede Lorenzo değil, Piero'nun oğlu, torun Lorenzo) adayarak kitaptaki öneriler doğrultusunda İtalya'yı ayağa kaldırmasını beklemiştir (Adabağ 2009: xiv-xv). Bu sırada Soderini yönetimindeki Floransa'da cumhuriyet rejimi vardı. Cumhuriyetin yıkılışını göz ardı ederek bile bile monarşiye sıcak bakan Machiavelli'nin, *Hükümdar'ı* yazmaktaki amacının bir geri dönüşün yol haritasını belirlemek olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi kendi kişisel çıkarları için ülkülerinden ödün veren bir şahıs değerlendirmesini yapanlar da bulunmaktadır. Oysa Machiavelli, monarşinin, “devlet-güç”; cumhuriyetin ise “devlet-uygarlık” ilişkisine dayalı olduğunun farkındadır (Adabağ, 2009: xv).

4.9 Din Anlayışı

Prens adlı eserinde din adamlarının siyasaya girmelerine karşı olduğu ifade edilmişken Konuşmalar adlı eserde, dinin birleştirici bir öge olduğunu belirtmektedir. Dini, insanüstü, tanrı katındaki arbuluculuk işlevini düşünmesi nedeniyle gündeme getirmemiştir. Dinin salt etik değeriyle kullanılması gereğini anımsatır. Çünkü din, ona göre yasalara saygılı olmayı, devlete ve yurda bağlılığı öğretir. Bu yaklaşımı, Tanrıtanımazlık değil, tipik bir laik yaklaşımdır. Ona göre din, insanları, devleti, ulusu, yurdu konusunda ahlaklı düşünmeye ve devindirmeye yarayacak bir araçtır, amaç değildir. Amaç olan, devlet işlerinin bilimselliğidir. Dini siyasete araç eden anlayışa karşıdır. Kilise adamlarına da karşı oluşunun temel nedeni olarak çıkarıcı bir yaklaşımla dini çarpıtmış olmalarını gösterir (Adabağ, 2009: xv-xvi).

Machiavelli'ye göre iktidarın sürekliliğini temin eden önemli bir olgu da dindir. Örneğin, Kilise Prenslükleri, kudretli ve nitelikli kadim dinsel kurallara dayanmaları sayesinde her şekilde varlıklarını sürdürürler. Korunma, idare ya da tebaa sorunları yoktur. Tüm prenslikler içinde sadece bunlar güvende ve mutludur. Temelde seküler bir dünya görüşüne sahip Machiavelli açısından "din" önemli ve vazgeçilmez bir araçtır. Dindarlık bir erdemdir, övgüye değer ve tabii ki tercih edilir. Ancak bir prens, öyle değilse bile, itibarını, ülkesini ya da devletini koruması gerektiğinde, her ne fiil işlerse işlesin, dindarmış gibi görünmekten asla kaçınmamalıdır; çünkü devlet işlerinde sonuca bakılır. O yüzden de prens galip gelmenin hesabını yapmalıdır. Nasılsa, başarıya ulaştığında herkesin takdirini kazanacak ve kullandığı araçlar her zaman makbul sayılacaktır.

Kurulacak devlet bir sosyal hukuk devleti olabilir miydi? Modern devlet anlayışının ilk taşlarını koyduğu söylenebilir mi? Böyle bir devletin insan kafasının ürünü yasalarla yönetilmeye başlanması Hümanizmanın tasarladığı insana dayalı yönetimle örtüşebilir miydi? Artık söz konusu olan "kamunun yararıdır. Kamuya el uzatan devletin asıl görevi yurttaşın mutluluk sorunu olmalıdır. Yasalarla belirlenmiş birey-devlet ilişkisidir. Çıkar demeyelim, ama beklenti ilişkisidir. Monarşiden farkı, bireyin devlet ya da saray karşısındaki "köle" yaşamı değil, uygar ölçütlerle belirlenmiş olan "özgür" yaşamıdır. Machiavelli gerek siyasa adamı, gerek siyasa bilimcisi olarak her iki yapıtında da devletin kalıcılığı için düşünmüş, tasarım geliştirmiş ve savaşım vermiştir.

4.10 Devlet Anlayışı

Devlet kavramına ve devlet-birey ilişkisine getirdiği tüm olumlu yaklaşımlarına karşın Machiavelli'nin iki kitabında da dile getirdiği devlet modeli bugünün insanının algıladığı "ulus" ve demokrasi modelinden uzaktır. Çünkü monarşiyle gerçekleşmesini istediği devlet modeli genel istence dayalı, bir ulusun içtenlikle yaşama geçirdiği bir model değil, olağanüstü bir kişinin, olağanüstü durumlarda başvurduğu bir yönetim biçimidir. Bir hükümdarın yönetimi ele alarak ülkenin yazgısını belirlemesi ve halkı bu fikir etrafında bir araya getirebilmesi şeklindedir. Cumhuriyet yönetimi de gene halka dayalı bir yönetim biçimi değil, kentsoylu ya da soylu sınıfın yasalarla ölçütlerini belirlediği ve gene iplerin

"erdemli", "akıllı" insanların elinde olduğu bir yönetim biçimidir. Bu yönetim biçimlerinde yöneticinin uyguladığı kötülük ya da şiddet insan doğasının değişmez bir niteliği olduğu için başvurulan bir araç değil, insanoğlunun karşı karşıya kaldığı tehlikelerin sonucu kullanmak zorunda kalacağı bir silahtır. Gene şiddet ve kötülük yöneticinin aşağılık ihtiraslarına, küçük hesaplarına alet olmamalı ancak devletin kalıcılığı için gerekli olduğunda başvurulmalıdır Kişisel çıkarlar için başvurulacak her yol yazarın gözünde hiçbir zaman "mubah" olmamıştır (Adabağ, 2009: xvii-xviii).

4.11 İtalya'da Birliğin Sağlanması

Machiavelli'nin amacı, İtalya'da birliğin sağlanmasıdır. Onun için de ülke düşmanlardan temizlenmeli ve milli ordusu olan güçlü bir devlet kurulmalıdır. Düellolara ve tek tek yapılan çatışmalara baktığımızda, İtalyanların kuvvette, zekâ da ve ustalıkta herkesten üstün olduklarını görürüz. Buna rağmen İtalya'da, birlik ve bütünlük bir türlü sağlanamamıştır. Bunun sebebi İtalya'da düzenli bir ordunun bulunmamasıdır. Bu da komutanların yetersiz ve beceriksiz olmalarından kaynaklanmaktadır. Hükümdarın kendi ordusu olmalıdır. Çünkü bir ordunun askerleri hükümdarlarının kendilerine komutanlık yaptığını gördükleri zaman, vatanlarını daha iyi savunurlar.

İster yeni, ister eski olsun bütün devletlerin temelleri iyi yasalar ve güçlü ordularca sağlamlaştırılır. İyi ordunun bulunmadığı yerlerde iyi yasaların hiçbir önemi yoktur. Bir hükümdar devletini, çoğunlukla kendi askerleriyle veya paralı askerler ve yardımcı askerlerle ya da karma askerlerle savunur. Paralı ve yardımcı askerler yararsız ve tehlikelidir. Eğer hükümdar devletin güvenliğini paralı askerlere emanet edecek olursa hiçbir zaman güven içinde olamaz. Çünkü bunlar arasında birlik yoktur. Hırslı, disiplinsiz ve sadakatsizlerdir. Dostlar arasında yürekli, düşman karşısında korkak davranırlar. Onları hükümdara bağlayan paradan başkası değildir. İtalya'nın mutlaka milli bir ordusu olmalıdır. Başa gelen bütün felaketlerin kaynağı, böyle bir milli ordudan mahrum olmaktan kaynaklanmaktadır (İşçi 2016: 234-235).

4.12 Machiavelli'nin Makyavelizmi:

Machiavelli İtalya' da başarıya ulaşmak için her yola, her araca başvuru olan siyasal gerçeği yalnız kavramakla kalmamış, bu gerçeği olduğu gibi benimsemiştir. Ama gene de Machiavelli'nin çağının amaçları için her araca başvuran çirkin politikacılarından bir farkı vardır. Bu fark, kendini yüksek bir amaç ardında görmesinden ileri gelmektedir. Bu yüksek amaç, İtalyan birliğinin sağlanmasıdır. Böyle bir yüksek amaca bağlandıktan sonra, bu amaca ulaşmak için her türlü aracı yasal (meşru, mubah) görmektedir. İşte siyaset sözlüğünde "Makyavelizm" olarak bilinen kavram, Machiavelli'nin Prens 'inde ortaya koyduğu bu ahlâk anlayışının, "amaca ulaşmak için her türlü araca başvurmanın uygun olacağı" anlayışının adıdır. Gerçekten Machiavelli Prens 'inde İtalyan birliğinin sağlanmasını tek amaç olarak almış, başka hiç bir bağla bağlı olmaksızın, bu amaca ulaşmak neyi gerektiriyorsa onun yapılmasını istemiştir.

Machiavelli İtalya'da milli birliğin Fransa ve İspanya'da olduğu gibi, ancak güçlü bir hükümdar tarafından gerçekleştirileceğine inanıyordu. Ona göre devletin varlığı otoritenin tesisi içindir. Bu hâkimiyeti sağlamak için her şey bir vasıta. "Gaye vasıtayı meşru kılar." Mesela din ve ahlak kurumu devletin egemenliğine yardımcı oluyorsa gereklidir. Yoksa hiçbir değeri yoktur. Onun için hükümdar egemenliği kurabilmek amacıyla ahlaki ve gayri ahlaki her yolu denemelidir. Buna düşünce tarihinde "Machiavellizm" adı verilir. Amaca ulaşmak için her araç meşrudur. Sözleriyle sisteminin sınırlarını belirlemiştir.

III-SİYASİ DÜŞÜNCELERİ BAKIMINDAN NİZAMÜ'L MÜLK VE MACHIAVELLİ'İN KARŞILAŞTIRILMASI

Bir toplumun yönetim biçimini ve yönetim anlayışını belirleyen birçok faktör vardır. Bunlar arasında toplumun ekonomik, sosyal, tarihsel ve kültürel değerleri, dini inancı, yaşama tarzı ve kültürü, toplumun üretim biçimi ve sosyal sınıfların durumu, toplum nüfusunun yönetimden olan talepleri, sosyal tabakalaşma durumu, bilim ve teknoloji düzeyi, üretim biçimi vb. sayılabilir. Bu faktörler, iktidar güçleriyle yönetilenler arasındaki etkileşimlerin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle siyasal düşüncenin gelişmesinde söz konusu etmenlerin önemli etkileri

bulunmaktadır. Bu perspektiften baktığımızda, yönetim anlayışları bakımından Machiavelli ve Nizamü'l Mülk'ün görüşleri arasında bazı konularda benzerlik olsa da büyük oranda birbirinden farklı düşüncelere sahip olduklarını görürüz.

1.SİYASİ DÜŞÜNCELERİ ARASINDAKİ TEMEL FARKLILIKLAR

Bu iki fikir ve devlet adamının görüşleri ve uygulamaları karşılaştırıldığında aralarında önemli farklılıkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıkları, “düzen” ve “demokrasi” kavramları çerçevesinde somutlaştırmak mümkündür. Çünkü Nizamü'l Mülk, düzenin tesisine önem verirken; Machiavelli, düzenin yanında demokrasinin tesisine de önem vermiştir. Farklı oldukları konuların çoğunda Nizamü'l Mülk, görüş ileri sürmemiştir. Bunun belki de en önemli nedeni, iki düşünürün yaşadıkları tarihsel dönemlerin önceliklerinin birbirinden farklı olmasıdır. Sonuçta bütün düşünürler, çoğunlukla, olaylara, içinde yetiştikleri toplumun temel varsayımları ve kavramları çerçevesinde bakmaktadırlar. Bilindiği gibi Nizamü'l Mülk'ün Ortaçağ düşünürü olmasına karşılık Machiavelli, yeniçağ düşünürüdür.

1.1 Devlet Anlayışında Farklılıklar

Gerek Machiavelli ve gerekse Nizamü'l Mülk siyaset bilim alanında eserler vermiş olmakla birlikte aynı zamanda devlet adamlığı görevlerini de yerine getirmişlerdir. Buna karşılık devlet olgusu konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu farklılık, sadece uygulamalarından değil, devlete ilişkin teorik bilgi birikimi ve varsayımları arasındaki farklılıklardan ileri gelmektedir.

Machiavelli, devlet yönetim sistemi ya da rejimleri ile ilgili olarak üç rejimi verimli olarak kabul etmektedir. Konuyla ilgili olarak görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Görüyorum ki devlet hakkında yazılar yazmış bulunan birkaç yazar üç rejim şekli olduğunu-ki bunlar diktatörlük(Hükümdarlık), aristokrasi ve demokrasidir- kabul ediyorlar. Dolayısıyla devlet kurmak isteyen herkes bu amaca hizmet edebilme derecelerine göre bu üç rejim biçiminden birinde karar kılmalıdır. Başka birkaç yazar-ki çoklarına göre bunlar daha akli başında olanlardır-üçü çok kötü ve diğer üçü esas itibariyle iyi ama çok çabuk dejenere olup ilk üçü gibi felaket getirme ihtimali olan toplam altı rejim olduğu düşüncesindedirler. İyi olanlar yukarıda zikredilen üç rejim şeklindedir; kötü olanlar onlardan ortaya çıkan diğer üç tanesidir. Bunlardan herbiri kendilerinden bir sonrakine o kadar benzer ki, biri diğerine karışır, bir başka ifadeyle birbirine geçerler, çünkü otokrasi kolaylıkla tiranlığa, imtiyazlı bir zümrenin yönetimi

kolayca oligarşiye ve demokrasinin bozularak anarşi halini alması işten bile değildir” (Machiavelli, 2017: 30).

Machiavelli’ye göre, bu rejimlerden birini tam da kendi zıddına dönüştürülmekten alıkoyacak hiçbir araç/yol yoktur. Seçilen türün bozularak kendi zıddına dönüşmesini, dünya üzerindeki hiçbir vasıtayla engellenemez; bu örnekten de anlaşılacağı üzere, erdemle ahlaksızlık arasında büyük bir benzerlik mevcuttur (Machiavelli, 2017:30).

Machiavelli’ye göre devlet yönetimlerinin ortaya çıkmasının nedeni, nüfus artışıdır. Ona göre devlet, nüfus artışının ortaya çıkardığı yönetim ihtiyacıdır. İhtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Devletlerin ihtiyaçtan ortaya çıktığını ve rejimlerin tesadüfen biçimlendiğini ileri sürdüğü görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“İnsanlar arasındaki bu farklılaşmış yönetim biçimleri tesadüf eseri ortaya çıkmıştır. Dünyanın başlangıcında henüz sayıları çok azken insanlar hayvanlar gibi dağınık halde yaşıyorlardı. Derken sayıları arttığında bir araya toplandılar ve kendilerini daha iyi savunabilmek için içlerinde en güçlü ve en cesur olanını ortaya çıkarmaya başladılar; onu kendilerine yönetici yaptılar ve onun söylediklerine riayet ettiler. Burada “zararlı” ve “kötü” olanın karşısının “şerefli” ve “iyi” olduğu bilgisi ortaya çıktı; çünkü insanın kendisine iyilik edene haksızlık etmesinin nefret uyandırdığı ve merhametin iyilikbilirlere saygı duyulması sonucunu doğurduğu görüldü” (Machiavelli, 2017: 31).

Machiavelli, adalet kavramı ve anlayışının da yönetici, yönetilen ilişkileri sonucunda ortaya çıktığı görüşündedir. Ona göre, “ insanlar, kendilerine de benzer haksızlıkların yapılabileceğini öğrendi ve kötülüklerden sakınmak için kanunlar yapılmasına ve bu kanunları ihlal edenlerin cezalandırılmasına karar verdiler; adalet kavramı da buradan çıktı” (Machiavelli, 2017: 31).

Machiavelli, devletin sürekliliğini ya da ömrünü belirleyen faktörlerle ilgilenmiş ve bu konuda üç varsayım geliştirmiştir. Bunlardan biri (Machiavelli 2017:32), devlet yöneticilerinin, kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarının gerisinde tutarak özel ve kamu işlerinin birbirlerinden ayrı tutulma ve özenle yönetilmesinin, devletin sürekliliğini artıracığı varsayımdır. Roma’da iktidar gücü ya da erk’in halk ve senato tarafından paylaşılmasının olumlu sonuçlarından yola çıkarak geliştirdiği ikinci varsayıma göre iktidar gücü, birbirleriyle uzlaşamaz olan kurumlar tarafından paylaşıldığı oranda sistem daha demokratik olacak; bu ise devletin sürekliliğini artıracaktır (Machiavelli, 2017: 31). Üçüncüsü ise, hükümdarın, soyluların ve halkın

yönetime katılmasını sağladığı oranda devletin sürekliliği artacaktır. Çünkü ona göre rejimlerin ömürlerini kısa tutan faktör, halkın ayaklanmasıdır. Ancak sürekli halk ayaklanmalarına maruz kalan devletler, buna uzun süre dayanamayacaklarından ya yıkılacak, ya da komşu devletlerin denetimi altına girecektir (Machiavelli, 2017: 33-35).

Nizamü'l Mülk ise, devlet olgusuyla ilgili olarak teorik bir perspektif geliştirmek yerine bizatihi devletin kuruluşu ile ilgilenmiş, göçebe yaşama biçimini sürdüren ve birçok farklı kültürlere sahip olan çok sayıdaki topluluğu, devlet çatısı altında birleştirerek yeniden örgütlendirmek için büyük çabalar harcamıştır. Nizamü'l Mülk ömrü boyunca, Selçuklu devletinin kurulması ve geliştirilmesi için çaba harcamıştır. Henüz kurumsallaşmış bir devlet olmadığından hareket noktası olarak kurumları değil, bireyleri almış ve Siyasetname adlı eserinde, daha önce de belirtildiği gibi yöneticilerin dindar, sadık, iyiliksever ve erdemli insanlar arasından seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

1.2 İnsan davranışlarına İlişkin Varsayımları

Machiavelli'ye göre, “her kim ki bir devlet kurar ve yasa yapar, öncelikle tüm insanların kötü oldukları varsayımından yola çıkmalıdır”(Machiavelli, 2017: 36). Machiavelli, insan doğası hakkında kötümser bir düşünceye sahiptir. İnsanların genellikle nankör ve ikiyüzlü oldukları, tehlikelerden kaçtıkları ve çıkarlarına düşkün hareket ettiklerini belirtmiştir.

Bu bakımdan, prens sevgi kazanmasa da nefret toplamayacak şekilde kendisinden korkulmasını sağlamalıdır demektedir. Ona göre görünüşte, senato ile halk arasındaki mükemmel bir uyum bulunmaktaydı. Ancak hem bu uyum hem de soyluların demokratik bir haletiruhiye içinde görünmeleri, riyadan başka bir şey değildi. Machiavelli'ye göre soyluların böyle davranmalarının nedeni, eğer halka kötü davranırlarsa, halkın eski kral Tarquiniusların yanında yer almalarından korkmalarıydı.

Machiavelli'nin bir başka varsayımı, “ insanlar sadece mecbur olduklarında iyi şeyler yaptıkları” şeklindedir. Ona göre açlık ve yoksulluk insanları çalışkan, yasalar ise iyi yapar (Machiavelli, 2017: 36-37).

1.3 Düzen mi, Demokrasi mi?

Nizamü'l Mülk, tüm dikkatini düzenin tesisine yöneltmiştir. Oysa Machiavelli, düzen yanında demokrasinin de önemli olduğunu vurgulamıştır.

İlginçtir, Machiavelli'nin adı, işlevselci ve çatışmacı kuramcılar arasında geçmemesine karşılık çatışmanın işlevleri üzerinde durmuştur. Nitekim Machiavelli, bir toplumda soylularla halk arasındaki hak mücadelesinin, özgürlüklerin gelişmesi bakımından önemli olduğunu düşünmektedir. Machiavelli, “soylularla halk arasındaki mücadeleleri lanetleyenlerin aynı zamanda her şeyden önce Roma'nın özgürlüğünü muhafaza edip gözeten sebepleri de mahkûm ettiklerini belirtmektedir (Machiavelli, 2017: 38). Böylece Machiavelli, çatışmanın toplumsal işlevleri olduğuna vurgu yapmış olmaktadır. Ona göre, “tarafar arasındaki kavgaların olumlu etkilerinden çok bunların gürültü patırtısına bakanlar, tüm devletlerde halkın ve ileri gelenlerin istek ve menfaatlerinin farklı olduğunu ve özgürlük adına ortaya çıkan tüm yasaların bu mücadelelere borçlu olduğunu düşünmezler (Machiavelli, 2017: 38). Ona göre, parti kavgalarının sonuçları iyi incelendiğinde, bunların hiçbir zaman kamunun çıkarlarına zarar verecek sürgün ya da zorbalıkla değil, bilakis kamunun özgürlüğüne son derece fayda sağlayacak yasalar ve kurumlarla sonuçlandığı görülecektir. Ancak hemen belirtilmelidir ki Machiavelli'nin özgürlük uğruna düzeni anarşiye feda ettiği düşünülmemelidir. Çünkü o, “özgür halkların isteklerinin nadiren özgürlük için zararlı olduğu” görüşündedir (Machiavelli, 2017: 39-40). Ona göre, “ne bu (toplumsal) karışıklıkların zararlı olduğu ne de devletin içte parçalandığı düşünülebilir (Machiavelli, 2017: 39).

Nizamü'l Mülk ise tam tersine düzenin tesisi üzerine odaklanmıştır. Yani yeni bir devleti kurmak için bir yandan yeni normlar, ilkeler ve değerler tesis ederken diğer yandan da göçebe toplulukların kimi özgürlüklerini, kamu düzeni yararına feda etmenin yollarını aramıştır.

1.4 Özgürlüğün Korunması İçin Aristokrasi mi, Demokrasi mi?

Machiavelli'ye göre, “bir devlete bir anayasa kazandırmak zorunda olan kişi, özgürlüğün korunması için ihtiyati tedbir almakla akıllı davranmış olur. Bu tedbir, en gerekli müesseselerden biridir; vatandaşların özgürlüğünün uzun süreli mi kısa süreli

mi olacağı buna bağlıdır. Her cumhuriyette güçlü insanlar ve aciz halk bulunduğundan, özgürlüğün korunması görevinin hangi ellere teslim edileceği konusunda şüpheye düşülebilir. Spartalılar ve Venedikliler arasında, özgürlüğü koruma görevi soylulara verilmiştir; Romalılarda ise bu yükümlülüğü halk üstlenmiştir, Eğer mantıklı seçimin bunlardan hangisi olduğu sorulacak olursa, her ikisinin de haklı olduğu söylenebilir; fakat önemli olan muvaffakiyet ise, bu sorunun yanıtı soylulardan yana olacaktır; çünkü Sparta ve Venedik, Roma'dan daha uzun yaşadı (Machiavelli, 2017: 41).

Oysa Siyasetname adlı eseri incelendiğinde Nizami'l Mülk'ün, henüz özgürlük ve özgürlüğün sürekliliği gibi konuları problem olarak görmediği ve konu üzerinde yeterince fikir ileri sürmediği görülmektedir.

Bunun nedeni Nizamü'l Mülk'ün yaşadığı dönem itibariyle bu düşüncelerin henüz yeterli düzeyde gelişmemiş olması, hem de Nizamü'l Mülk'ün hükümdarı devlet sisteminin merkezine koyan monarşist bir yaklaşımı benimsemesidir. Tüm güç ve siyasal iktidar sultanın elindedir. Zira ona göre sultan hükmetme yetkisini ilahi bir kudretten almaktadır.

Machiavelli ve Nizamü'l Mülk'ün siyasal iktidarın kaynağına ve meşruiyetine yönelik düşünceleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Nizamü'l Mülk siyasal iktidarın meşruiyetini öncelikle ilahi bir güce dayandırırken ikincil olarak ırsiliğe dayandırmaktadır. Büyük Selçuklu devletinde hükümdarlığın babadan oğula geçmesi onun bu düşüncesi üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Machiavelli'nin ise siyasal iktidarın kaynağına bir kutsiyet atfetmediği görülmektedir. Machiavelli, iktidarın kendi varlığını dışarıdan bir dayanağa gerek olmadan sürdürebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla Machiavelli meşruiyetin kaynağı olarak insanı merkeze koyan dünyevi bir yaklaşımı benimsemiştir. Machiavelli Hükümdar'da siyasal iktidarın varlığını sürdürebilmesi için halkın desteğini ve güvenini kazanması gerektiğini belirtmektedir (Machiavelli, 2017: 37-40).

1.5 Adalet ve Toplumsal Düzen

Gerek Machiavelli ve gerekse Nizamü'l Mülk, aralarında yaklaşık 500 yıllık bir zamanın bulunmasına rağmen her ikisi de toplumsal düzenin tesisi için hukuk ve

adaletin önemli bir araç olduğunu düşünmektedirler. Nedenini ise, hoşnutsuz bir toplumu, istikrar için tehdit olarak görmeleridir. Nitekim Machavelli, "...bir devlette bir vatandaşa karşı türlü şekillerde ortaya çıkan hoşnutsuzlukların ortaya çıkması engellenemez. Bu tür hoşnutsuzlukların kanunlara uygun hal çareleri yoksa olağandışı vasıtalarla yönelirler ve bu fevkalade yollar, bağımsız devleti mahveder. O halde hiçbir şey, bir devleti bu tür hoşnutsuzluklardan doğan öfkenin, kanuni yollardan boşaltılmasına olanak sağlayan bir müessese kadar yekvücut ve kalıcı kılamaz; Ortada yasal vasıtalar yoksa insanlar yasal olmayan yollara başvururlar ve yasal olmayan yollar, yasal yollara göre şüphesiz daha kötü sonuçlara yol açar''(Machiavelli, 2017: 51).

1.6 Liyakat, Toplumsal Düzen ve Düzensizlik

Machiavelli, resmi vazifesi olmayan kimselerin bazı yetkileri gasp edebileceklerini, ancak bu gaspçıların, deneyimsiz oldukları konulardaki sorunları çözmekte başarısız olacaklarını düşünmektedir. Konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“...sataşma ve saldırılar korku yaratır; ama korku güven arar. İnsan korunmak için taraftar toplar, taraftarlar vasıtasıyla devlet içinde birbirine düşman gruplar ortaya çıkar ve bunlar devletin mahvına sebep olur. Ama mesele, onu halletmeye yetkili kimseler tarafından hal yoluna konduğunda tüm belalardan sakınılmış olur. Eğer resmi vazifesi olmayan kimseler bu yetkileri gasp etmiş olsaydı yine bazı mahzurlar ortaya çıkardı”(Machiavelli, 2017: 52-53).

Machiavelli ve Nizamü'l Mülk'ün buluştukları ortak nokta, halkın memnuniyetidir. Her ikisine göre de mutsuz bir halkın, hem yönetilmesi oldukça zor olduğu, hem de toplumsal refahı etkileyen bir faktör olduğudur. Onun için her ikisi de yöneticinin adil olması gerektiğini salık verirler.

1.7 Din Anlayışları

Machiavelli'ye göre pekiştirilmiş bir din, hükümetlerin girişimlerini meşrulaştırması, haklılaştırması ve vatandaşları iktidara itaat etmeyi öğretmesi bakımlarından önemli bir işleve sahiptir (Machiavelli, 2017: 67). Ona göre dinin bu gücü, din aracılığıyla günah işlememe ve yeminini bozma durumları arasında bağlantı kurulmasının sağlanmasıdır. Dindar toplumlarda insanların gücünden daha

çok ilahi bir kudrete saygı duyulduğundan kişiler, eğer bir yemin etmişlerse her ne pahasına olursa olsun yeminlerini bozmama eğilimi göstermektedirler. Machiavelli, bu varsayımına örnek olarak Roma imparatorluğunu vermektedir. Ona göre;

“Tüm Roma halkının ya da tek tek Romalıların sayısız fiillerinde kanunlara karşı çıkmaktan çok, sözünde durmamaktan korktuklarını görüyoruz; çünkü ilahi kudrete insanların gücünden daha fazla saygı duyuyorlardı. Roma tarihine dikkatle bakan kimse, dinin, orduların daha itaatkâr olmasına, halkı dirlik düzen içinde tutmaya, iyi insanları cesaretlendirmeye kötü insanları mahcup etmeye ne kadar katkıda bulunduğunu hep görecektir”(Machiavelli, 2017: 67).

Ona göre din, insanları, devleti, ulusu, yurdu konusunda ahlaklı düşünmeye yarayacak bir araçtır, amaç değildir. Amaç olan, devlet işlerinin bilimselliğidir. Dini siyasete araç eden anlayışa karşıdır. Kilise adamlarına da karşı oluşunun temel nedeni olarak çıkarıcı bir yaklaşımla dini çarpıtmış olmalarını gösterir.

Temelde seküler bir dünya görüşüne sahip Machiavelli açısından "din" önemli ve vazgeçilmez bir araçtır. Bir prens, gerçekte öyle değilse bile, itibarını, ülkesini ya da devletini koruması gerektiğinde, dindarmış gibi görünmekten asla kaçınmamalıdır; çünkü devlet işlerinde sonuca bakılır. O yüzden de prens galip gelmenin hesabını yapmalıdır. Nasılsa, başarıya ulaştığında herkesin takdirini kazanacak ve kullandığı araçlar her zaman makbul sayılacaktır demektedir.

Nizamü'l Mülk'ün ise, Siyasetname adlı eserinde yer alan hemen bütün fasıllarda din kurumuna büyük önem verdiği görülmektedir. Nizamü'l Mülk, dini konularda bilgili olmanın, bir padişah için çok önemli olduğunu vurgulamaktır. Devlet görevlerine atanacakların, dini bütün şahıslar arasından seçilmesini önermektedir. Nizamü'l Mülk'ün bu tercihi, bu şahıslarda Allah korkusunun olacağı, o yüzden görevine, devlet malına, halkın malına ve canına asla halel getirmeyeceğine ilişkin kanaatin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Nizamü'l Mülk'ün, mütedeyyin olan ve olmayan ayrımı yapmasının nedeni, çağın demografik özelliklerinden ileri gelmektedir. Çünkü bu çağda, aynı coğrafya içinde hem Müslümanlar ve hem de Bâtıniler bir arada yaşamaktaydılar. Dolayısıyla bu çağda yer alan toplumlarda, 'mekanik dayanışma' başka bir ifadeyle benzerliğe dayalı dayanışma biçimi egemendi ve en önemli benzerlik biçimi de din ve inanç sistemiydi.

1.8 Bir Toplumda Özgürlüğün Sürdürülebilir Olmasının Önündeki Engeller

Machiavelli'ye göre bir şekilde özgürlüğünü kazanmış olan toplumlar, bir takım faktörlerden dolayı bu bağımsızlıklarını sürdüremezler. Ona göre bu nedenlerden biri, halkın uzun süre monarşi içinde ve özgürlükten yoksun olarak yaşamaya alışmış olmasıdır. Çünkü “böyle bir halk, tabiatı itibariyle vahşi, ama hep kafeste ve kırbaç zoruyla tutulan ve bir gün kazayla salıverilen yırtıcı bir hayvanla aynı durumdadır: Bu hayvan, yiyeceğini aramaya alışkın olmadığından ve saklanabileceği yerleri bilmediğinden kendisini tekrar zincire vurmaya isteyen ilk kişinin avı olur. Aynı şey başkalarının tahakkümü altında yaşamaya alışan bir halkın başına da gelir (Machiavelli, 2017: 83).

İkinci neden, devletin içindeki güç ilişkileridir. Ona göre, “mücadele ederek özgürlükçü bir anayasa kazanan bir devletin içeride sadece düşman kazanması, hiç dost kazanmamasıdır. Hükümdarın servetinden geçinmek suretiyle kendisinden fayda sağlamış herkes düşman haline gelir; Ama artık bu kaynak kurduğu ve onlar mütevazı yaşamayı unuttukları için despotluğu geri getirmeye uğraşmak zorundadırlar; ancak bu şekilde eski itibarlarına tekrar kavuşacaklardır (Machiavelli, 2017: 84).

Machiavelli'ye göre bu anlamda Cumhuriyet yönetimlerinin en önemli zafiyeti, halk arasından dost kazanma çabasında olmamasıdır. Ona göre, “çünkü bir cumhuriyet sadece takdire değer ve belirli vesilelerle şeref ve mükâfat vaat eder, aksi takdirde asla kimseyi ödüllendirmez ya da onurlandırmaz. Bundan başka özgür bir anayasadan sağlanan genel fayda, yani insanın malını, mülkünü özgürce ve huzurla kullanması, karısının ve çocuklarının namusu için endişelenmesine ve kendisi için korkmasına gerek olmaması, bu faydadan istifade edildiği sürece kimse tarafından takdir edilmez; çünkü kimse sadece ve sadece ona bir zarar vermedi diye başka birisine minnet duymak zorunda olduğunu düşünmeyecektir. Tüm bu sebeplerden dolayı yeni ortaya çıkmış bir cumhuriyetin içeride dostları değil, sadece düşmanları olacaktır” (Machiavelli, 2017: 84).

Cumhuriyetin ve kazanımlarının muhafaza edilmesi amacıyla Machiavelli'nin bulduğu çözüm önerisi, onun, “amaca ulaşmak için her yolu mubah gören bir fikir

adamı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Machiavelli, konuyla ilgili olarak görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

“Yukarıda anlatılan zorlukların bir sonucu olarak mecburen ortaya çıkan bu mahzurların ve karmaşanın önünü almak için Brutus’un oğullarını öldürmekten daha etkili, daha kesin, daha yararlı ve gerekli bir çaresi yoktur”(Machiavelli 2017: 84). Machiavelli’nin bu şekilde düşünmesinin nedeni, Brutus’un oğullarının, halkın bağımsızlığını, kendilerinin köleliğiymiş gibi görmelerindendi” (Machiavelli, 2017: 84-85).

1.9 Demokrasi ve Devlet

Machiavelli ve Nizamü’l Mülk’ün görüşleri karşılaştırıldığında, Machiavelli’nin demokrasi ve özgürlük kavramlarını sıkça kullanmasına karşılık Nizamü’l Mülk’ün her iki kavrama hiç atıfta bulunmadığı görülmektedir. Bunun nedeni her iki düşünürün hem yaşadıkları tarihsel dönemlerin farklı olması hem de iktidarın meşruiyeti konusunda farklı görüşlere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum, toplumlar öncelikle yaşadıkları tarihsel dönem itibariyle, kendileri için sorun gördükleri alanlarda çözüm üretirler varsayımını destekler niteliktedir. Çünkü bir görüşe göre, “devlet” ve “demokrasi” olguları, sürekli rekabet halindedir. Birinin güçlenmesi, diğerinin aleyhine olmaktadır (Abensour, 2018: 8-10). Bu anlayış perspektifinden, “demokrasi, en derin hedefinde yönetenlerle yönetilenler ilişkisinin ortadan kalkmasını hedeflemektedir ve egemenliğin yöneticilerde olmadığı bir durumun ortaya çıkması için çalışmaktadır” (Abensour, 2018: 8).

Her ne kadar Abensour (2018: 46), “modern demokrasiyi devlete karşı bir olgu olarak düşünmemiz gerekir” dese de, kamusal alan ve kamusal alanın denetlenmesi sorunsalı, her zaman otorite ve iktidar ilişkilerini gündemde tutacak, otorite-güç ve demokrasi olgularından birinin olduğu yerde, diğerleri de tartışılır olacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu araştırma bize, bir düşünür, bir filozof, bir bilim adamının görüşlerini hangi faktörlerin etkilediği konusunda önemli bilgiler vermiştir. Nitekim Machiavelli ile Nizamü'l Mülk'ün siyasi görüşleri karşılaştırıldığında hem farklılıklar, hem de farklılıkların olası nedenleri konusunda bir fikir edinilebilmektedir.

Her kim olursa olsun bireyin, insanı, doğayı, toplumu kısacası çevresini anlama, sorgulama, problemleri ortaya koyma ve çözüm önerileri geliştirme becerisi ile onların içinde yetiştikleri toplumun gelişmişlik düzeyi arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim bu bağlantıyı, iki önemli devlet adamı ve siyaset bilimci olan Nizamü'l Mülk (1018-1092) ile Machiavelli (1469-1527)'nin görüşleri arasındaki farklılıklarda görmekteyiz. Bu farklılığa yol açan nedenlerin başında yaşadıkları çağlar arasındaki farklılık gelmektedir. Bilindiği gibi Nizamü'l Mülk'ün Ortaçağ düşünürü olmasına karşılık Machiavelli, yeniçağ düşünürüdür.

Sonuçta bütün düşünürler, çoğunlukla, olaylara, içinde yetiştiği toplumun temel varsayımları ve kavramları çerçevesinde bakmaktadırlar. Machiavelli'nin yaşadığı dönemde, ortaçağa damgasını vuran din temelli düşünce biçiminden yeniçağın özelliği olan bilim temelli düşünce biçimine geçilmiş olduğundan fikirlerinin teorik ve varsayımsal temelleri bulunmaktadır. Bununla birlikte yeniçağın, dini düşünceden bilimsel düşünceye bir geçiş dönemi olduğundan Machiavelli'nin görüşlerinde dinsel öğelerle bilimsel öğelerin yanyana bulunduğu görülmektedir. Özellikle papalık ve papayla olan ilişkileri buna önemli bir kanıttır. Nizamü'l Mülk ise ortaçağ döneminde yaşamış bir fikir ve devlet adamıdır. Bu dönemde bilginin referans noktası dindi. Olaylar daha çok Kur'an ve hadisler çerçevesinde ele alınıyordu. Nitekim o yüzden Nizamü'l Mülk'ün görüşleri daha çok tavsiye, uygulama ve denetlemelerle ilgilidir. Machiavelli'nin yaptığı gibi soyutlama, kavramlaştırma ve genellemeler hemen hiç bulunmamaktadır. Diğer taraftan düşünürlerin yaşadıkları çağların farklı olmasına rağmen yöntemleri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin gerek Nizamü'l Mülk ve gerekse Machiavelli, fikirlerini geliştirirken gözlemden ve tarihi verilerden yararlanmışlardır.

İki düşünürün görüşleri arasında farklılığa yol açan bir başka neden, karşılaştıkları sorunlardır. Nizamü'l Mülk, göçebe ve özgürlüğe alışmış, normatif yaşama yabancı topluluklar üzerine bir devlet inşa etme çabasındaydı. Bunun için her kurumu, her teşkilatı inşa etmek, hiyerarşilerini oluşturmak ve biçimlendirmek zorundaydı. Teorik bir perspektif oluşturmaya zamanı yoktu. O nedenle daha çok İranlı âlimlerin bilgi ve devlet tecrübelerinden yararlanarak onları uygulamaya aktarmayı tercih etti ve bunda da başarılı oldu. Birleştirme konusunda büyük başarılar gösterdi. Oysa Machiavelli'nin yaşadığı İtalya, parçalanmış da olsa, bütün kurumları, bürokrasisi ve hiyerarşisiyle oluşmuş devlet niteliğindediydi. O yüzden Machiavelli, tarihten dersler de çıkartarak, Prens adlı eserinde bu birliğin nasıl yeniden kurulacağı yönünde fikirler geliştirmiş ve oluşturmuş olduğu yeni kavram, kuram ve ilkelerle siyaset sosyolojisine önemli katkılarda bulunmuştur. Machiavelli, olayların altındaki nedenleri anlamaya çalışmıştır. Örneğin İtalya birliğinin sağlanamamasının nedenini, Papalık kurumunda görmüştür. Ona göre Papalık, tek başına İtalyan birliğini kuracak kadar güçlü olmamakla birlikte İtalyan birliğini kurmaya kalkacak bir gücü önleyebilecek kadar güçlüdür ve bunu yapmıştır. Yani Machiavelli'ye göre İtalya, siyasal birliğinin kurulamamasının en önemli nedeni, papalıktır. Oysa Nizamü'l Mülk'ün tüm zamanını yeni bir devlet kurma girişiminden kaynaklanan sorunları çözme çabaları almış, olayları bilimsel bir perspektiften anlama ve açıklamaya zamanı hiç olmamıştır. Siyasetname adlı eserinde genel olarak devlet kurmada ve yönetim faaliyetlerinde önemli gördüğü normlar, anlamlar, değerler ve ilkeler üzerinde durmuştur.

Gerek Machiavelli, gerek Nizamü'l Mülk ve hatta siyasal düşüncenin gelişmesine katkıda bulunan diğer düşünürlerin hayatları incelendiğinde iki önemli özellik görülmektedir. Bunlardan biri, yeni fikirler üreterek siyasal düşüncenin gelişimine katkı sağlayan düşünürlerin, sahip oldukları sosyal ortam bakımından benzerlik göstermeleridir. Örneğin gerek Machiavelli ve gerekse Nizamü'l Mülk'ün aileleri varlıklıdır ve her ikisi de iyi bir eğitim almışlardır. Öte yandan bu düşünürlerin yönetim ve siyasete ilgi duymalarında etkili olan bir başka ortak nokta daha bulunmaktadır. O da, babalarının bir şekilde siyasetle iç içe olmalarıdır. O yüzden her iki düşünür de, daha çocukluk ve gençliklerini, siyaset ve yönetsel alana ilişkin tartışmaların, görüş alış-verişlerinin yapıldığı sosyal ortamda yaşamışlardır.

Çünkü her ikisinin yolları, gerek ailesi ve gerekse çevresi nedeniyle olsun, bir şekilde yönetim erkiyle kesişmiştir. Haliyle bu süreçlerin, aynı zamanda önemli birer sosyalizasyon süreçleri olduğunu kabul etmek gerekir. Bu düşünürlerin ön kabullerinin, temel yargılarının ve varsayımlarının oluşmasında söz konusu sosyalizasyon süreçlerinin etki etmiş olacağı bir gerçektir. Sonuçta her ikisinde de siyasete olan ilgi, yaşamın diğer alanlarına olan ilgiden daha baskın çıkmıştır.

İkinci önemli özellik ise, düşünürlerin fikirlerini, yaşadıkları toplumun sorunlarına çözüm bulma çabaları sonucunda geliştirmiş olduklarıdır. Geliştirmiş oldukları fikirler, gündelik hayattan kopuk değildir. Her ikisi de fikirlerini, yaşadıkları dönemde ortaya çıkan yönetsel sorunlara, bir bulmaca çözümlerine çareler arama çabaları sonucunda geliştirmişlerdir. Nitekim her birinin kendi fikirleri arasında mantıksal iç tutarlığın olmasının nedeni, her bir sorunun, aynı bulmacanın ayrı bölümlerinin çözümleri olarak ele alınmalarındandır.

Araştırma sonuçlarından bir diğeri de, bir toplumun tarihsel gelişiminde en önemli faktörlerden birinin o toplumdaki kamuoyu baskısını sağlayan araçların bulunma derecesinin (yeterliliği-yetersizliği) ve yönetici tipinin etkili olduğudur.

Sonuç olarak doğu batı siyasal düşüncesi çerçevesinde, görüşleri arasında farklılık bulunmasına rağmen, devlet, toplum, siyaset kuramı, yönetim felsefesi ve yöneticilik konusunda gerek Machiavelli, gerek Nizamü'l Mülk hem yaşadıkları dönem hem de kendilerinden sonraki birçok düşünür için ilham kaynağı olmuşlardır. Ve olmaya da devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

- Abensour, Miguel (2018), Devlete Karşı Demokrasi (Marx ve Makyavel Momenti), çev. Zeynep Gambetti ve Nami Başer, Epos yay. Ankara
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. vd. (2011), Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, İletişim yay. İstanbul
- Adabağ, Necdet(2009), "Machiavelli'nin Hayatı ve Düşüncesi", Hükümdar, Niccolo Machiavelli, İş Bank yay. 2009,İstanbul, s.vii-xxiv
- Akal, Cemal Bali (2002), İktidarın Üç Yüzü, Dost yay. İstanbul
- Aristoteles (1998), Atinalıların Devleti, (Çev. Suad Yakup Baydur), Yenigün Haber Yay. İstanbul
- Ayar, Mehmet Taha (2017), Siyasetname çevrisine Sunuş, İş Bankası yay. S.vii-xxvi, İstanbul
- Bakkal, Ali(2005), "Ebu Bekir'in Halife Seçilmesinde 'İmamlar Kureyştendir', İSTEM, Necmettin Erbakan Üniversitesi yay. Yıl:3, Sayı: 6, Konyas.87-104
- Barca, İbrahim(2014), "Giriş", Ebü'l Hasan El-Maverdi 'Bilge Yöneticinin Elkitabı-Edebü'l Vezir, Klasik yay. İstanbul
- Barthold, Wilhelm (1981), Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul'dan aktaran Köymen (2013: XVII).
- Bennis, Warren (1984), "Liderlik Sanatı", Karizma Dergisi, Eylül, İstanbul
- Beethem, David(1991); The Legitimation of Power, Macillan, London
- Black, Cyril (1985), Çağdaşlaşmanın İtici Gücü, İş Bankası yay. Ankara
- Bloch, Marc (1983), Feodal Toplum, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Savaş yay. Ankara
- Bourdieu, Pierre (2015), Devlet Üzerine, (Çev. Aslı Sümer), İletişim yay. İstanbul
- Burckhardt, Jacob(1974), İtalya'da Rönesans Kültürü-I, Çev. B.S. Baykal, Devlet Kitapları, Şereflikoçhisar

- Eren, Erol (1971), Yönetimde Otorite Problemleri, (Basılmamış doktora tezi), İ.Ü.sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Esgin, Ali (2005), Anthony Giddens sosyolojisi, Anı yay. Ankara
- Cannetti, Elias (2003), Kitle ve İktidar, (Çev. Gülşat Aygen), Ayrıntı yay. İstanbul
- Childe, Gordon (1983), Tarihte Neler Oldu, Çev. M.Tunçay ve A.Şenel, Alaln yay. İstanbul
- Church, W.F(1969), The Impact of Absolutism on France, New York sayfa 30'dan AktaranGianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, İBÜ yay, İstanbul,2009
- Cooper, Robert (2005), Ulus Devletin Çöküşü (21. Yüzyılda Düzen ve Kaos), (Çev. BerrinKarahan), Güncel yay, İstanbul
- Corrigan, Philip ve Sayer, Derek(1985), The Great Arch. English States Formation As Cultural Revolution, Blackwell, Oxford-New York
- Çağbayır, Yaşar (2001), "Çevirenin Notu", Kutatgu Bilig, Dil Vakfı Yay., Ankara
- Çaylak, Âdem ve Bakacak, A. Ayten(2018), "Ebu Hanife", İslam Siyasi Düşünceler Tarihi, Savaş yay. Ankara
- Çaylak, Âdem ve Bakacak, A. Ayten(2018), "İbn Mukaffa", İslam Siyasi Düşünceler Tarihi, Savaş yay, Ankara
- Çelik, Fikret ve Çaylak, Âdem ÇAYLAK(2018), "Farabi", İslam Siyasi Düşünceler Tarihi, Savaş yay. Ankara
- Çelik, Fikret ve Çaylak, Âdem Çaylak (2018), "Maverd", İslam Siyasi Düşünceler Tarihi, Savaş yay. Ankara
- Demirci, Mustafa (2008), "Abdullah İbnü'i Mukaffa'nın Risaletü's Sahabe adlı Risalesi: Takdim ve Tercüme", İstem: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi, Sayı:12, Necmettin Erbakan Üniversitesi A.K. İlahiyat Fakültesi yay. Konya
- Dursun, Davut(1990), "Oligarşi", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Cilt:3,Risale Yay. İstanbul

- Duverger, Maurice (1982), Siyaset Sosyolojisi, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık yay. İstanbul
- Er, İzzet (1990), “Aristokrasi”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Cilt:3,Risale Yay. İstanbul
- Farabi (2013), El-Medinetü’l Fazıla ‘İdeal Devlet’, Çev. Ahmet Aslan, Divan Kitap, İstanbul
- Farabi (2010), “Risale fi el-Aki ‘Aklın Anlamları Üzerine’”, Farabi: Doğu Bilgeliğinin Kapısı, Çev. Mehmet Kaya, Say yay. İstanbul
- Farabi (2004), “Mutluluğu Kazanma”, Farabi’nin Üç Eseri, çev. Hüseyin Atay, Morpa Kültür yay. İstanbul
- Farabi (2001), El-Medinetül Fazıla, Çev. Nafiz Danışman, M.E. B.yay. Ankara
- Farabi (1986), Erdemli Şehir, M.E. B.yay. İstanbul
- Faucoult, Michel (2007), İktidarın Gözü, çev. Işık Ergüden, ayrıntı yay. İstanbul
- Faucoult, Michel (2005), Hapishanenin Doğuşu, çev. Işık Ergüden, ayrıntı yay. İstanbul
- Fayol, Henry (1949), General and Industrial Management, Pitman Publishing Corp. London
- Fichter, Joseph (2011), Sosyoloji Nedir? Çev. Nilgün Çelebi, Anı yay. Ankara
- Fişek, Kurthan (1975), Yönetim, SBF yay. Ankara
- Giddens, Anthony ve Sutton, Philip (2014), Sosyolojide Temel Kavramlar, (Çev. Ali Esgin), Phoenix yay. Ankara
- Giddens, Anthony (2008), Ulus Devlet ve Şiddet, (Çev. Cumhuriyet Atay, Kalkedon yay. İstanbul
- Giddens, Anthony (2000), Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi, (Çev. Ü.Tatlıcan), Paradigma yay. İstanbul
- Giddens, Anthony (1999), Toplumu Kuruluşu, (Çev. Hüseyin Özel), Bilim ve Sanat Yay. Ankara
- Giddens, Anthony (1985), The Nation-State and Violence, Polity Press, Cambridge

- Güney, Salih (2000), Davranış Bilimleri, Nobel yay. Ankara
- Hacip, Yusuf Has(2001), Kutadgu Bilig, Çev. Yaşar Çağbayır, Dil Vakfı yay. Ankara
- Hacip, Yusuf Has(1999), Kutadgu Bilig, Çev. Raşit Rahmedi Arat, T.D.K. yay. Ankara
- Hassan, Ümit, BERKTAY, Halil ve ÖDEKAN, Ayla(1990), Türkiye Tarihi 1 (Osmanlı Devletine Kadar Türkler), Cem yay. İstanbul
- Hodgetts, Richard M.(1997), Yönetim-Teori, Süreç ve Uygulama, (Çev. Canan Çetin ve Esin C.Mutlu), Der yay. İstanbul
- Holton, R.J. (1999), Kentler Kapitalizm ve Uygarlık, (Çev. Ruşen Keleş), İmge yay. Ankara
- Huberman, Leo (2008), Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, (Çev. Murat Belge), İletişim yay. İstanbul
- İşçi, Metin(2015), Türk-İslam Siyasi Düşünceler Tarihi, Derin yay. İstanbul
- İşçi, Metin(2016), Siyasi Düşünceler Tarihi, Der yay. İstanbul
- Jessop, Bob (2005), Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet, (Der. Betül Yazar ve Alev Özkazanç), İletişim yay. İstanbul
- Kafesoğlu, İbrahim(1988), “Nizamü'l Mülk”, İslam Ansiklopedisi, c 9, s.329-330,
- Kalaycıoğlu, Ersin (1984), Çağdaş Siyasal Bilim: Teori, Olgular ve Süreçler, Beta yay. İstanbul
- Kallek, Cengiz(2004), “Maverdi'nin Ahlaki, İçtimai, Siyasi ve İktisadi görüşleri”, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı:17,
- Han, Muhammed kameruddin(1990),”Maverdi”, İslam Düşüncesi Tarihi, Çev. Y.Ziya Cömert, İnsan yay. İstanbul
- Karatepe, Şükrü(1990), “Monarşi”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Cilt:3,Risale Yay. İstanbul

- Keane, John(1994), Demokrasi ve Sivil Toplum,(Çev. Necmi Erdoğan),Ayrıntı yay.
İstanbul
- Kempner, Thomas (1976), A Handbook of Management, Penguin book, Inc. England
- Kezer, Aydın (1987), Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı, Kültür Bak. Yay.
Yay. No:784, Ankara
- Kılıçbay, Mehmet Ali 1985), Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı,
Teori Yay. Ankara
- Kılıçer, M.Esat(1994), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:10,
- Kışlalı, Ahmet Taner(1993), Siyasal çatışma ve Uzlaşma, İmge yay. Ankara
- Kökner, Levent (1993), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim yay.
İstanbul
- Köymen, Mehmet Altay (2013), Siyasetname Önsözü, Türk Tarih Kurumu yay.
Ankara
- Lukes, Steven(1974), Power: A Radical View, Macmillian, London'dan aktaran
Orhan Tekelioğlu, , Foucault Sosyolojisi, Alfa Aktüel yay. 2003, Bursa
- Luthans, Fred (1985), Organizational Behavior, Mc Graw-Hill Book Company, New
York
- Machiavelli, Niccolo(2009), Hükümdar, (Çev. Necdet Adabağ), İş Bank. Yay.
İstanbul
- Machiavelli, Niccolo(2018), Prens, (Çev. Özlem Pekcan), Öteki Yay. İstanbul
- Machiavelli, Niccola(2017), Siyaset Üzerine konuşmalar, çev. Hakan Zengin,
DergâhYay. İstanbul
- Magee, Bryan (1982), Karl Popper'in Bilim felsefesi ve Siyaset Kuramı, (Çev.
MeteTunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul
- Maverdi (2014), Edebü'l-Vezir-Bilge Yöneticinin El Kitabı, Çev. İbrahim Barca,
Klasik Yay. İstanbul
- Maverdi (2013), Yönetimin Esasları, Çev. M. Ali Kara, İlke yay. İstanbul
- Maverdi (1994), El-Ahkamü's Sultaniye, Çev. Ali Şafak, Bedir yay. İstanbul

- Merriman, John (2018), Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi, (Çev. ŞükrüAlpagut), Say yay. İstanbul
- Mevdudi, Ebu'l A'la(1990), "Ebu Hanife ve Ebu Yusuf", İslam Düşüncesi Tarihi, İstanbul
- Mills, Wright C.(1974), İktidar Seçkinleri, (Çev. Ünsal Oskay), Bilgi yay. Ankara
- Mills, Wright C.(1953), White Collar: The American Middle Classes, NewYork, Oxfordmukaffa, İbnü'l(2004), İslam Siyaset Üslubu, Dergâh yay. İstanbul
- Neocleous, Mark (2006), Toplumsal Düzenin İnşası, (Çev. Ahmet Bekmen), Boğaz İçi Üniv yay. İstanbul
- Nizamü'l-Mülk (2017), Siyasetname, (Çev. Mehmet Taha Ayar), İş Bankası Yay. İstanbul
- Nizamü'l-Mülk (2013), Siyasetname, Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara
- Oktay, Cemil (2003), Siyaset Bilimi İncelemeleri, alfa yay. İstanbul
- Örnek, Sedat Veyis (1968), Etnoloji sözlüğü, DTCF yay. Ankara
- Özçelik, Ahmet (1990), Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay. Ankara
- Öztürk, Yaşar Nuri (2014), İmam-ı Azam Savunması, Yeni Boyut yay. İstanbul
- Parkinson, C.Northcote (1984), Siyasal Düşüncenin Evrimi, (Çev. Mehmet Harmancı), Remzi Kitabevi, İstanbul
- Parsons, Talcot (1957,The distribution of Power in American Society, World Politics,10,s.139 dan aktaran Orhan Tekelioğlu, Foucault Sosyolojisi, Alfa Aktüel yay. 2003, Bursa
- Pekcan, Özlem(2018), "Niccolo Machiavelli ve Ünlü Eseri Prens Hakkında", Prens, Niccolo Machiavelli, Çev. Özlem Pekcan, Öteki yay. İstanbul, s.7-27
- Platon (2018), Devlet, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcoz), İş Bank. Yay. İstanbul

- Poggi, Gianfranco (2009), Modern Devletin Gelişimi-sosyolojik Bir Yaklaşım, (Çev. ŞuleKut ve Binnaz Toprak), İBÜ. Yay. İstanbul
- Poggi, Gianfranco (2009), Devlet, Doğası, Gelişimi, Geleceği, (Çev. Aysun Babacan), İBÜ. Yay. İstanbul
- Rousseau, Jean Jacques((1987), Toplumsal Sözleşme, Çev. VedatGünyol), Adam yay. İstanbul
- Searle, John R.(2005), Toplumsal Gerçekliğin İnşası, (Çev. Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı), Litera yay. İstanbul
- Sencer, Muzaffer(1986), Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Alan yay. İstanbul
- Simmel, George (1971),
- Simon, A.Herbert, Smithburg, W.Donald ve Thompson, A.Victor, Kamu Yönetimi, (Çev. Cemal Mihçioğlu), Ankara Üniv. SBF yay, Ankara
- Sümer, Faruk (1988), "Oğuzlar", İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul
- Şenel, Alaeddin (1991), Siyasal Düşünceler Tarihi, V yay. Ankara
- Tekelioğlu, Orhan(2003), Foucault Sosyolojisi, Alfa Aktüel yay. Bursa
- Tolan, Barlas (1991), Toplum Bilimlerine Giriş, Feryal Matbaacılık, Ankara
- Tortop, Nuri (2009), Halkla ilişkiler, Nobel yay. Ankara
- Tortop, Nuri (1983), Yönetim Bilimi, S yay. Ankara
- Türkkahraman, Mimar(2000), Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm, Birey yay. İstanbul
- Uyanık, Mevlüt(2005), "İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebu Hanife'nin Siyasi Duruşu", İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, Edit: Ahmet Kartal ve Hilmi Özden, KURAV, Bursa
- Yanık, Akan(2017), " Bir Süperanoptikon olarak Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi", e GİFDER, Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi, Eylül, Cilt:5,Sayı:2

- Yavuz, Yunus Vehbi(2005), “ Ebu Hanife’nin Hayatından Çizgile ve Bıraktığı Miras”, İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, Hazırlayan Ahmet Kartal ve Hilmi Özden, KURAV, Bursa
- Yiğit, İsmail(2004), Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:29, İstanbul
- Yerasimos, Stefanos (1980), Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem yay. İstanbul
- Weber, Max (2005), Bürokrasi ve Otorite, (Çev. H. Bahadır Akın), Adres yay. Ankara
- Weber, Max(2003), Sosyoloji Yazıları, (Çev. Taha Parla), İletişim yay. İstanbul
- Weber, Max(1995), Toplumsal ve ekonomik Örgütlenme Kuramı, (Çev. Özer Ozankaya), İmge yay. Ankara
- Zel, Uğur (2001), Kişilik ve Liderlik, Seçkin yay. Ankara

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mehmet Şerif OLÇAŞ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 25.05.1978- Tutak/Ağrı
e-posta : mehmet-olcas@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece Yılı	Kurum	Mezuniyet
Lisans	: Gazi Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü	2000
Yüksek lisans	: Cumhuriyet üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı	Devam Etmekte

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
17.11.2007	İçişleri Bakanlığı	Mülki İdare Amiri

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı : **Delf**
Fransızca : B1